

૧૫
તમારી પોતાની લોકપ્રીય અને
સદ્દર કંપનીમાં વીંચી ઉતરાવો

ઈન્સ્યુરન્સ કંપની, લીમીટેડ

સ્થાપના :

૧૯૨૪

હુડ ઓફિસ :

વડોદરા

બાળકો માટે

ચીલ્ડ્રન્સ ડીફેન્ડ પોલીસી

શરૂઆતથી જ કરકસર કરવાની બાળકોને ટેવ પાડવા
આ પોલીસી ખસ છે.

- પ્રીમીયમના ઓછા દર, છતાં વધુ બેનફિટ :-

દાવાની ઝડપી પતાવટ, કરકસરભર્યા

વહીવટ, નાણાંની સંપૂર્ણ સહીસલામતી

પોલીસીહોલ્ડરને અનેક લાભો : પોલીસીની ઉદાર શરતો

કુલ ચુકવેલા દાવાઓ રૂ. બે લાખ ઉપરાંત

(વધુ માટે લખો હુડ ઓફિસે)

એજન્સીઝ પ્રાન્ચીઝ અને એરરોનાઈઝીઝ ઓફિસો :

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

| ગૂજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ |

અનુક્રમાંક ૨૨૭૪૫ કિંમત

ગ્રંથનામ (ન્યાયાજ્ઞાન) ૫ પ્રો

વર્ગિક ૬ : ૬ : ૪

મોહન સન્સ

એન્ડ કંપની

૧૨૫, એસ્પલેનેડ રોડ, કોટ, મુંબઈ-૧

લેરર્થર પ્રન્સ્યુરન્સ એજન્ટ મળે તેવા આ
જમાનામાં હવે આ લાભનમાં કોઈ ખાસ
આકર્ષણ નથી એવી સામાન્ય માન્યતા છે.

પરંતુ

જો તમે એ ટોળામાંના ફક્ત
એક બની આજે એક કંપની
અને કાલે ખીજી કંપની પક-
ડવાની રીતથી અસંતુષ્ટ હો

અને

કાયમના માટે કોઈ સાચી કંપની સાથે
સંબંધ ખાંધી તમારી કુદરતી શક્તિ-
ઓનો વિકાસ કરવા ધગશ રાખતા હો

તો

તમારી સફળતાને જરૂરી સઘળી
તાલીમ અને પ્રોત્સાહન અમે પુરાં
પાડીશું જેથી તમે આ ટોળામાં
હોવા છતાં તેની પર રહેશો

બોમ્બે મ્યુચ્યુઅલ

સ્થાપના

૧૮૭૧

ઈ. સ.

લાઈફ એસ્ચ્યુરન્સ સોસાયટી લી.

● અત્યુત્તમ પૌષ્ટિક ચાટણુ ●

દરેક જાતની અશક્તિ તથા નબળાઈ માટે

અમીરી જીવન

[રજીસ્ટર્ડ]

અહીં પુરવાર થયેલું છે. જ્ઞાનતંત્રની નબળાઈ, ધાતુક્ષીણતા, ખાંસી
વિ. નાબુદ કરે છે. લે હી વધારે છે. ક્ષીણ થયેલા શરીરને નવપલ્લવિત
બનાવે છે. કીંમત તોલા ૧ ની શીશીના રૂા. ૧૧. રતલના રૂા. ૪.

ગિંઝા ફાર્મસી આંધીરોડ, અમદાવાદ.
મુખ્ય નં. ૨, પુના સ્ટીટી તથા ગિંઝા

ભાવનગરના એજન્ટ:-

બુલબુલ બાયો કેમીકલ ફાર્મસી-આંબાથોક.

કેસ્ટો ફી ન

કેસ્ટર ઓઇલ ચોકલેટ

એરડીયું ઝોકરાઓને દઃખ ઉપજવતું હોવાથી હવે તે આપવાની
જરૂર રહેતી નથી કારણકે કેસ્ટોફીન ચોકલેટ ખાવામાં મીઠાઈ
જેવી લહેજતદાર હોવાથી ઝોકરાઓ ધણા આનંદથી ખાવ છે.
આ ખાત્રીદાર જુલાબની ટીકડીઓ તેની રામબાણુ જેવી અકર
માટે પ્રસંશાને પાત્ર થયેલી છે. તે ઉમરે પહોંચેલાઓ તેમજ
ખાળકા માટે સર્વોત્તમ છે. હંમેશાં એક આટલી પોતાની પાસે રાખો.

CASTOPHENE
CASTOR OIL CHOCOLATES

ઉત્તમ ફોટો
 પાડનાર તરીકે
 ગોબલ
મુક્તિ
 શહેરભરમાં
 પંકાયેલ છે

રીચીરોડ, ફુવારા સામે, અમદાવાદ

EFFICIENCY MEANS SUCCESS

But it is given to very few to become efficient and make others efficient.

MEHTA'S SHORTHAND & TYPEWRITING INSTITUTE

Opp. Fuvara, Richey Rd. **Ahmedabad.**

is one of such very few Institutions

For, its Principal

Mr. Motilal P. Mehta, M.I.S., P.C.T., F.C.T.S. (London), has earned a reputation for his unique method of infusing efficiency into each one of his students, with the result that MEHTA'S students are in demand everywhere.

Consult him to-day and build up a sanguine future.

Every modern Office, whether Government Office, Private Firm or a Commercial House, needs a Stenographer.

૦ અમેરીકન ઓપનીંગ ટુ કલોઝીંગ ૦ તેમજ

અમદાવાદ ૦ મુંબઈ ૦ ઈંદોરની

દરરોજની શુભ રાષ્ટ્રીયની શુભ કેનો અને કટ
રાશીઓ તેમજ કેન જોડવાની રીતો સાથે

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૬-૦-૦

છ માસિક „ રૂ. ૪-૦-૦

ત્રીમાસિક „ રૂ. ૩-૦-૦

માસિક „ રૂ. ૨-૦-૦

છુટક પાકીટ
કી. માત્ર ૦-૨-૦

પ્રારબ્ધ

|||

સ્પેશીયલ કેન જીગરે
અને ઓપનીંગ તેમજ
કલોઝીંગ માટે દરરોજના
અને એકજ લાવના
તારથી મોકલવાની માત્ર
એકજ દીકુસ રાશીના
રૂ. ૧૧-૦-૦

★—ગવર્નમેન્ટમાં રજીસ્ટર્ડ કરાવેલ—★
સીલખંધ પાકીટો મુંબઈ ઇલાકો,
સિંધ, બેંગાલ, અને મદ્રાસ
ઇલાકામાં બહોળા પ્રમાણમાં બ-
જીતા ન્યુઝ એજન્ટો વેચી રહ્યા છે.
★—ગાયમાલ એજન્ટો નીમવાના છે—★

ફ્રાન
૨૯૧૨

નમુનાની
નકલ માટે
૦-૩-૦
ના પોસ્ટલ
સ્ટામ્પ મોકલો.

પ્રારબ્ધ કચેરી

● ગાંધીરોડ
નટવર નિવાસ
● અમદાવાદ

સુંદર વાળ

એ સ્ત્રીનું સૌથી
મોટું આશુપણ છે.
તમારા વાળ સુંદર
રાખવા કેઈ પ્રયત્ન
બાકી નહીં રાખવો
જોઈએ. અલબત્ત એ
પ્રયાગ બહુ કીંમતી
પણ નહીં હોવો
જોઈએ. તાતાનું
સુગંધીત કોકોનટ
હેર એઈલ્સ વાપરો.
હંમેશા વાળ તાતાના
કોકોનટ એઈલ્સ રોમ્બ
થી વોઈસાફ રાખવા
જોઈએ ને સાદો પ્રયાગ
નફા અસર કરે છે.

તાતાની વાળને લગતી બનાવટો
ધણી મોટી દુકાનેએ અને હંમેશાં
નીચેના ડેકાણેથી મળી શકશે.

ટોમકો સેલ્સ ડીપાર્ટમેન્ટ

લાલ દરવાજા, એડવાન્સ ટોકીય સામે, અમદાવાદ.

શ્રી તાતા એઈલ્સ મીલ્સ કું. લી.

તાતાપુરમ અને મુંબઈ.

આજની યુવતી !!!

વિલાસની અને મોજશોખની આંધીમાં,
કૃત્રિમ બનાવટો અને પરદેશી દવાઓ
વાપરી શરીરની પાયમાલી કરી રહી
છે-એનો ખ્યાલ બહુ થોડાને જ હોય છે.

પણ—

જે આ કુદરતી અને કૃત્રિમ છે તે તેનો
પરચો બતાવે જ છે-અને શરીરમાં
વ્યાધિ અને કૃષ્ટતા તરતજ આણે
છે, સ્ત્રી સહજ સર્વ દર્દો એને હેરાન
પરેશાન કરે છે.

એમાંથી બચવા—

સુંદરી સહાય

જરૂર વાપરો. સ્ત્રીઓનાં સર્વ
દર્દોને દૂર કરવા અમૂલ્ય ઔષધ
જગ જાહેર છે.....

બાટલી એકની કિં. રૂ. ૧-૦-૦
સંપૂર્ણ ખોરાક તથા બાટલી સાથેની કિં. રૂ. ૨-૮-૦
વી. પી. ખર્ચ જુદુ.

ત્રિભુવન આયુર્વેદિક ફાર્મસી

ગાંધીરોડ, અમદાવાદ.

સ્ટોકીસ્ટ:—ઠક્કર મણીલાલ ઈશ્વરદાસ
ઠાણપુર, બહેરી પોળના નાકે.

આગ

મોટરકાર

અને

દરેક પ્રકારના

એક્સીડેન્ટના

વીમા માટે

ન્યુ ઇન્ડિયા

એસ્યુરન્સ કંપની, લોમીટેડ.માં

વીમા અગર એજન્સી માટે મળેા યા લખેા :-

ગ્રાન્થ મેનેજર :-

શાંતિલાલ એમ. ફેઝદાર

ગાંધીરોડ :: પુવારા સામે :: અમદાવાદ

તાર : Niasurance ટે નં. એ : ૨૨૨૫ ધર ટે. નં. : ૭૧૧૩

ગુરુકુળ હાઇસ્કુલ

== સોનગઢ (કાઠિયાવાડ) ==

સ્થાન : કુદરતની ગોદમાં પહાડી પ્રદેશમાં હવા પાણી આરોગ્યપ્રદ.

સાધનો : મકાનો, લાયબ્રેરી, લેબોરેટરી રમતો માટે ખુલ્લાં મેદાન, બોર્ડીંગ.

સ્ટાફ : હેડમાસ્ટર, બી. એ., એલ. ટી. પંદર વર્ષના કેળવણીખાતાના અનુભવી બે. એમ. એ., ચાર ગ્રેજ્યુએટે તેમજ બે અંડરગ્રેજ્યુએટે અને બે સીનીયર ટ્રેન્ડ લાંબા અનુભવી શિક્ષકો.

સ્કુલ : ગુ. પેલા ધોરણથી અંગ્રેજી છ ધોરણ સુધી મેટ્રીકનો વર્ગ માર્ચ ૧૯૪૧થી ચાલુ થશે.

નવું સત્ર : દીવાળી બાદ નવેંબરથી શરૂ થશે. આશ્રમ શ્રી માસિક રૂ. ૧૧૫ તેમજ સ્કુલ શ્રી ઘણી જ ઓછી ફાખલ થવા ઇચ્છનારે નિયમો વિગેરે મંગાવી પુછવું.

સંસ્થા વેસ્ટર્ન ઇન્ડિયા સ્ટેટસ એજન્સીના કેળવણીખાતાએ સ્વીકારેલી છે. ધર્મનીતિનું, હિન્દી અને વ્યાયામનું શિક્ષણ અપાય છે. સંસ્થાને ચાલુ શિક્ષણ માટે અને આશ્રમમાં મફત રહેતા વિદ્યાર્થીઓ માટે મદદની જરૂર છે.

● દાની સળંગનો વિદ્યાદાનમાં મદદ
મોકલાવી આભારી કરશે. ●

સર નટવરસિંહજી હોઝીયરી વર્કસ
પોરબંદરના

વિખ્યાત ગંજીફરાકો વાપરો

આ ગંજીફરાકો દેશમાં જ કારિગરોના હાથે દેશમાં જ
બનતાં હોવાથી દેશનું નાણું દેશમાં જ રહે છે.

કાઠિયાવાડમાં આ ફેક્ટરી સંગીન મૂડી, અનુભવી
કારિગરો અને કાબિલ નિયામકોની નીજેહબાની
હેઠળ ચાલુ કરવામાં આવી છે. આ ગંજીફરાકો
કાઠિયાવાડ ઉપરાંત આફ્રિકા, સીલોન, મુંબઈ, કરાંચી,
ખાનદેશ બરાડ અને હિન્દમાં બીજે છુટથી અને
જથાબંધ વેચાય છે. સુંદર, સસ્તા અને ટકાઉપણા
માટે પહેલો નંબર ધરાવે છે. એક વખત વાપરો
અને રનેહિઓને વાપરવાની બલામણુ કરો.

ગંજીફરાકો ઉપરાંત જરસીઓ, મફ્લરો,
ચઢીઓ, અને મોજઓ પણ
મોટા જથ્થામાં તૈયાર થાય છે.

● ભાવતાલ અને બીજી પૂછપરછ
માટે ઉપરના સરનામે લખો ●

ધી જુપીટર જનરલ

ઇન્સ્યોરન્સ કંપની, લીમીટેડ

—: હેડ ઓફીસ :—

પ્રિવેટ હાઉસ, ટેમરીન્ડ લેન, કોટ, મુંબઈ.

મેનેજીંગ એજન્ટસ :

મેસર્સ લાલજી નારાયણની કંપની

- ધી 'જુપીટર જનરલ' દરેક જાતના વિમાનું કામકાજ કરે છે; જેવા કે, જીંદગી, આગ, દરી-યાઈ, મોટરકાર તથા વર્કમેન્સ-કોમ્પેન્સેશન વિ.
- ધી 'જુપીટર જનરલ' આખા દેશમાં શાખાઓ અને એજન્સીઓ ધરાવતી એક આગેવાન હિન્દી વીમા કંપની છે.
- વીમાના સર્વે વર્ગોમાં પોતાના ગ્રાહકો માટે વીમાને લગતી સેવા યજ્ઞવવા 'ધી જુપીટર જનરલ' હંમેશાં તૈયાર છે.

★ સેવા અમુકશો મુક્રા લેખ છે.

★ સહયતા અમારો રાહ છે અને

★ હિન્દી જનતા તરફથી ઉત્તેજન મેળવવાનો અમારો હક છે.

*Sold on
merit*

Life time guaranteed

Camel

*pen
Many imitate but all fail!*

સર્વ પેનોમાં “ કેમલ ” મોખરે છે !

ધંગલેન્ડમાં બને છે.

ગેરંટી કંપન સાથે મળે છે.

જે ખરીદ્યા બાદની ખરેખરી સલામતી છે.

● આજેજ એક મનમાની મેળવો ●

કેમલ પેનના એજન્ટસ :—

મોદી ફાઉન્ટેન પેન ડીપો

—પેન રીપેરીંગ સર્વીસ સ્ટેશન—

ગાંધી રોડ ૬,અમદાવાદ.

ધી વેરાવલ મેચ વર્કસ,

વેરાવલની

ઉંચી જાતની માચીસો

કાઠિયાવાડમાં ઘર ઘર વપરાય છે

પ્રખ્યાતિ મેળવેલ અમારી થોડીક બ્રાન્ડો, અસલ
તાજ છાપ, વનરાજ છાપ, કાઉન બ્રાન્ડ, કુરૂટ અને
ચિત્તા બ્રાન્ડ. આ બ્રાન્ડોએ દરેક વાપરનારાઓને
સંપૂર્ણ સંતોષ આપ્યો છે.

દરેક નાની સાઈઝ પૈસાની બે

અને

મોટી સાઈઝ પૈસાની એક

પ્રાઈસલીસ્ટ અને કેટલોગ
માટે ઉપરના સરનામે લખો.

વાપરો !..... વાપરો !!.....વાપરો !!

સ્વદેશી માલને ઉત્તેજન આપો

શુદ્ધ સ્વદેશી, સ્વાદિષ્ટ, મસ્તી અને સુંદર

હરિનગર શુગર

મીલ્સની ખાંડ વાપરો

તમારા ગાંધી પાસે

હરિનગર શુગર (ખાંડ) માંગો

અથવા નીચેનાં સ્થળોએથી મંગાવો

નારાયણલાલ ખંસીલાલ પીત્તી

૨૦૭, કાલબાહેવી રોડ, મુંબઈ-૨

—: અથવા :—

હરિનગર શુગર મીલ્સ

રામનગર (ચંપરણ જિહાર)

★ નવા વીમાના કાયદા અનુસાર સરકારમાં
પુરેપુરી જામીનગીરી બરાબ ચુકેલ છે. ★

“ નેપચુન ”

કંપનીએ ત્રિવાર્ષિક રૂ. ૫૪ લાંદગીના અને રૂ. ૪૫ હયાતિના
દર રૂ. ૧૦૦૦ ના વીમા પર જોનસ જાહેર કર્યું છે. પોલીસીની
ઉદાર શરતો, દાવાની સત્વર પત્રવટ, ખર્ચાનું આણું પ્રમાણ,
પ્રીમીયમના આણા દરો એજ તેના લોકપ્રિય થવાના કારણો છે.
એજન્ટોને વધુમાં વધુ સગવડતા તથા કમીશન આપે છે.

વધુ વિગત માટે લખો : ક્રાન્થ મેનેજર.

ધી નેપચુન એસ્યુરન્સ કંપની, લીમીટેડ.,

પાંચ કુવા : : અ મ દા વા દ .

★ નવા વીમાના કાયદા અનુસાર સૌથી પહેલી જ
રજીસ્ટર થયેલી પ્રોવીડન્ટ સોસાયટી ★

“ યુનિયન ”

આણામાં આણી રૂ. ૧૦૦ થી રૂ. ૫૦૦) સુધીની પોલીસીઓ
ઈસ્યુ કરે છે. સેવીંગ ધડીયાળ યા સેવીંગ કલેક વીમો લેનારને
મફત આપે છે. નેપચુનના આશર નીચે આણા પ્રીમીયમના
દરોથી નાની રકમના વીમા ઉતારવા ઉભી કરેલ સોસાયટી છે.

એજન્ટીની શરતો માટે મળો યા લખો :—

ક્રાન્થ મેનેજર,

ધી યુનિયન પ્રોવીડન્ટ સોસાયટી લી.,

પાંચ કુવા : : અ મ દા વા દ .

શ્રીઓ માટે સર્વોત્તમ શક્તિપર્યંક
દવા

૨૭.૧.૨૦૦૦

જોમરશ્રી

શ્રીઓને માટે સાચી શક્તિની જે એક જ દવા ખૂબ વખણાય છે તેનું નામ
જોમેશ્રી છે. અધા રવાવાળા લેયે છે.

મં ગ ળ
પ્ર સં જે

• ચોકખી •
ચાંદીના
નાના—મોટા
દરેક જાતના
વાસણો
તૈયાર મળશે.

તમારા સ્નેહીઓને લેટ
આપવા લાયક ચીજો
છેલ્લામાં છેલ્લી ફેશન મુજબના
ચોકખા

- સોના
- ચાંદી
- અવેરાતના

દાગીનાઓ આપવા માટે
અવશ્ય મુલાકાત લેયો.

માલીકો:-

મિસર્સ સ્વામીઆ અને સરકાર

પટેલ અંબાલાલ સોમનાથ ૧૫૨૬૧૨
કુ. નં. ૨૮/૨ રતનપોળમાં અમદાવાદ.

હરેક માણસોને તેમની વૃદ્ધાવસ્થામાં અને તેમની
હયાતી બાદ વારસોને રક્ષણની જરૂર છે જ.

આવું રક્ષણ અત્યારથી પોતાની કમાણીમાંથી થોડું
બચાવીને યુનિકેનું વીમા ખત લેધને કરી શકાય છે.

સને ૧૯૩૬માં યુનિકે રૂ. ૧,૩૦,૦૦૦ આપીને
વીમા લેનાર અને તેમના વારસોને રક્ષણ આપ્યું છે.

—તમે પણ આજે જ વીમાની શરૂઆત કરો—

— સમો અગર મળો :—

વેણીદાસ ડી. પટેલ

ઓરગેનાઇઝર ફોર ગુજરાત

ધી યુનિક
એસ્યુરન્સ કંપની લીં.

[સ્થાપના ૧૯૧૨]

હેડ ઓફીસ :: કલકત્તા

૮૮૫, પાંચકુવા રોડ, અમદાવાદ

જા.મ.ન.ગર

એન્ડ

દ્વારકા રેલ્વે.

કુચ્છ જતા આવતા પ્રવાસીઓને ખુશ ખબર કે જામનગર રોડી કંડલાનો રસ્તો ઘણો જ સગવડવાળો અને સુગમ છે. પેસેન્જરોની સગવડતા ઉપર રેલ્વેના જવાબદાર અમલદારોની જાતી દેખરેખ રહે છે. પાર્સલો અને ગુડઝના શુક્રીંગ માટે પણ ચોજના આ રસ્તે કરવામાં આવી છે. વધુ હકીકત માટે નીચે સહી કરનારને લખો.

દ્વારકા યાત્રાનો તથા કાઠિયાવાડના તીર્થંધામો અને જોવા લાયક સ્થળો એ ટૂંકે ખર્ચે જવાનો અલભ્ય લાભ જાનેવારી ૧૯૪૧ના અધવચથી તે માસની આખર સુધી ચાલતી ખી. ખી. એન્ડ સી. આઇ. રેલ્વે સાથે કાઠિયાવાડની ઝોન ટીકીટનો અલભ્ય લાભ હોયો.

વધુ હકીકત માટે લખો :—

ગીરધરલાલ દયારામ મહેતા

પબ્લીસીટી ઓફીસર,

જામનગર એન્ડ દ્વારકા રેલ્વે

જા મ ન ગ ર

ધી ટ્રોપીકલ

ઈન્સ્યુરન્સ કંપની, લીમીટેડ.

ચેરમેન : સુભાષચંદ્ર બોઝ

ફાયર, મોટર, મરીન, વિગેરેના વિમા માટે

મળો યા લખો :—

આર. એસ. ઝવેરી, બ્રાન્ચ મેનેજર

૫૭ ૧/૨, રીડરોડ :: અમદાવાદ

પ્રખ્યાત અફળ

જનહૈયે વસેલી આ બહુલીટી હવા કુદરતી રીતેજ કાયમી ગર્ભ અટકાવે છે. માસીક રૂતુ નિયમીત ચાલુ રહી શરીર જીવનસંધ્યા સુધી નિરોગી રહે છે. કી. રા. ૧૦. ડીલાઈટો સંકેતન માટે અદ્ભૂત. જે સ્ત્રીને કુંવારાપણું બદલે છે કી. ૩. મેજીક ઓઈલ બેડોળ સ્તન પ્રદેશને કઠણ ધાટીયો અને મોઢક બનાવી મુકે છે. કી. રા. ૫. વધ્યત્વ વિનાયક બ્રિટીશ હવા સુકસેસો મંગાવી ધરે પારણું બાધો. કી. રા. ૧૦. તે સિવાય માસિક રૂતુની ફરીયાદ પ્રદર, લોહીવા, ગર્ભાશયનાં તમામ દર્દો વિગેરે માટે રૂબરૂ મળો યા લખો :—

કુસુમ હાઉસ એજન્સી
અત્રીપોળ, રીચરોડ, અમદાવાદ.

સ્ત્રીઓની મુંઝવણ!

રૂતુદોષના કાઈ પણ કારણોના અંગે બંધ પડેલું માસીક ઇન્કાંડમાં બનાવેલી પોઝીટીવ રીલીફ રેમીડીઝ સ્ટેજ પલ્સ હેરાનગતિ સિવાય તુર્તજ પાણું લાવે છે. રૂતુની બધી ફરીયાદો દૂર કરે છે. ગુકશાન રહિત, ઝડપી, અચુક, જગતભરમાં લાખો સ્ત્રીઓ જરૂરના પ્રસંગે ૬૦ વરસોથી વાપરે છે. સ્ટ્રોન્ગ ટેબલેટના રા. ૬૨. અધરા કેસો માટે તાત્કાલિક અસર કરતી સુપર સ્પેશીયલના રા. ૨૫. હવાવાળા વેચે છે. રૂબરૂ મળવા ઇચ્છતી બહેનો માટે નર્સ છે. પોઝીટીવ રીલીફ કું. પાડાપોળ સામે, આંધીરોડ, અમદાવાદ.

દરેક જાતના તાવ ઉપરાંત અરોળ
કમળો તથા પેટનાં તમામ દર્દો
પર નેરોલ એન્જ્યુમિક્શન નં ૮૦૮
મશાહૂર. દરેક જગ્યાએ વેચાય છે.

ધી નેરોલ એન્જન્સી

ત્રણ દરવાજા :: અમદાવાદ

આરૂતરનું
અમૃત
બિંદુ

અજીર્ણ, બાદી, ઝાડા,
મરડો, હલદી, ચૂંક થળ,
કોલેરા, શરદી, સળેખમ,
હાડકાનું કળતર, માથાનો
દુઃખાવો, દાંતમાં પીડા,
સંધિવા, વિંછીનો ડંખ
વિગેરે અનેક રોગો પર
ચમત્કારિક દવા છે. મર્ક
ધારણ કરેલી ઓઝો
ફેટે તથા પગે ચોળવાથી
સારો ફાયદો થાય છે.
એક વખત વાપરી ખાત્રી
કરો કિંમત ફા. ૧૫.

અમૃતબિંદુ ઓફીસ—નડીયાદ (ગુજરાત)

આત્મીયતા અને આજીવન તમારી કીંમતી આંખોનું જતન કરો

અમારે ત્યાં દરેક પ્રકારનાં હાઈક્લાસ લેન્સીસ
તથા કલાત્મક ફ્રેમો વિ. મળે છે. આજળી કિંમત
અને પ્રમાણિકતા એ અમારો મુદ્દા લેખ છે.

લુદરબાઈ જોશીંગલાઈ ચંદ્રમાલા

નગરોડના વંડા સામે,

સીવીલ હોસ્પિટલ સામે, અમદાવાદ.

ધી અમદાવાદ ટાઇપ

ફા ઉ ન્ડ રી

ઠે. શાહપુર... અમદાવાદ.

અમારી ટાઇપ ફાઉન્ડરીમાં ગુજરાતી, સંસ્કૃત, અંગ્રેજી, મરાઠી, જાતી, હિંદી વિગેરે ટાઇપો, બોર્ડરો, ફેન્સી ડેઝ, પ્લાસ ફ્લેક્સ, કોલરેટ, કોલેશન, ફરનીચરો, ગેલીઓ, સ્ટીકો ઇલેક્ટ્રો બ્લોકો, પરફોરેટીંગ મશીન, ચેન્ડલર એન્ડ પ્રાઇસના દરેક સાઇઝના ટ્રેડલ, કેન્ડી, ચાવી, ગેજીની, સ્ટીચીંગ મશીનના વાયર તથા ન્યુ પ્રોન્ટીંગ મશીનરી વિગેરે પ્રિસને લગતો દરેક સામાન મળશે.

પ્રોન્ટીંગ ઇન્ક—જેનકીડ તથા યુશર કંપનીની તમામ જાતની રંગીન શાહી, થ્રી કલર ઇન્ક, જેમીંગ ઇન્ક, બ્લેક, ન્યુસ બ્લેક, પ્રિન્ટીંગ ઇન્ક અમારે ત્યાંથી મળશે.

ઓર્ડર આપતા પહેલાં સસ્તા ભાવ સામે નહીં જોતાં ટાઇપ, મેટલ વિગેરે દરેક બાબતની ખાત્રી કરી ઓર્ડર આપશો.

ધી અમદાવાદ ટાઇપ ફાઉન્ડરી

ઠે. શાહપુર ટેલીફોન ઓફીસ સામે,

અ મ દા વા દ

ધાનધાન
હિન્દાણે

સાચી જાણ
આવડ્યા

અગ્રજ.
શાંતવન.છે

★ આગ અને ચોરીની સહામે ★

તમારી માલમીલકતની સમ્પૂર્ણ સલામતીના માટે હમારી ફાયરપ્રૂફ
બનાવટની તીજોરીઓ વાપરો. કે જે અગ્નિ નડા પતરામાંથી બનાવેલી
છે, અને ગમે તેવી બચાંકર આગમાંથી સહીસલામત બચી શકે છે.

કારણ ?

આગની ગરમીનો નાશ કરે એવા વરાળ ઉત્પન્ન કરનારા
ખાસ પદાર્થો ભરી તે સંગીન બનાવવામાં આવે છે.

સ્ટીલના કબાટો.

સાયન્ટીફિક પદ્ધતિથી બનાવેલા હોવાથી હરકેઈ માણસ સંતોષપૂર્વક
વાપરી શકે છે. જેઓએ માલ લીધો છે તેઓ અમારા માલની
મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરે છે. હોસ્પીટલનું દરેક ભતનું ફરનીચર
બનાવી આપીએ છીએ.

● એન મોહનલાલની કંપની ●

પાનકોર નાકા :: અમદાવાદ

ક્ષય રોગ અને તેના ઇલાજ

ક્ષય અને ટી. બી. એ દરદો લગ્યંકર છે. વળી તેની સારવાર ખર્ચાળ હોઇને ગરીબ લોકો આ રોગના ભોજ બને છે. હાલનેના વિશ્વવિખ્યાત ડૉ. કાસ. એચ. સ્ટીવન્સે વરસોની શોધખોળ પછી ક્ષય રોગ માટે 'ઉમકાલોઆબો' નામની કૉમ્પી દવા શોધી કાઢી છે તે 'ઉમકાલોઆબો' નામના છાડમાંથી બને છે. ડૉ. પોતે ક્ષયના ભોજ બનેલા, 'ઉમકાલોઆબો' ના સેવનથી મુક્ત થયા. ત્યાર પછી આ દવા જગત સમક્ષ મૂકી છે. ગમે તે બીજાના ક્ષયમાં 'ઉમકાલોઆબો' સફળ નીવડે છે. ધણા ખરાબ કેસોમાં પણ 'ઉમકાલોઆબો' ના સુંદર પરિણામ માટે ઇંગ્લાંડ-સ્વીટઝરલેંડના પ્રતિષ્ઠિત ડોક્ટરોનાં પ્રમાણપત્રો મળ્યાં છે. તથા મહિનાના સેવનથી આ દરદ નિર્મૂળ થાય છે, તે પછી આ ટ્રીટમેન્ટનો આધાર દરેક વ્યક્તિગત કેસની રિથિત ઉપર અવલંબે છે, છુનીવાના પ્રખ્યાત ડૉ. એડરીન રોહાયે 'ઉમકાલોઆબો' ની સારવારના હાંડા અવ્યાસ પછી અભિપ્રાય આપ્યો છે. આ સારવારને લગતું સાહિત્ય એમ. એમ. મહેતાની કું. સારંગપુર, ફફડાની પોળ, અમદાવાદ અથવા 'ઉમકાલોઆબો' ડીપો, પાટણે જ સામે, અમદાવાદ. લખવાથી મફત મળી શકશે.

સત્વર—

સુંદર—

કલાત્મક—

છાપકામ માટે

:: સુ. ભા. પ. પ્રીન્ટરી ::

સલાપોસ ક્રોસ રોડ :: અમદાવાદ

[ટે. નં. ૩૦૬૫]

અમારી દુકાને કાથી દોરડા છુટક તથા જથ્થા મંથ કીકાયત લાવે મલશે.

દરેક જાતની

સુખસિદ્ધ

સર્વોત્તમ

રેહમાની શાહી

નં. ૮૦૧

વેપાર

મુકે

પાકી

એ. એમ. રેહમાની શાહીવાલા

કામળ તથા ચીપડાના વહેપારી

ટે. ૭૦૧/૦૦ મસ્કની મારકીટ, અમદાવાદ. બાન્ય-જુનામાથવપુરા.

અમે તમામ જાતનો પ્રેક્ષકો કામ આવે તેવા સામાન કીકાયત લાવે
વેચીએ છીએ એક વખત ટાયલ ઓર્ડર આપી ખાતરી કરો. તેમજ
ગેલેઓ પણ જોઈએ તે સામગ્રી તૈયાર કરી આપીએ છીએ.
બેડ-કોટેશન, ફેસ, પટ્ટા, કોલરેટ, કોટેશન, વી. સસ્તી
મજુરીથી પાકી આપીએ છીએ. લાવ માટે પૂછાવો :—

—:લખો યા મળો:—

આશારામ લાયચંદદાસ પ્રજાપતિ

શાહપુર ગોબારીઆ ૧, પોળ, અમદાવાદ.

સહેલાઈથી વાળ કાઢવા માટે

● વિખ્યાત સુગંધીદાર ●

સુંદર સોપ

[૧૭૧૮૬ નં. ૧૧૮૨]

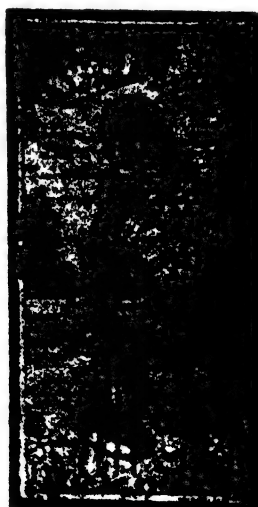
આર મીનીટમાં સફાઈથી

વાળ કાઢી નાંખે છે.

મં ખાવો :—

એમ. ડી. એન્ડ સન્સ

અસારવા :: અમદાવાદ

આરામ થાય તોજ પૈસા આપો સ્ત્રીઓનું બંધ માસિક રતુ

યાને દર મહિને અટકાવ આવવો, દુર બેસવું (અભડાવું) તુરત ચાલુ કરનાર
દવા “આર્થોવાર્પાદક” “રજસ્ટર્ડ” વાપરવાથી કોઈપણ જાતનું નુકશાન
થતું જ નથી. સગર્ભાએ ખાવી જ નહિં. ક્રીમત કમ્પલીટ કોર્સ રૂપીઆ દસ.
પરદેશ શીલીંગ ૨૦. ફાયદો ન થાય તો ડબલ પૈસા ખાછા. છતાં વિશ્વાસ ના
હોય તો કોન્ટ્રાક્ટ કરો, એકની દસગણી ક્રીમત પડશે. લખો-વૈદ્યરત્ન એ.
જી. આચાર્ય, સિદ્ધ સંન્યાસી દવાખાના. ડે. પાંજરાપોળ, અમદાવાદ.
પત્રવહેવાર તથા મુલાકાત ખાનગી રહે છે. જવાબ મારે ટીકીટ ખીડવી.
એજન્ટ : હરિપુરા-ધીકાંટા, સુરત. (સાવધાન-અમારી કોઈપણ દુકાન
મુંબઈમાં નથી) તા. ક-જ દગીમાં કદાપી ગર્ભ ન રહેવાની ગેરંટી
દવા ઓર્ડરથી મળશે. રૂ. પંદર. અગ્રાહ્ય

સર્વોત્તમ મુખવાસ

★★ ત રી કે ★★
★★ હંમેશાં ★★

દાઉદી છાપ કાથો

વા પ રો

* દરેક દુકાનદારને ત્યાં મળે છે. *

૭૬

'નવસોરાષ્ટ્ર'નું ૧૯૪૦-'૪૧નું ભેટ-પુસ્તક

સ.ય.સા.ના પત્રો

ચોક્કસ હતાભાગી સીની
જીવનકથા

લેખક :

જનાબ કાઝી મુહમ્મદ અબ્દુલ અકબાર

અનુવાદક :

ઈમામુદ્દીન સદ્દુદ્દીન દરઆબવાળા

પ્રકાશક : નવસોરાષ્ટ્ર કાર્યાલય

સલાપોસ કોસ રોડ : અમદાવાદ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ
૨૨૭૪૫

પ્રસ્તાવના

પ્રસ્તાવના લખવાનું-અને તે પણ અમુક મુદતમાં લખવાનું- દુર્ઘટ અને મુંઝવનારું કામ હું તો વર્ષોથી કરું છું. એથી લેખકને અગર વાંચકને કાંઈ પણ લાભ થતો હશે કે કેમ તે તેઓ જાણે. મને તો એમાંથી એક લાભ જરૂર મળી જાય છે : અહીં ઊંચી કક્ષાનું સાહિત્ય કોઈ કોઈવાર પ્રસ્તાવના માટે થતા વાંચનમાંથી મને મળી જાય છે, અને મારા અંગત અભિપ્રાયો જે હું મારા લેખનને અંગે ન દર્શાવી શકું, તે દર્શાવવાનો આ પ્રસ્તાવના દ્વારા મોકો પણ મળે છે. મુળજીભાઈના રાસ, મનુ દંવેનાં કાવ્યો, શ્રીકાંત દલાલનું “રૂપજીવિની,” જેઠાલાલ દિવેદીની નવલિકાઓ જેવાં સફળ કે સફળતાના કમ ઉપર ચઢી ચૂકેલાં પુસ્તકોનો હું પરિચય સાધી શકું છું. એવાં ઉચ્ચ કક્ષાનાં પુસ્તકો હાથ આવતાં મને ખૂબ આનંદ થાય છે, અને ગુજરાતી સાહિત્યના વિકાસ માટેની આશાઓ દૃઢ બનતી જાય છે.

આ પુસ્તક પણ એવા જ પ્રકારનું ઉચ્ચ કક્ષાનું સાહિત્ય ગુજરાત સમક્ષ રજૂ કરે છે. આ પુસ્તકને અને પુસ્તકના લેખકને સાહિત્ય-સૃષ્ટિમાં આવકાર આપતાં મને ખૂબ આનંદ થાય છે.

મને ખાતરી છે કે વિવેચકો પશુ આ પુસ્તકને એવા જ આનંદથી વધાવશે.

આ પુસ્તકને હું કયા કારણે ઉચ્ચ સાહિત્યની કક્ષામાં મૂકું છું ? સાહિત્ય એ વાણીની કલા છે. એ કલાનો ઉદ્દેશ રસ ઉપજાવવાનો હોય છે. જીવનના સર્વ પ્રસંગો રસ ઉપજાવી શકે એમ છે. એ સઘળા પ્રસંગોમાંથી રસ ઉપજાવતાં સૌ કોઈને આડવતું નથી. સામાન્ય પ્રસંગો-સામાન્ય જીવનના પ્રસંગો પશુ ઐતિહાસિક પ્રસંગોના જેટલું જ હૃદયમંથન કરાવે છે. સામાન્યતાને પશુ તેની પોતાની કવિતા હોય છે. એ સામાન્યતાની કવિતા જોવી અને લખવી, સામાન્યતાની પાછળ રહેલા માનસ-ધર્ષણમાંથી કલામય તત્ત્વો તરફ લક્ષ દોરતી વાણી ઉપજાવવી તે એક સાચા સાહિત્યકારનું કામ છે. આ પુસ્તકના લેખકને એક સાચા સાહિત્યકારની હથોટી ખેસી ગઈ છે એમ મને લાગે છે.

આ પુસ્તક વાર્તા નથી, કાવ્ય નથી, કે નાટક નથી; એ માત્ર પત્રોની એક શ્રેણી છે. પરંતુ એ પત્રોની પરંપરા પાછળ એક હૃદયગમ વાર્તા લખાયેલી પડી છે, કાવ્યના ચમકતા હોરાઓ વેરાયેલા પડેલા છે, અને હૃદયને વ્યથિત કરી નાખે એવા પ્રસંગોથી જરૂર માનવજીવનનું એક મહાનાટક એમાં ગોઠવાયેલું છે.

આ પત્રો લખનાર નાયિકા એક પતિતા છે. પતિતા પ્રત્યે પ્રેમ દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરનાર એક યુવકને એ પત્રો સંબોધાયેલા છે. એ પત્રોમાં લાંબે લાંબે ગાળે એ પતિતાએ પોતાનો ઇતિહાસ કહેલો છે. એ કહે છે: “મારી વય હજી પચીસ વર્ષની નથી.....એક રૂપવાન સ્ત્રી-તે મારી મા છે... એક સ્વરૂપવાન જિંદગી કદનો મર્દ-મારો બાપ છે...આ ખૂબસૂરત ઇમારત માફાં વિદ્યાલય છે...મારા પિતાની જોડે એક ખૂબસૂરત

મુષક છે-એ મારા હાથનો ઉમેદવાર છે...મારા શરીરમાં વર્ણવી ન શકાય એવો કંપ છે...પછી એક બાવીસ વર્ષનો જવાન મારી દષ્ટિ આગળથી પસાર થયો. એ મારો પ્રથમ મર્દ. એણે મને ઝોરત બનાવી; પણ પત્ની ન બનાવી...મને પ્રથમ બહેકાવનાર આજે અદાલતના બાસને ચઢી સત્યાસત્યનો ફેંસલો કરે છે, ન્યામ જોખે છે, ઇન્સાફના ત્રાજવાનાં બંને પક્ષો સરખાં રાખે છે.” પછી તેના શબ્દોમાં કહીએ તો, “હું તો માઈં સ્ત્રીત્વ ફૂંકા કરી ચૂકી છું-તમાઈં બારયુક્ત ખીરસુ અને માઈં રૂપવાન શરીર બેજ વસ્તુઓ છે જેના ઉપર મારા તમારા સંબંધોનો આધાર છે-માઈં જીવન અપવિત્ર છે.”

વાર્તા આટલી જ છે; પરંતુ એ વાર્તાનું એક જ પાત્ર એને બસો પાના જેટલા વિસ્તારમાં લંબાવી દે છે અને તે એવી રીતે લંબાવે છે કે એ પત્રમાલા ખરેખર એક સારી નવલકથા જેટલી જ રસમય બની જાય છે.

પતિતાઓના પ્રશ્નો, પતિતાઓનું માનસ, પતિતાઓનાં આશા-અભિલાષ અને તેમની માનવતા ચિતરતું કેટલુંક સરસ સાહિત્ય ગુજરાતીમાં પ્રગટ થયું છે, તેમાં આ પુસ્તક એક બહુજં સુંદર ઉમેરો કરે છે. પુસ્તકમાંનો દરેક પત્ર એક એક પ્રસંગ છે. અને એક એક પ્રસંગમાંથી પત્રો ઉપજાવનારી પતિતા માનવજીવનની એક એક કરુણ કવિતા આલેખે છે.

પ્રસંગો તો સામાન્ય જ હોય. પતિતાના જીવનમાં નિષ્કૃષ્ટ પ્રસંગ આવર્તન સિવાય બીજું શું હોય? અને આપણા સમા દેખાતા અપતિતોના જીવનમાં પણ સામાન્યતાના આવરણ સિવાય બીજું શું હોય છે? છતાં સમાજની ભૂલ, સમાજ-ગોઠવણની અન્યાયકત અને સામાજિક વિષમતાનો અજણો ભોગ થનાર વ્યક્તિ સમાજ

વિરુદ્ધ બારેમાં બારે શબ્દો વાપરે એમાં એ શબ્દ સાંભળનારને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થવું ન જોઈએ.

અસ્પૃશ્યો અને પતિતાઓ એ સમાજરચનાની મહાભયાનક ખામીઓનો સરવાળો છે એમ કહીએ તો ચાલે. એનો બદલો સમાજને ગુણાકારના રૂપે મળે છે. એટલે એક પતિતાની સામાન્ય દષ્ટિ અને સમાજે સ્વીકારી લીધેલા કુલીન સામાન્ય મનુષ્યની દષ્ટિમાં મહત્વનો ફેર હોય છે. એ આખા ફેરનો સળંગ ઝુલો આ પત્રોમાં ઝુલાવાયો છે. નીરસતા ઊપજે એટલી હદ સુધી સમાજ વિરુદ્ધના કટાક્ષો અને આરોપો લખ જવાયા છે અને એક અગર ખીજા રૂપમાં સમાજના દોષોનું નિરૂપણ થયેલું છે. સમાજનો અન્યાય સહન કર્યા સિવાય જેને ખીજો છૂટકો જ નથી એવી એક પતિતાના આ ઉદ્દગારો છે, એટલે જ આરોપો અને આક્ષેપોનું એકવિધપણું નીરસ ન બનતાં હૃદયદ્રાવક બને છે.

પતિતાના એકવિધ અનુભવમાંથી આખી પુરુષ જાતનાં અનેકાનેક પાસાં દેખાઈ આવે છે; અને આગ જેવા સળગતા શબ્દો નીચે એક સુંદર સ્ત્રીહૃદય ધબકી રહ્યું હોય એમ દેખાઈ આવે છે.

જે હૃદયમાંથી આવા પત્રો ઉકલી આવે છે તે હૃદય પતિતાનું જ ન હોય-પછી બસે એ પોતાને નિષ્કુર પતિતા કહેવડાવે. પત્રલેખિકા કહે છે તેમ “હું એક ઉજ્જડ બનેલી જિંદગીનું દાસ્તાન છું. મારી જેમ ધરખારથી ખરખાદ થયેલી લાખે નારીઓને, ઓ પાણી મર્દ! તારા પ્રેમની જરૂરીયાત નથી, દયાની જરૂરીયાત નથી. ઓ જલ્દીમ! તેને માત્ર ઇન્સાફની આવશ્યકતા છે...”

સમાજના ઝેરમ્-સાફના પ્રતિબિંબ સરખી પતિતાઓની સંસ્થા આવી કંઈક પવિત્ર નારીઓને સંઘરતી હશે.

પત્રોની લખનાર પતિતા એક મુસ્લીમ પતિતા છે. રખે કોઈ ભુલ કરે કે હિન્દુઓમાં, ખ્રિસ્તીઓમાં કે ઔદ્યોમાં પતિતાઓ નથી હોતી. તે કહે છે “જો ગ્રંથો વાંચી કાઢ્યાથી અથવા નમાઝ, રોઝા અને હજના કાનુનો જાણી લેવાથી કોઈ મુસલમાન બની શકે છે તો હું પણ મુસલમાન છું—અમારા તમારા ધર્મની હકીકત તો માત્ર એટલી જ છે કે જે માતપિતાને ધર્મ તે અમારો ધર્મ. તમે અને હું ધર્મને શું જાણીએ ? મઝહબ, મઝહબ, ધર્મ, ધર્મ પોકારતા એ બધા લોકો વાસ્તવમાં એક પ્રકારના મૂર્તિપૂજકો છે.”

જે ધર્મ માનવીને સાચો માનવી બનાવે એજ સાચો ધર્મ. જે ધર્મચોજનામાં વિભાગો હોય, દુશ્મનાવટને સ્થાન હોય, ખુનામરફીને જગા હોય, અને પશુતા તરફ પ્રેરતાં વલણો હોય એ ધર્મ ધર્મ જ નથી. પછી એને હિન્દુ ધર્મનું નામ આપો કે મુસ્લીમ ધર્મનું.

પાપીને આપણે પ્રશ્ન કરીએ કે તું હિન્દુ પાપી કે મુસ્લીમ પાપી ? પુણ્યશાળીને આપણે પ્રશ્ન કરીએ કે તું હિન્દુ સંત કે મુસ્લીમ સંત ? એનો જે જવાબ મળે એવોજ જવાબ પતિતાએ આ પુસ્તકમાં આપ્યો છે અને એ જવાબમાં કોઈ પણ પંડિત કે મૌલાના ન શીખવે એવો સાચો ધર્મગોષ એણે કર્યો છે.

આ પુસ્તક ઉર્દુમાંથી ગુજરાતીમાં ઉતારવામાં આવ્યું છે અને અનુવાદ કરનાર મહારા યુવાન મિત્ર શ્રી. ઇમામુદ્દીન સદરુદ્દીન માહવાળાદર એક ગુજરાતી મુસ્લીમ છે. એની નોંધ હું બે ત્રણ

કારણોને લીધે લઈ લેવામાં આવે છે. એક મુસ્લીમ લેખક કેવું સુંદર ગુજરાતી લખી શકે છે તેનો આ પુસ્તક એક બહુ જ સારો નમૂનો છે. કોઈ પણ સાક્ષરને શોભે એવી શુદ્ધ અને કોઈ પણ જોરદાર લેખકને શોભે એવી પ્રવાહી ભાષા પુસ્તકના લેખકે વાપરી છે. ગુજરાતી ભાષા એકલા હિન્દુ ગુજરાતીઓની નથી. એના ઘડતરમાં ગુજરાતી મુસલમાન, ગુજરાતી પારસી, અને ગુજરાતી ખ્રીસ્તીનો પણ ભાગ છે. સાહિત્ય એ માનવતાનું પ્રતિબિંબ છે, અને માનવતાને ધર્મચીટ્ટીઓ લાગતી નથી. જે મુસ્લીમ આવું સુંદર વિચારી શકે અને આવું સુંદર ગુજરાતી લખી શકે એને ગુજરાતી સાહિત્યમાં, હિન્દુ ગુજરાતીઓ સ્થાન ન આપે તો પણ અન્યુક સ્થાન છે, જો કે એવો ભય રાખવાનું કારણ તો નથી જ. એની માનવતા કોઈ પણ વિરોધને જીતી શકે એમ છે. મુસ્લીમ લેખકોનું જાગૃત થવું એક સુંદર ઝુમખું આપણા ગુજરાતમાં છે. એમાં આ પુસ્તકના લેખકનો ઝળકતો ઉમેરો થાય છે.

ખીજી નોંધવા લાયક એક વાત. પ્રત્યેક ભાષામાં ખૂબીઓ અને પ્રિય થઈ પડે એવા વળોટા રહેલા છે. ઉર્દુ ભાષાની પણ વિશિષ્ટ ઝમક, વિશિષ્ટ નઝાકત અને વિશિષ્ટ ખૂબીઓ રહેલી છે એ હિન્દુ-મુસ્લીમ ઐક્યમાં અત્યંત દૃઢપણે માનનાર હું જોઈ શકું છું. એ ઉર્દુની ભાષારચના, કલ્પનાચમક અને અસરકારક વાક્યઉઠાવ ગુજરાતી ભાષામાં અને તે શુદ્ધ ગુજરાતીમાં લાવવાના સફળ પ્રયોગ કેમ થઈ શકે તેનું આ પુસ્તક એક બહુ જ સુંદર ઉદાહરણ છે. લેખકનો ઉર્દુનો સંપર્ક ગુજરાતી ભાષાને જરૂરે બગાડતો નથી. ઉલટું ગુજરાતી ભાષાને ગમે એવા, ગુજરાતી ભાષામાં સારી રીતે સમાય એવા પ્રયોગો આ પુસ્તકમાં થયા છે એ તરફ હું વિદ્વાનોનું લક્ષ દોરું છું.

“ચકલી કોઈ વૃક્ષનું એક ખીજ લઈને ઊંડે છે; કોઈ

જંગલ અને વેરાનમાં તે ખીજ તેની ચાંચમાંથી નીકળી.
ચરતી ઉપર પડે છે. વાયુનો એક સપાટો પેલા ખીજ ઉપર
એક મુઠ્ઠીબર માટી નાંખી દે છે. વાદળમાંથી પાણીનાં ચંદ
બેંદુઓ પેલા ખીજ ઉપર પડી જાય છે. પચાસ
૧૫ પશ્ચાત તે ઉજ્જડ પ્રદેશ સેંકડો માઇલ સુધી
એક ગીચ જંગલ-જનવરો, પક્ષીઓ અને વિકરાળ પ્રાણી-
ઓનું રહેઠાણ હોય છે. કોને ખબર છે કે આ વેરાનમાં પ્રથમ
તરીકે ખીજ પડ્યું હતું? એ પ્રારંભ અને આ અંતના તફાવતને
તો જુઓ!" આવી સુંદર વાક્યરચનાઓ અને કવિતામય બાવો
ગુજરાતીમાં જે ઝરણામાંથી આવી શકતા હોય તે ઝરણામાંથી
જાવવા જ જોઈએ. એથી ગુજરાતી ભાષા જરૂર સમૃદ્ધ થશે.
એકે પુસ્તકના વાંચન ઉપરથી પ્રથમ દર્શને એમ ભાગ્યેજ
જામને લાગે કે ઉર્દુ ભાષાની કેટલીક ખુબીઓ આમાં ઉતારવામાં
માવી છે.

આવું સુંદર પુસ્તક બહાર પાડવા માટે પ્રકાશકોને હું
મબિન'દન આપું છું અને ઉંચા પ્રકારના કલામય પુસ્તકને
ગુજરાતીમાં ઉતારી ગુજરાતી સહિત્યમાં એક સરસ વસ્તુને ઉતારવા
માટે તેના લેખક શ્રી. દરગાહવાળાને તો હું બહુજ ધન્યવાદ આપું
છું. હિન્દુ મુસ્લીમ ઐક્યની મારી શ્રદ્ધા સાચી પડવાના શુભ
ચેત્તુ તરીકે પણ આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના લખતાં મને ખૂબ હર્ષ
ભાવ છે.

મારી પ્રસ્તાવના કરતાં આ પુસ્તકનું વાંચન જ મારા
ચનની ખાતરી કરી આપશે.

૧૩/૬/૨૧

૬ ડીસેમ્બર '૪૦

રમણલાલ વ. દેસાઈ

મોડર્ન ફરનીચર

છેલ્લી ઢબનું સુંદર ટકાઉ,
કળામય, દરેક કુટુંબ
અને દરેક ખીસાને પરવડતું

ગુજરાત ફરનીચર વર્ક્સ

૨૦૪, ચર્નીરોડ ગીરગામ,

(પ્રાર્થના સમાજ પાસે)

મુંબઈ ૪.

ટેલીફોન નં.

૨૫૪૬૮

પોર્ટ નવલખી

તા. ૩૧મી માર્ચ ૧૯૪૦ના વર્ષ આખરે નવલખી બંદરે કોઈપણ કાર્કિયાવાડના બંદરો કરતાં વિશેષ આયાત નિકાશની પ્રગતિ થયેલ છે.

-: કારણકે :-

- ૧ તે તદ્દન સહિસલામતીવાળું કોઈ વર્ષ દરમિયાન કોઈ પણ વખતે સ્ટીમરોની આવજાનું ભારે ખુલ્લું રહે છે.
- ૨ અત્યારના રિક્ત યુગમાં વેપારીઓને તદ્દન સસ્તું છે.
- ૩ ગુજરાત, સેન્ટ્રલ એન્ડ અખર ઇ.ડીયા અને રબરુ-તાનાને નજીકમાં નજીક છે.
- ૪ તદ્દન આધુનિક હજના ગોડાઉનોની અત્યુત્તમ સગવડવાળું છે.
- ૫ દરેક મોટી સ્ટીમરશીપ કંપનીની સ્ટીમરો આવે છે.
- ૬ સ્ટીમરોને તાત્કાલિક ડીસ્પેચ આપવામાં આવે છે.
- ૭ તમામ પ્રકારના વૈજ્ઞાનિક સાધનોથી પરિપૂર્ણ છે.

વધુ માહિતી માટે સંપો.

પોર્ટ કમીશ્નર

(મોરબી સ્ટેટ) મોરબી

સ્થાપના : ૧૯૧૬

હેડ ઓફીસ : : અંબઈ

મેનેજિંગ એજન્ટસ : લાલજી નારણજી એન્ડ કું.

જ્યુપિટર

જ ન ર લ

ઇન્ડ્યોસ્ટ્રી

કંપની લી.

હિન્દુસ્તાનની પહેલી પંદર કંપનીઓમાંની એક “જ્યુ-
પિટર” છે. વીમાના ધધામાં ફેરીઅર ઝમાવવું હોય તો
સારી કંપની સાથે સંબંધ સાધો. બે કરોડની માપણીથી
“જ્યુપિટર” શરૂ થયેલી છે.

લખો કે મળો :—

સી. બી. પટવા એન્ડ કંપની

ગુજરાતના ચીફ એજન્ટસ

[ફોર લાઇફ]

રે. ટેલીફોન નં.

૭૨૭૯

ફર્નિટીઝ બુલ, ગાંધી રોડ,

અમદાવાદ

તરફથી

ચોડાં વર્ષ પહેલાં હું રાણપુરમાં મારા રહેવાના મકાનમાં સુતો હતો. જનાળાના એ દિવસો હતા. મધરાત વીટી ગઈ હતી. મીઠી નિંદ્રામાં પવનની લહરીઓ મીઠો હાથ ફેરવી મારા શરીરને પંપાળી રહી હતી.

એવી એ નિંદ્રામાંથી હું સફળો જાગી ઉઠ્યો, કેમકે મારા કાનમાં એક સ્ત્રીની કશ્કશ્કીસ રૂપી ખીસો પેસી ગયો હતો. બેમાઠળો બની હું ઉભો થઈ ગયો. જે દિશામાંથી કશ્કશ્કીસો આવતી હતી તે મારી સામેની સડક ઉપર નજર મેં કરી તો અંદ્રના ઉજળા પ્રકાશ નીચે ૪-૫ પુરૂષો-જઘ્ઘીમે એક સ્ત્રીને પોતાના હાથમાંની લાકડીઓથી ભૂંડી રહ્યા હતા અને બિશત્સ ગાળો ભાંડતા હતા.....

હું નીચે ઉતર્યો... અને પછી ઘણું બની ગયું. એ બાહ્ય અર્જી અને ‘અપવિત્ર’ હતી. મુંબઈમાંથી નાસી છુટેલી ‘વેશ્યા’ હતી. મેં તેને મારે ઘર મારા બાળમત્સ્યાં વચ્ચે આવી રહેલા સમજવું-જે તે પોતાનું કુખ ભૂંડી શકે કે હજીવું બનાવી શકે તો મારે ઘર આવવા સમજાવી અને તે બેઠા આવી.....

અને પછી સતત ચાર ચાર રાત એ બેઠા બાપને ઘેરથી પોતે મોડા ઘાલી સાસરે કેમ ગઈ, ત્યાં તેનાં સુખદ સ્વપ્નાંનો છુટકો કેમ થયો, અને છેલ્લે તે મુંબાઈ નગરીના મેજના ઢગ સમાન ગોળખીડાના જાતાઓમાં કેમ ધકેલાઈ ગઈ, અને તેણે પોતાના દેહની હાલત ત્યાં કેવી રીતે માંડી, શા માટે માંડી, તેની પાસે કેવા કેવા

‘સન્નનો’ યાક ઉતારવા, દિલ બહેલાવવા, વાસનાનું ઝેર નીચોવવા આવતા હતા, તેનો તેના દશ વર્ષના સ્વાનુભવનો હતિહાસ મને કહ્યો અને મને મારી મરદાનત માટે ભારે અકસોસ થયો.

મેં એ બેનની વાતોને બાર્ડ દરગાહવાળાના અનુવાદિત પત્રોમાં સજીવ બનતી જોઈ છે અને આવું પુસ્તક ‘નવસૌરાષ્ટ્ર’ તથા અઠવાડિક ‘પ્રસાત’ના વાંચકોને આપી શકાય તો સાચું-એમ મેં મારા મિત્ર શ્રી. કલકાઈને કહ્યું અને તેમણે સહસા આ વાત ઉપાડી લીધી.

આ પુસ્તકમાં એક ‘લયલા’ની જ વાત નથી, અનેક લયલાઓ હસીહસીને હંમેશાં જન્મો સાથે રમે છે, પોતાનાં ચરીરને નાસુર બનાવી પુરોની મોજનું સાધન બને છે, એ હકીકતને આકાર આપતું આ પુસ્તક આપણી નારી જાતિનાં દુઃખના ચિત્કાર સમું છે.

આ પુસ્તક ગુજરાતી ભાષા ભણતી આત્મના હાથમાં મૂકવામાં આવે છે.

હરગોવિંદ મયારામ પંડ્યા

અનુવાદકના

આરંભ—બોલ

લ યથાના પત્રોએ હર્ફગીરાના પ્રથમ પંક્તિના સાહિત્યકાર જનાબ કાઝી મુહમ્મદ અબ્દુલગફ્ફાર સાહેબની એક સર્વોત્તમ મનાયેલી વાસ્તવદર્શી કૃતિનો અનુવાદ છે. એ આને સુપ્રસિદ્ધ સાપ્તાહિક “નવસૌરાષ્ટ્ર”ના ભેટ-પુસ્તક તરીકે કીતાબી શીક્ષમાં ગૂર્જર ગીરાને અર્પણ થાય છે. ગૂર્જર સાહિત્ય-વાટિકામાં અત્યાર પૂર્વે પરજ્ઞાયામાંથી અનેક નમાલી કૃતિઓ આયાત થઇ ચૂકી છે. પરંતુ આપણે ત્યાં જે સર્વોત્તમ કૃતિઓનાં શોડાંક ભાષાન્તરો થયેલાં છે, તેમાં આ ઉમેરો કેટલા આવકારને પાત્ર છે તે તો વિવેચકો જ કહેશે.

આ પત્રો નવલકથા નથી, એમાં નવલકથાની જેમ પાત્રોની જળ પથરાયેલી નથી, પણ આ કૃતિ સમાજના એક તિરસ્કૃત અંગ સમા ગણાતા વર્ગની એક હતભાગી બહેન, જેને આપણે વેરયાના નામે પીઠાનીએ છીએ, તેની ચિત્રકારભરી આત્મકથા છે.

મૂળ લેખક કાઝી અબ્દુલ ગફ્ફાર સાહેબ પોતાના ઉપોદ્ધાતમાં કહે છે કે, “આ પૃષ્ઠો સ્વયં પોતાના ભાષ્યસમાન છે; એક નાનો સરીખો આમનો છે; એ હિન્દના કહેવાતા સમાજ-સુધારકો અને ધર્મગુરુઓની સમક્ષ મૂકી દેવામાં આવ્યો છે. તેઓ એ (દર્પણ)માં હિન્દી સ્ત્રીને નવન સ્વરૂપમાં જોઇ શકશે.”

અને તે પછી તેઓ વાંચકોને વિનંતી કરે છે કે “આ પૃષ્ઠોને નવલિકા અથવા નવલકથા સમજીને વાંચવામાં આવશે તો, મારા ઉપર કૃત્તમ કરેલો ગણાશે.”

આ કૃતિના મૂળ લેખક ઉર્દૂ સાહિત્યની દુનિયામાં વર્ષોથી પ્રખ્યાત અને ગૌરવભર્યું સ્થાન ધરાવે છે. તેઓ કેવળ સાક્ષર તરીકે જ નજીવીતા નથી, પણ એક પ્રથમ શ્રેણીના કુશળ અને નિહર પત્રકાર તરીકે પણ વિખ્યાત છે.

સુપ્રસિદ્ધ દેશનેતા મવલાના મુહમ્મદઅલી મહૂમે જ્યારે દિલ્હીથી અંગ્રેજ “કોમરેડ” અને ઉર્દૂ “હમદદ” પ્રસિદ્ધ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો ત્યારે તેના સહ-તાંત્રી તરીકે તેમણે જનાબ કાઝી અબ્દુલ અઝ્ઝાર સાહેબની વરણી કરી હતી, અને મવલાના મુહમ્મદઅલી નઝરકેદ થયા ત્યાં લગી, કાઝી સાહેબ ઉપર્યુકત બંને પક્ષોના સહ-તાંત્રી તરીકે દિલ્હી ખાતે જ રહ્યા હતા. ત્યાર બાદ કલકત્તા ગયા; અને “જમહુર” નામક ઉર્દૂ દૈનિક પ્રસિદ્ધ કર્યું.

મહા-યુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું હતું, અને ઓર્ડિનન્સ અને પ્રેસ હમરજન્સી એક્ટ હેઠળ અનેક પત્રકારો ઉપર રોજ-ખ-રોજ આક્રોશ ઉતરતી હતી. બંગાળ સરકારની ખફગી કાઝી સાહેબ ઉપર પણ ઉતરી, અને તેણે એમને બંગાળની હદમાંથી તરીપાર કરી, નઝરકેદ કરી દીધા. નઝરમંદીનો સમય પૂરો થતાં કાઝી સાહેબ દિલ્હી આવ્યા અને “સખખાલ” નામનું ઉર્દૂ પત્ર શરૂ કર્યું, પણ તેની જમીનગીરીઓ જત થઈ ગઈ, અને પત્રનું પ્રકાશન બંધ પડી ગયું.

થોડા વખત પછી કાઝી સાહેબ ખિલાફત ડેલિગેશનની જોડે ઇંગ્લેન્ડ ગયા, અને ત્યાંથી પાછા આવ્યા પછી વ્યાપાર-વાણિજ્ય અને લેખન-વ્યવસાયમાં પડયા, અને એ અંગે જ, ત્રણ વાર યુરોપનો પ્રવાસ કર્યો.

લયલાના પત્રોની રચના, આ સફર દરમિયાન થઈ, અને ગ્રંથસ્વરૂપે ૧૯૩૧માં બહાર પડ્યાં. તેણે સમાજમાં “જોમ્મશીલ”નું કાર્ય કર્યું, અને સાહિત્યની દુનિયામાં ખળભળાટ મચાવી દીધો. ઉર્દૂમાં આજલગીમાં એની આઠ આવૃત્તિઓ નીકળી ચૂકી છે.

કાઝી સાહેબની ખીજ કૃતિઓ ખૂબ વખણાઈ અને સન્માનાઈ છે, પરંતુ ઉર્દૂ વિવેચકોનો એવો સ્પષ્ટ મત છે, કે ઉર્દૂ ગીરામાં કાઝી સાહેબનું હાલનું સ્થાન લયલાના પત્રોને જ આભારી છે.

છલ્લાં છ-સાત વર્ષથી એઓ દક્ષિણ હૈદરાબાદ ખાતે સ્થાયી થયા છે, અને એક લિમિટેડ કંપની ઉભી કરી “પચામ” નામનું ઉર્દૂ દૈનિક સફળતાપૂર્વક ચલાવી રહ્યા છે. કાઝી સાહેબ મવલાના મુહમ્મદઅલી અને હકીમ અબ્દુલખાન જેવા મુલ્ક-મયદુર દેશનેતાઓના ગાઠા સંપર્કમાં આવેલા હોવાથી, એમના ઉપર તેમના રાજકીય વિચારોની અબરદસ્ત છાપ પડેલી છે, અને તેજ કારણ છે કે અત્યારપૂર્વે એમણે વતનને ખાતર ઘણાં સંકટો ઝીલેલાં છે.

હું બહુ જ આભારી છું કે કાઝી અબ્દુલ અકબાર સાહેબે હું પોતાની આ ઉત્કર્ષ અને સર્વોત્તમ કૃતિનો ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરવાની મને કરી પણ આનાકાની વચર તુરત જ લેખિત રત્ન આપી, ઉપકારના બોજ તળે દબાવી દીધો.

હવે ભાષાન્તર સંબંધમાં થોડોક ખુલાસો કરી લઉં : આ ભાષાન્તરનો થોડોક ભાગ, મૂળ લેખકને મોકલવામાં આવ્યો હતો, અને તેનાથી સંતોષ થવા પામ્યો હતો. આ ભાષાન્તર, મૂળ ભાવોને પૂરેપૂરા સાચવીને કરવાની મેં બની શકતી તમામ કાળજી રાખી છે, પરંતુ સ્નેહી ભાઈ કકલભાઈ કોઠારીએ “નવસૌરાષ્ટ્ર”ના આહકોને એ બેટ-પુસ્તક તરીકે આપવાનું સૌજન્ય બતાવેલું હોવાથી, તેમના બહોળા હિન્દુ વાંચક સમૂહાયને દષ્ટિ સમક્ષ રાખીને મેં તેમાં થોડાક સ્થળોએ કેટલીક અસાધારણ છટ પણ લીધેલી છે, જેથી વાંચકોને આમાં વણાયેલા વિચારો પચાવવાની સવલત થઈ પડે. આ નજીવી છટ લેવા બદલ હું જો અપરાધી ગણાઈ તો અપરાધી છું.

ભાષા અને રીતી અંગે મેં એટલી કાળજી રાખી છે, કે આમાં ફારસી, અરબી અને ઉર્દૂના અક્ષરો રાખેલાં ઇરાદાપૂર્વક દાખલ કરવાનો મત્તન કર્યો નથી. ક્યાંક ક્યાંક ગુજરાતી પર્યાયોના અભાવે, એવા થોડાક રાખેલાં રહી ગયેલાં છે. પણ તેના માટે હું દોષિત નથી. એવી જ રીતે હું સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતના ભારે રાખેલાં પણ દૂર રહ્યો છું.

એવે મારે જેમનો આભાર માનવાનો રહે છે તે સ્નેહી ભાઈ ઠક્કરભાઈ કેઠારી અને શ્રી. હરગોવિન્દ પંડ્યા છે, જેમની અચળ દષ્ટિએ ખરા હીરાની પરખ કરી, પોતાના આહુકાને ઉર્દૂ ગીરાની એક સર્વોત્તમ રચના, ભેટ-પુસ્તક તરીકે આપી છે, બમણો ઉપકાર એટલા માટે માનું છું, કે તેઓએ સાહિત્યની દુનિયામાં, કોમ કે ભતનો ભેદ ભોલા વગર ખરી ખેલ-દિલી બતાવી એક મુસ્લિમ કૃતિ અને એક ગુજરાતી ઇસ્લામી લેખક ઉપર પસંદગી ઉતારી, અન્ય પ્રકાશકોને નવી દિશા અને નવું સાહિત્ય-ક્ષેત્ર બતાવ્યાં છે.

ન વ સા રી,
૨૧-૨-૪૧

ઈમામુદ્દીન સદરૂદ્દીન દરગાહવાલા

મૂળ લેખકની

પ્ર સ્તા વ ના

આ પૃષ્ઠો સ્વયં પોતાના લાખ્ય સમાન છે. એક નાનો સરખો અરિસો છે, જે હિન્દના કહેવાતા મુધારકો અને ધર્મગુરુઓના સમક્ષ મૂકી દેવામાં આવ્યો છે, જેથી તેઓ એમાં હિન્દી સીને તેના નગ્ન સ્વરૂપમાં જોઈ શકશે.

જો આ પૃષ્ઠોને નવલકથા અથવા નવલિકા સમજીને વાંચવામાં આવશે તો મારા ઉપર ભારે અત્યાચાર થશે. હકીકત એ છે કે આ કાગળરૂપી પહેરનમાં હિન્દના સ્ત્રી-જીવનનાં કેટલાંક સ્વરૂપો રજૂ કરવાની કોશિશ કરવામાં આવી છે, કે જેથી આ અભાગ્યા દેશમાં

જે રૂપોને ન્યાયની દૃષ્ટિએ અવલોકી શકતા હોય તેો અવલોકી લે. એ ઉપરાંત એ પણ સમજી જાય, કે જ્યાંસુધી ભારતની સ્ત્રી જોડે પૂરા ન્યાયપૂર્વક વર્તવામાં નહિ આવે, ત્યાંસુધી રાજકીય સ્વતંત્રતા અને રાષ્ટ્રીય પ્રગતિનો દાવો કરવો પણ નિરર્થક છે.

એ કહી શકતો નથી, કે એક જાનરી સ્ત્રીની પ્રકૃત અને અપ્રકૃત જિંદગીનો આ પડછાયો અતિશયોક્તિથી તદ્દન પવિત્ર છે; પરંતુ એ જરૂર કહું છું કે રૂપજીવિનીઓના જાનરમાં ભારતીય સ્ત્રીની રક્તથી ખરડાયેલી પ્રકૃતિનો આ એક ‘અવ્યાસ’ છે, જે ઉર્દૂ ગીરાની જ્ઞાની ફુનિયા માટે વિચારણાને પાત્ર છે.

લયલાની કલમે જે પત્રો લખવામાં આવ્યા છે, તેનો આ સંગ્રહ ન તો વિકાસ પામ્યો જતા પત્રકારત્વનો ચમકારો છે, ન તો અદ્ભૂત લેખનશક્તિનું પ્રદર્શન છે, બલકે આ પત્રોમાં જેઓ દેખી શકતા હોય તેમના માટે લયલાનું સ્મિત એક રોષિતને ફેલાવે, તેની સખ્તાઈ એક ફરીયાદ અને તેની જુદીમતા એક

દુઃખીનો ચિત્કાર છે. તેની ચાલાકીઓમાં તેના દિલની સંવેદનાઓ
જ્ઞપાયેલી છે, તેની છેડછાડમાં તેના જખમના ધા લોપાયેલા છે.

લયલાના જીવનની ફિલ્મ્સ્ટ્રી એટલે દરજ્જે તિરસ્કારને પાત્ર નથી,
જેટલે દરજ્જે દૃઢ્યદ્રાવક છે. તે હસી હસીને પોતાના તે જખમો
જેડે રમે છે, જે તેના અસ્તિત્વમાં રહી ગયેલા શરીર પર ન.સૂર
ખનીને રહી ગયા છે. પોતાની દૂંઝી કથામાં તે પોતાની લાખો
ખદનસીખ ખુદોની દયાપાત્ર જિંદગી વર્ણવે છે, જે તેના
દેશમાં પુરૂષોની જાતીય વાસનાઓ ઉપર કુરબાન કરવામાં આવે છે.
લયલાના જીવનનું પ્રત્યેક અંગ ફિરિયાદનામું છે.

આ પત્રોમાં પીડિતના તરફથી જલિમને ઉદ્દેશીને કેટલાક
સંકેતો છે; પરંતુ જલિમ હંમેશા પીડિતનું ચિત્ર જોવાને ગભરાયા
કરે છે, કારણ કે તેને એ દર્પણમાં પોતાના રૂપની વાસ્તવિક દશા
દૃષ્ટિગોચર થાય છે. મને નવાઈ ન થશે, જે કેટલાક વિભાગોમાં આ
પત્રો સખ્તાઈપૂર્વક નાપસંદ કરવામાં આવે; પરંતુ સ્ત્રી-જગતમાં,
જ્યાં ભારતની લગભગ અર્ધોઅર્ધ વસ્તી અત્યાર સુધી જઠડાયેલી
છે, ત્યાં, મને આશા છે કે, આ પૃષ્ઠોનો મોટો ભાગ લક્ષ્ય તેમજ
વિચારપૂર્વક વંચારો.

આ પત્રોમાંના કેટલાક પત્રો પૂર્વે “નયરંગે ખ્યાલ” (લાહો-
રનું સુવિખ્યાત ઉર્દૂ માસિક)ના પૃષ્ઠો પર પ્રકટ થઈ ચૂક્યા છે,
અને એવી રીતે “નયરંગે ખ્યાલ”ના તંત્રીની મહેરબાનીથી લય-
લાની ફિરિયાદનો કેટલોક ભાગ તેના હમદર્દો સુધી પહોંચાડવામાં
આવી ચૂક્યો છે.

મને ખબર છે કે કેટલાક વિભાગો-વર્તુળોમાં આ ફિરિયાદ
દિલસોજીપૂર્વક સાંભળવામાં આવી છે. હવે આ પત્રોને એક
સામટા પુસ્તકાકારે પ્રસિદ્ધ કરવાનો આશય કેવળ એ છે, કે જે
લોકો લયલાના અસહ આકર્ષિતો છે, તેમની અદ્રશી અને સંયુક્ત
જિંદગીમાંથી રક્તનું એક જિન્દુ કાઢીને દૂરખીનની સામે મૂકી

દેવામાં આવે, જેથી તે એક બિન્દુથી તે તમામ જંતુઓની બાળ મળી જાય, જે અમારી જીવન-વ્યવસ્થાને લપાડી બરખી રહ્યા છે.

લયલા વાસ્તવમાં અમારા સંયુક્ત-શરીરમાં કેવળ એક રક્ત બિન્દુ છે, જે હું દેશ અને કામના તે મુરખીઓની સેવામાં ભેટ તરીકે લઈ આવ્યો છું. તે મુરખીઓની ફરજ હતી કે મુસલ્માનો પર તસ્બીહો (માળાઓ) લઈને બેસવાને બદલે અને મસ્જિદની વ્યાસ-પીઠો પરથી અર્થહીન અને પરિણામશૂન્ય વાચઝો (વ્યાખ્યાનો) ફરમાવવાને બદલે આ વહેતા જખમ માટે મત્તમ શોધે અને પોતાની નેતાગીરીની વ્યાસ-પીઠ પરથી કેવળ બાપજી કરીને પોતાની દોષિત પુદ્ગિને સાંત્વના આપવાનો ચત્ત ન કરે.

લખનવ
૪ ડિસેમ્બર ૧૯૭૨ }

અબ્દુલ ગફ્ફાર

વોર્ડનના એજન્ટોની વધારે કમાણીનું

● કારણ ●

સખબતા અને સહરતા :—વોર્ડન આજે જુની અનેક કંપનીઓની હારમાં ઉભી છે.

પ્રગતિ :—વોર્ડને વીસ વર્ષની પ્રગતિ છ વર્ષમાં સાધી છે. સેંકડોને આશીર્વાદરૂપ અજોડ રક્ષણ આપ્યું છે.

સેવાવૃત્તિ અને વ્યવસ્થા રક્ષિત :—પોલીસી ધરાવનારાઓની ડડપી અને સંતોષકારક સેવા, કાર્યકર્તાઓને તાલીમ અને દોરવણી, એકદમ આધુનિક અને સહાનુભૂતિ ભર્યા કારોબાર આ બધા કંપનીના આકર્ષક તત્વો છે.

કમીશન :—આપવામાં પાણી કાયદાની રૂએ કંપની ખાસ લાભ અનુભવે છે. અમારાથી જુની કંપનીઓ જે કમીશન આપી શકે નહિ તે અમે આપી શકીએ એમ છીએ.

બોનસ :—પ્રથમજ આંકણીમાં રૂ. ૬૨-૮-૦ દર હેઠળે પંચવાર્ષિક.

હેડ ઓફીસ અને બાન્ય ઓફીસના નિષ્ણાતોની કાબેલ દોરવણી, એ વોર્ડનના દરેક એજન્ટોની સફળતાનું કારણ છે. એજન્ટ અને ડડપી સફળતા ઈચ્છતા સૌને પત્રવ્યવહાર કરવા વિનંતી છે.

ધી વોર્ડન ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લીમીટેડ

હેડ ઓફીસ :—અમદાવાદ.

બાન્ય ઓફીસ :—કલકત્તા, પુના, મુંબઈ, વિગેરે.

૨૨૭૪૫

લયલાના

પત્રો

અનુવાદક

ઇમામુદ્દીન દરમાહવાળા

મુદ્રક અને પ્રકાશક
કલકત્તા રવજીભાઈ કોઠારી
સુભાષ પ્રીન્ટરી : સલાપોસ કોસ રોડ
અ મ દા વા દ

આ વૃત્તિ ૫ હેલી
ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૧
કિંમત બે રૂપીયા

વિશિષ્ટ જાહેરખબરોનો અનુક્રમ

- (૧) નરોત્તમદાસ જાડિ, મુંબઈ,
ટાઇટલના અને પાકા પૂંડાના છેલ્લા પૃષ્ઠ પર
- (૨) આંધ્ર ઇન્સુ. કું. લી. મુંબઈ
પહેલું ફ્લેપ
- (૩) પેરેમાઉન્ટ ઇન્સુ. કું. લી., વડોદરા
બીજું ફ્લેપ
- (૪) બીટીશ ઇન્ડિયા ઇન્સુ. કું. લી., અમદાવાદ
પ્રસ્તાવના પાના ૮ ની સામે
- (૫) પોર્ટ કમીશનર, નવાનગર સ્ટેટ,
સંપાદકની પ્ર. ની સામે
- (૬) પોર્ટ કમીશનર, મોરબી સ્ટેટ,
પ્ર. પૃ. નં. ૧૬ સામે
- (૭) જ્યુડીયર જનરલ વીમા કું; અમદાવાદ
પાના નં. ૧ ની સામે

- (૫૧) ધી દીગ્રિજય ટાઇલ્સ વર્કસ, જામનગર
- (૫૨) પ્રભાત પ્રોસેસ સ્ટુડીઓ, અમદાવાદ
- (૫૩) મુસ્લા મહમદઅલી મુસ્લા શેખઅલી, વડોદરા
- (૫૪) અનુપમ સ્ટોર્સ, વડોદરા
- (૫૫) મોહનલાલ ઓ. પરીખ, અમરેલી
- (૫૬) શીવલાલ દયારામ પંચાલ, અમદાવાદ
- (૫૭) સમસુદીન હાજી હસનઅલી, વડોદરા
- (૫૮) વિનસ એસ્યુ. કું. લી., અમદાવાદ
- (૫૯) ચિત્તરંજન એન્ડ કું., અમદાવાદ
- (૬૦) નોર્થન ઇન્ડીયા ઇન્સુ. કું. લી., મુંબઈ
- (૬૧) ભગુભાઈ એમ. શાહ, અમદાવાદ
- (૬૨) કાઝી બ્રધર્સ, અમદાવાદ
- (૬૩) મનજી નથુભાઈ એન્ડ કું., લી., રાજકોટ
- (૬૪) સેન્દ્રલ બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયા લી., અમદાવાદ
- (૬૫) પ્રો. પાટણકર, અમદાવાદ
- (૬૬) પેરેમાઉન્ટ ઇન્સુ. કું. લી. વડોદરા
- (૬૭) ઇસ્ટર્ન ફેડરલ યુનીયન ઇન્સુ. કું. લી., અમદાવાદ
- (૬૮) ગાંધી કેમીકલ વર્કસ, કપડવંજ
- (૬૯) ધી સેન્ટીનલ ઇન્સુ. કું. અમદાવાદ

કાઠિયાવાડ, ઉત્તર તથા મધ્ય હિન્દુસ્તાનનું

‘ બેડી પોર્ટ ’

જા. મ. ન. ગ. ર.

સગવડતાવાળું બંદર છે.

આ બંદર કચ્છના અખાતમાં કાઠિયાવાડના કિનારે આવેલું છે. દરેક અગત્યનાં મોટા શહેરો આ બંદરથી મીઠર ગેઈજ રેલ્વે વડે જોડાયેલા તથા નળનીક હોઈ, ફાઈ પલ્ક બતનો માત્ર ફેરબદલ (Hinterland) થયા વગર હુક સમયમાં રેલ્વે રુલ્તે, પ્રારેક માં મે થોડા ખર્ચે પરોંગાલી શકાય છે. મોટામાં મોટી સ્કીમરો દિવસ અને રાત્રે ગમે તે વખતે સહીસલામતીથી નાગરી શકે છે, તેમજ બહુ રાત્રે અને વધારુમાં પણ અહીં આ પુર્ણ સહીસલામતીયાં રહી શકે છે. વધારામાં દરેક જાતની આધુનિક સગવડતાઓ બેડી કે લોહા તથા સાડાના ખાઈરો, ક્રેન્સ અને પાકા જોદાઓ વિગેરે મોટા પ્રમાણમાં છે, અને માત્ર સંભાળપૂર્વક ઉતારવા તથા ચઢાવવામાં આવે છે. માટે તમારો માત્ર “ બેડી બંદર ” થી ચઢાવવા તથા ઉતારવા

ખાસ ભલામણ છે.

વધુ વિગત નીચેના સરનામે :-

રામસિંહજી ઝાલા

પોર્ટ કમીશનર,

નવાનગર સ્ટેટ.

કાઠીયાવાડ, ઉત્તર તથા મધ્ય હિન્દુસ્તાનનું

‘ બેડી પોર્ટ ’

જામનગર

સગવડતાવાળું બંદર છે.

આ બંદર કચ્છના અખાતમાં કાઠિયાવાડના કિનારે આવેલું છે. દરેક અગત્યના મોટા શહેરો આ બંદરથી મીક્ષ ગેઈજ રેલ્વે વડે જોડાયેલા તથા નળદીક ઢોઈ, કેઈ પણ ભતનો માલ ફેરબદલ (Retranshipment) થયા વગર ટુંક સમયમાં રેલ્વે રસ્તે, ધારેલા મુકામે ભોજા ખર્ચે પહોંચાડી શકાય છે. મોટામાં મોટી સ્ટીમરો દિવસ અને રાત્રે ગમે તે વખતે સહીસલામતીથી નાંખરી શકે છે, તેમજ જઈ શકે છે. અને વર્ષાશ્રુમાં પણ અહીં આ પુર્ણ સહીસલામતીથી રહી શકે છે. વધારામાં દરેક ભતની આધુનિક સગવડતાઓ જેવી કે લોડા તથા લાકડાના ખાઈસો, કેઈન્સ અને પાકા ગોદામો વિગેરે મોટા પ્રમાણમાં છે, અને માલ સંભાળપૂર્વક ઉતારવા તથા ચઢાવવામાં આવે છે. માટે તમારો માલ “ બેડીબંદર ”થી ચઢાવવા તથા ઉતારવા ખાસ બલામણુ છે.

વધુ વિગત નીચેના સરનામે :-

રામસિંહજી ઝાલા

પોર્ટ કમીશનર,

નવાનગર સ્ટેટ.

આગ

ધા

પ્રીટોરા ઇન્ડોઆ

જનરલ ઇન્જીનિયરિંગ
કંપની લિમિટેડ

હિન્દુસ્તાનમાં સ્થપાયેલ
૧૯૧૯.

મો
ટ
ર

દ
રી
આ
ઈ

વર્ક મેન્સ કોમ્પેનિસેશન
થર્ડ પાર્ટી અને પેસેન્જર્સ
સીસ્ટમ વિ. વિ.....

વિશેષ એ આર્થિક સલામતીનો પાયો છે.

ચેન્નઈ અને મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

સર હોમી એમ. મહેતા

જનરલ મેનેજર

આઈ.એ.ઈ. સ્મિથ

હેડ ઓફિસ : ૩૫-૪૩, ચર્ચગેટ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.

બ્રાંચ ઓફિસ : લાલ હરવાળા, :: અમદાવાદ.

બ્રાન્ચો અને એજન્સીઓ બિંદ,
ખર્મા અને સીબોન બંધમાં છે.

પત્ર પહેલો

[૧]

તમે મને લીટીઓ તો થોડી જ લખી છે; પરંતુ તે અર્થહીન નથી. મારા જીવનમાં તમારો પત્ર આ પ્રકારનો પ્રથમ પત્ર નથી.

વર્ષો પસાર થઈ ગયાં, કે ન્યારથી મારા દિવસ અને મારી રાત્રિનો વધારે પ્રમાણમાં હિસ્સો એવા જ પ્રકારના પત્ર-વ્યવહારમાં વ્યતીત થાય છે. આ જીવન-જો હું ગાળી રહી છું— મારા માટે હવે નવું નથી. તમે શા માટે તમારા “ઉદ્દેશના મર્મ”ને શબ્દોના સાથીયામાં સંતાડ્યો ? શરમાવવાનું કોઈ કારણ નથી !

તમે પણ ‘સંબંધ’ અને ‘મિત્રતા’ પેદા કરવા આહો છો એમજ ને ? તમે એમ સ્પષ્ટ કેમ ન કહ્યું. કે તમેય મારા સૌંદર્યના ખરીદનાર છો ? તમે રાત્રિના બોજન માટે મારી હાજરી તમારા માટે આનંદનું કારણ લેખો છો, એમ તમે કેમ સ્પષ્ટ કરી ન દીધું ?

તમારો આશય તો મેજની સીમા કરતાં ય આગળ છે ! ખરું કે નહિ ? બંદાનવાજ ! કોઈ દુકાન પર જવ તો ઇશારાઓને તિલાં-જલિ આપી ગ્રાહકની માફક મોકળા મને સોદો કરો ! તમે કહેશો

કે તમે તમારા પત્રમાં વિનય, શિષ્ટાચાર અને મર્યાદાને સાચવ્યાં છે. પરંતુ મારા માટે એ પરદાની શી આવશ્યકતા છે ? જો તમે ધ્રુષ્ટો છો કે હું તમારા લખ્યા મુજબ આજે રાત્રે તમારી મહેમાન બનું, તો તેમાં મને શો વાધો હોઈ શકે છે ?

હું તો એના માટે જ ઉઘાડે છોગે મારી જાહેરખબર આપું છું !

પત્ર બીજો

[૨]

બંદાપરવર ! ગત રાત્રિની કૃપાઓ માટે આભાર, અને ફરી વાર મને યાદ કરવા માટે પશુ ઉપકાર.

તમે આ નાચીઝ પર તમારી કૃપાઓને શા માટે વ્યર્થ રીતે વેરો છો ? રાત્રિનો આનંદ અને મહેરબાની, એ આવશ્યક નથી કે, સવારે ય બાકી રહે ! તમે તમારી જગ્યાએ રહો અને મને મારી જગ્યાએ રહેવા દો. તમે એમ સમજો કે તમે એક રમકડું ખરીદ્યું હતું, જે વડે તમે તમારું ફિલ આખી રાત બહેલાવતા રહ્યા અને હું એમ સમજું કે જે કંઈ તમારા ખીસામાંથી કાઢી લાવી તે મારા વ્યાપારની મૂડી છે.

એ સિવાય કવિના સમાન તમારી તમામ કલ્પનાઓ અને સોપિનીના ચમકારા કેવળ સમયની બરબાદી સમાન છે. હું શીતળ નિઃશ્વાસો અને શુષ્ક હોઠોના પડાવથી ઘણી આગળ નીકળી ગયેલી છું.

તે ઇંદ્રજીવન-ન્યારે સ્ત્રી અને પુરૂષ એકબીજાના સાન્નિધ્યમાં હોય છે. ત્યારે રચાતી-મારા માટે અર્થહીન છે. તમારું

ભારયુક્ત ખીસું અને માઈ રૂપવંત સુવાણું શરીર, જે જ વસ્તુઓ છે, જેના ઉપર મારા-તમારા સંબંધોનો આધાર છે. તમારા વિલાસની નિર્ભરતા તમારા ગળવા પર અને મારા આરામનો આધાર મારા ચહેરા અને શરીરની ખુબસુરતી પર.

બિરાદર, ક્ષમા કરજો, મેં દુનિયા દેખી છે. તમે તો હજી નવયુવાન છો. એ માટે સાફ સાફ કહું છું કે મારા જીવન-અંતનું તે પ્રકરણ તો ક્યારનું સમાપ્ત થઈ ગયું, જે વેળા હું તમારી કૃપા-દષ્ટિથી ખુશ થાત.

તમે આ ઝઘડામાં તમારો જીવ ફસાવશે મા. મને તમે પસંદ કરો છો, તો આ રમતને રમત જ સમજીને રમજો. હું તો માઈ સ્ત્રીત્વ ફના કરી ચૂકી છું. તમારો જીવ ચાહે તો તમારી જીવાની અને તેની જોડે તમારી દોલતનું ખર્ચ કરજો. પરંતુ સ્નેહના અભિનયની જાળથી મને દૂર રાખજો. હું એક બળરૂ શરણ છું, મદમસ્ત કરી શકું છું, પરંતુ મારાથી કોઈ ઉચ્ચ કેફની આશા રાખવી ફાગટ છે. જે મારી-તમારી મુલાકાતોનો સંબંધ સ્થાપિત રહ્યો, તો કદાચ કોક વેળા મારી જીવન-કથાના થોડાક શબ્દો તમને સંભળાવીશ. પરંતુ તે એક જંગળ છે, જેમાં મારો કોઈ ભાગીદાર નથી.

મારા ખીજાનામાં તો ઘણા ભાગીદાર છે, માઈ શરીર અનેક વ્યક્તિઓની સંયુક્ત મૂડી છે, પરંતુ માઈ ભાવિ કેવળ માઈ જ છે. તમારી કને દોલત છે, મારી પાસે રૂપ છે. તમે કહો છો કે તમારી પાસે દિલ પણ છે; કદાચ હોય પણ ખરું; પરંતુ મારી પાસે તો નથી; તેનું સંશોધન નકામું છે. વાનિત્રના તે તારને અડકશે મા, જે તૂટી ગયેલો છે...તેમાંથી તમે સ્વર મેળવી શકશો નહીં!

પત્ર ત્રીજો

[૩]

મિત્ર ! કેટલા દિવસ થયા એ સાંજને, જ્યારે હું પ્રથમ વાર તમારી મહેમાન થઈ હતી. કેટલા દિવસ થયા એ રાત્રિને જ્યારે તમે તમારી યુવાની મારી પર ક્ષીણ કરવી શરૂ કરી હતી. મેં કેટલી વાર કહ્યું કે સીમાથી બહાર ન જાવ. જે નથી તે ન માંગો. કાલે રાત્રે તમે ઘણી વાર સુધી જિન્હાં જિન્હાં અશ્રુઓ અને હીચકીઓ દ્વારા તમારા પ્રજવળેલા પ્રેમને અનુમોદન આપ્યું ! તમે મને તદ્દન ચકવી દીધી !

તમને કેવી રીતે ખાતરી કરી આપું કે આ પ્રેમ-પ્રદર્શન મારા માટે જરાય રસપ્રદ નથી. હું મારું સ્ત્રીત્વ, મારી આબરૂ ખૂલ્લે ચોક વેચ્યા કરું છું અને લોકો ખરીદા કરે છે. મારી જીંદગીનો તો એ વ્યવસાય છે. પરંતુ તમે આ હકીકતને ભૂલવા દુરાગ્રહ કરો છો. તમારી પામલતા હજાર વાર મારા પાસે એ પ્રશ્ન કરશે અને બે હજાર વાર એ જ કિતર મેળવશે. મારી કને ખીજો કાંઈ કિતર નથી.

આજે મારું આવવું અશક્ય છે. કાલે અથવા પરમ દિવસે તમે યાદ કરશો, તો હું જરૂર આવીશ. પરંતુ તમારે વચન આપવું

પડશે, કે હવે પછી તમારી કવિતા જેવી કલ્પનાઓ મને નહીં
સતાવે. તમે બાળકોની જેમ એક વાસ્તવિકતાવિહોણા પડછાયાને
પકડવા ચાહો છો અને તે હાથ નથી આવતો, તો રૂદ્ધ કરો છો.

બંદાનવાઝ ! જે મન્જિલ પર આપણે બન્ને આવી ગયા છીએ,
તે જ આપણા પ્રવાસનો અંતિમ પડાવ છે. એની આગળના
આપણા માર્ગો જૂદા છે. તમે ચાલો, જ્યાં સુધી હું તમારી જોડે
ચાલી શકું.

એની આગળ જવું હોય તો ફરી વિખૂટા થવું પડશે !

પત્ર ચોથો

[૪]

પ્યારા દોસ્ત ! તમે વાટ જોઈ રહ્યા હશો. મારા ન આવવાનું કારણ જણાવું તો તમે કહેશો કે આ સ્ત્રી તો પાપાણ્ય-હૃદય છે. પરંતુ કઈ શું ? બનાવોને ચાવી ચાવીને કહેવાની મને ટેવ નથી. પ્રથમથી જ યત્ન કરી રહી છું કે તમે કાળી વસ્તુને કાળી સમજો અને મારા પાલવનાં ગંદાં ધાબાંઓને તમારી આંખથી જુઓ. મારા રૂપ અને શણગાર, જે માત્ર એક વ્યાપારિક જાહેરખબર છે, તેનાથી ધોખો ન આવ. તમારી માનવતાને, મારી માનવતાથી કેવળ સમજી લેજો-તમે કે તમારા સાથે પ્રેમ નથી કરતી, પરંતુ તમારું જીવન ધન્ય છે. તમે હમણાં જ વ્યવહારની દુનિયામાં પગલાં માંડ્યાં છે. થાપ ખાઈ ગયા તો થઈ રહ્યાં.

મને શું છે ? તમને હાથથી ખોઈ એસું તો ય દુનિયા મૂર્ખાઓથી ખાલી નથી !

જાલા મિત્ર ! જો કે હું તમારા પ્રેમ-ઉમળકાઓથી પ્રેરાઈને તમારા પર આકર્ષિત નથી થતી, ન તો ચર્ચ સકું છું; છતાં એ સમજશો મા, કે હું તમારા બાહ્યમાં મારા માટે કંઈ રાહત નથી મેળવતી.

કિસ્મત જુરી સહી પે તખીયત જુરી નહીં.

મારું જીવન અપવિત્ર છે, પણ આ અધમ જીવન ગાળવાના બજારમાં આવવા અગાઉ મને વિદ્યા, વિનય, સંસ્કાર અને કૌટુંબિક ઉચ્ચતાની એટલી મોટી દોલત સંપાદન થઈ ચૂકી હતી કે જેટલી સામાન્ય રીતે ભાગ્યેજ કોઈ ખાનદાન કુટુંબની વહુ-દીકરીઓએ પણ સંપાદન કરી હોય. આ નિવેદનને અતિશયોક્તિ અથવા બડાઈની કસોટી પર કસશે મા. અસલ સત્ય કંઈક મારી કને પણ હતું.

પ્રભુની અસીમ કૃપાએ મનેય મારો હિસ્સો મળ્યો હતો. પરંતુ મારા હૃદયને મારા જીવને વિષમ કરી દીધું હોવાથી હું મનમાં ને મનમાં મારા અસ્તિત્વથી શરમાયા કરતી હતી. આ ફરેલી દુનિયા અને ફરેલા દુનિયાદારોએ જ્યાં ફેંકી દીધી, જે ગંદકીમાં નાખી દીધી, તેમાં જ હું સપડાયેલી છું.

હવે પાપની ભારી જાનિજરો મારા પગોમાં છે. ભાનસાન બાકી ન હોત તો હું તમારી જોડે આવી રીતની વાતો ન કરત. તમે જ્યારે તમારા પ્રેમને મારી આગળ પ્રકટ કરતાં થાકી જાવ છો, અને તમારાં સંભાષણોના ઉત્તરમાં મારી કનેથી મુહુર્મુહતનો એક શબ્દ વટિક મેળવતા નથી, ત્યારે તમે મારા પાસે કેવા કેવા મૂર્ખાઈ-ભરેલા પ્રશ્નો કરો છો !

કદિ કહો છો: “લયલા ! તમે ખરૂં થઈ ગયાં ?” “શું કદિ તમે મારાથી સ્નેહ કરી શકતાં નથી ?” “શું મારો પ્રેમ કદિ ફળદાયી બની શકતો નથી ?” “તમે આટલાં પાપાણુ-હૃદયાં છો ?” “તમે આટલે દરજ્જે એપરવાહ છો ?” “તમે આટલાં નિષ્કૂર છો ?” “તમારા વાદના કોઈ તારમાં સ્વર નથી ?” “તમે બરફનો એક ગાંગડો છો, તમે એક ભારી

પથર છે, તમે એક નિષ્પ્રાણ ચિત્ર છે, તમે એક સાગર છે, જેનું નીર શરદીના કારણે થીજી ગયેલું છે અને ઓગળી શકતું નથી...તમે આવાં કેમ છો ?”

પછી તમને મારી વર્તમાન દશા યાદ આવે છે અને તમે મારા ગળામાં હાથ નાંખી દબને વારંવાર મને કહો છો: “શું તમે તમારા પ્રત્યેક મિત્રની જોડે એવાં જ છો ? તમે કદિ પ્રેમનો સ્વાદ નથી ચાખ્યો ? શું તે ભાગ્યશાળી હજી લગી નથી જન્મ્યો, જેની સાથે તમે હૃદયથી પ્યાર કરી શકો ?”

હાલા મિત્ર ! આવી રીતે તમે કેટલીય રાત્રિઓ નષ્ટ કરી છે. તમે એક વેરાનમાં વસતિ શોધો છો, એક રેતાળ પ્રદેશમાં હરિયાળું ઘાસ ધ્રુવો છો, તમે તમારા જૂજપાશમાં એક સહચરી માંગો છો, પરંતુ એમાંનું કંઈ પણ તમને મળી શકતું નથી ! હા તમારા બાહુમાં એક નાજૂક શરીર લપાઈ શકે છે, તમારા ખોળામાં એક સૌંદર્યદર્શી ચહેરો આવી શકે છે, તમારા પાલવ પર સૌરભ પ્રસારતા વાળ વિખેરાઈ શકે છે; પરંતુ એથી વિશેષ કંઈ પણ ન માંગો...કંઈ પણ ન ધ્રુવો !

એક દિવસે જ્યારે તમે મને વારંવાર પૂછતા હતા, કે “છેવટે તમે આવાં કેમ છો ?” ત્યારે ઘણે ભાગે મેં તમને વાયદો કર્યો હતો કે જો કદિ સંભવિત બન્યું તો તમને દેખાડીશ કે હું આવી કેમ છું ?

આ અરસામાં કેટલીય વાર એવું થયું કે જ્યારે તમારી આ મોહવૃત્તિ પર હું મારા આત્માને તિરસ્કારતી હતી, ત્યારે વિચાર સૂઝ્યો કે લાવો, આજે તમને એક કથા સંભળાવું. પરંતુ હૃદયે જવાબ આપ્યો કે અત્યારે આ નવયુવકની શુદ્ધિ

ઠેકાણે નથી. આ અજ્ઞાનતા ઓસરી જાય અને જ્ઞાન ઠેકાણે આવે ત્યારે કશું કહું.

તમને જોઈ રહી છું કે તમારો પગ આ લપસણી ભૂમિ પર કાઢી રીતે સ્થિર થતો નથી. તમે જે ગંદા તળાવને તોફાની સમુદ્ર સમજી રહ્યા છો, તેમાંથી તમારા માટે પસાર થવું કપરું ન હતું, પરંતુ અફસોસ કે તમે એને એક વિશાળ દરિયામાં છો એમ તમે માની રહ્યા છો ! જે કે તોફાની સમુદ્ર અને ન્હાના સરખા તળાવની વાસ્તવિકતા સમાન છે. સમુદ્રનું તોફાન અને તળાવની શાન્તિ ભ્રમ માત્ર છે. તમે ચાહો તો સમુદ્રમાં તળાવ અને તળાવમાં સમુદ્ર દૃષ્ટિગોચર કરી શકો છો.

અમુક વિચારસરણી ભેજાંમાં ઉફાળવે છે તે જ વાસ્તવિક છે, નક્કર છે. તમારા ભેજાંમાં સાગર પણ છે અને તળાવ પણ; અને વાસ્તવમાં બન્ને એક જ છે; પણ તમે આંખો મીંચીને એમ જ કહો કે તળાવ વાસ્તવમાં સમુદ્ર છે, તો પછી પાણીનું પ્રત્યેક ટીપું તમારા માટે પ્રલય સમુદ્ર હશે. તમે બધાં ફિલ્સૂફો અને જ્ઞાનીઓ જોયાં હશે. હું એક સૌંદર્ય-જીવી ફિલ્સૂફ છું !

કુંભારે એક સુંદર અને ઘટાદાર જળ-પાત્ર બનાવ્યું. લોકોએ તેને સૂરાનો જામ બનાવી દીધો, અથવા કુંભારે શરાબનો એક જામ તૈયાર કર્યો અને લોકોએ તેને જળ-પાત્ર સમજીને મસ્જિદની બીંત પર મૂકી દીધો, તો શું એ સંજોગોમાં એ માટીની વાસ્તવિકતા બદલાઈ ગઈ ?

જામમાં ચાહે શરાબ ભરી દો, ચાહે સરિતાનું પવિત્ર પાણી, સ્ત્રીને વેશ્યા બનાવી દો અથવા ધરતી રાણી, જે ચાહે

તે બનાવી દો ! પુરૂષોએ જેમ ઇચ્છ્યું, સ્ત્રીને તેવી જ બનાવી દીધી. પોતાની વાસનાની દાસી બનાવી દીધી, રૂપના બજારોમાં બેસાડી દીધી, બરખાદ કરી દીધી, હીરાની ચમક ખુચવી લીધી અને જે રજકણો વધ્યાં તેને માટીમાં મેળવી દીધાં. મોતીનું પાણી પુરૂષો હરી લઈ ગયા અને શેષ જે કંઈ રહ્યું તેને હવામાં મેળવી દીધું.....હવે રહ્યું શું છે કે તમે ઇશ્વર અને આશિષ્ટ્રીની દાસ્તાન લખને આવ્યા છો !

તમે મારી આ બેઠુદી વાતોથી કંટાળી ગયા હશો. પરંતુ જે કંઈ કહું છું તેના મર્મોને ઉઢેલી શકતા હો તો ઉઢેલો.

આજની રાત ખાલી છે. મારી ખાસ ટેવ એ છે કે ત્યારે મારા સિવાય મારા શ્વનમાં કોઈ નથી હોતું, પ્રેમીઓના ઝુંડથી મુક્તિ મેળવું છું અને બિસ્તરમાં (જે મુજ કમબખ્તને ધણું જ ઓછું ખાલી મળે છે) જઈને આરામ કરું છું, ત્યારે મારા પ્રેમીઓને તેમના આશિષ્ટ્રીના બધાંય યંત્રો અને સાધનો સહિત વિસરી જઈ છું, થોડી વારના માટે હું પડેજ પ્રેમી બનું છું અને મારા આંતરિક અસ્તિત્વને મારી માશક બનાવું છું અને તેના મસ્તકને હું મારી જંઘાઓ ઉપર મૂકું છું ને કહું છું કે “ લયલા ! અભાગી લયલા !! બદનસીબ લયલા !!! શું આજે કુરસદ છે ? રજ છે ? થાકી ગઈ છે ? કંઈ શોધી રહી છે ? કોઈ યાદ આવે છે ? આજની રાત ખાલી છે, જા, સુઈ જા ! કાલે ફરી દુકાન માંડવી પડશે, ખરીદનાર આવશે, સોદા ચૂકવવામાં આવશે, કિસ્મતના હાથ તને, જા સુઈ જા ! ”

પત્ર પાંચમો

[૫]

આભારી છું કે તમે તમારી વ્યાકુળતા અને અસંતોષની લગામ ખેંચી રાખવાનો વાયદો કરો છો ! હું સાંજે આવીશ. જે બુદ્ધિમાન હોય છે તે વર્ષાદિની ઋતુમાં એકના બદલે બે છત્રીઓ રાખે છે. એક ગુપ્તજ્ઞ જાય અને આવશ્યકતા ઉભી થાય તો બીજી છત્રી કામ લાગે. અકકલવાન પુરૂષ પણ કેવળ એક જ સ્ત્રીને પોતાના શયનમંદિરનું રમકડું બનાવતો નથી. કેટલીય સ્ત્રીઓ રાખે છે, કે જેથી તેની રાત્રિઓ એળે ન જાય !

જ્યારે મને તમારી કંને આવવાની કુરસદ નથી હોતી, ત્યારે તમે આખી રાત એકલા પડ્યા રહીને બળ્યા કરો છો, ભૂંજ્યા કરો છો. જે ઉપર મુજબની બીજી વ્યવસ્થા પણ રાખો, તો તમારી રાત્રિ મારા કારણે કેમ નકામી જાય વાઈ ! એક પર જ સંતુષ્ટ ન રહો. તમારી વાસનાના તીરકામઠામાં એકથી અનેક તીર રહેવા જોઈએ !

મને જુઓ કે હું એક રંગીન પતંગીયાની માફક દરેક બગીચામાં જઈ છું અને પ્રત્યેક પુષ્પ સાથે બબ્બે વાતો કરું છું. તમે ય મધમાખની પેઠે અનેક પુષ્પોની પાંખડીઓ

ઉપર થોડો થોડો સમય વ્યતીત કરો, તે એટલે લગી કે જીવનની સવાર સાંજ થઇ જાય !

તમે ક્યાં મારી ફિલ્મ્સની ગુચવણોમાં ફસાઇને રહી ગયા ? એ ફિલ્મ્સની ઘણી શુધ્ધ તેમજ કટુ છે !

મને જુઓ કે હું જલ્લદ શરાબથી ભરેલો એક શીશો છું, મારો નશો પ્રબળ છે ખરો, પરંતુ અખંડ કે સ્થાયી નથી. હું એકલી અનેક પ્યાલીઓ ભરું છું અને અનેક જણને તૃપ્ત કરું છું. તમે ય એક છલકાઇ જતા સાગર બનીને મહેફિલોમાં નૃત્યો કરો, અને પછી આ શરાબ-પીઠા પ્રતિ મુખ્ય પણુ ન કરો !.....

કોઈ યુગમાં (અને કદાચ હવે તે યુગ નહીં આવે !) ન્યારે હું લયલા-મજનૂં અને શીરી-ફરહાદના કિસ્સાઓ વાંચ્યા કરતી હતી, ત્યારે નિર્ભાગી દુનિયામાં કેવાં કેવાં સ્વપ્નાં જોતી હતી ! પરંતુ માલમ પડ્યું કે જિંદગીની ઝંઝટામાં એટલી વિસ્તૃતતા અને અવકાશ નથી રહ્યાં, કે મનુષ્ય વિચાર-સરણીની સોગટા-બાજીમાં પોતાનો સમય ગુજારે.

ન્યારે જીવનનું અસ્તિત્વ ખોરાકના થોડાક કોળીયા પર હોય અને આત્માનો સંબંધ જઠરના સૌજન્ય ઉપર અવલંબિત હોય, ન્યારે ઇચ્છા-શક્તિ પેટના સારૂ ખાવાનું માંગે અને શરીરના શણગાર સામગ્રીઓ માંગે, ત્યારે તો ફરી એટલી દુરસદ ક્યાં છે કે :

ખચકે રહેં તસજ્બુરે જના કીયા હુયે !

જીવનની ઘણાઓ તમને લાચાર કરતી ન હોય, શરીર અને પ્રાણની સાંત્વના સંપાદન હોય, રોટીની ચિન્તાથી મુક્ત હો, તો કોઇ એવું કામ નથી કે જેને નિત્ય પૂરું કરવાનું જીવનની જરૂરોને પોષવા માટે આવશ્યક હોય. સવારથી સાંજ લગી

સમય આપણો છે અને નિરૂપયોગી છે, લયલા-મનનની વાર્તાના સ્વપ્નાં જોયા કરો.

પાચન-શક્તિ ખરાબર હોય, જઠર મજબુત હોય, તંદુરસ્તી અચ્છી હોય, લોહી પુરતા પ્રમાણમાં હોય તો ફરી એ સ્વપ્નાં ધણાં જ હૃદયગમ છે; પરંતુ મારા જેવી દશા હોય તો.....હું એમ કહું કે મને એક ધધાએ કરી લીધી છે.

જલા, હું વ્યર્થમાં મારો સમય વ્યતીત શા માટે કરું? ફરી કહું છું કે જો તમે સ્ત્રી અને તેના આજ્ઞા રૂપનો રસાસ્વાદ મેળવવા માંગો છો...(જેવી રીતે શિકારી માત્ર હરણને ગોળી એટલા માટે મારે છે કે તેના અવયવો પોતાની હેવાની શક્તિની મસ્તીનું દ્રશ્ય જુએ અને તેના આત્મા પ્રકુલિત થાય)...તો આ બગીચામાં સંક્રામ્ય વિના લમજો...પુષ્પો ધણાં છે!

હું જાણું છું કે તમે કહેતા હશો કે આ સ્ત્રી કેટલી વિવેકહીન અને નિર્લજ્જ છે? જનાબ મનન! તમારી લયલા ન તો વિવેકવિહોણી છે ન તો ~~વિવેકહીન~~ છે. તે આ ફરેબી દુનિયાની એક પેટભર ~~પેટભર~~!

તે જો શરમ અને વિવેકના વર્તુળો પર વિચાર કરવા લાગે તો ખાચ ક્યાંથી? સજીવન કેવી રીતે રહી શકે? તમારા વિનય-શિક્ષણમાંથી તે જો ખોષ ગ્રહણ કરવા લાગે તો ફરી દુનિયાદારો ન તો તેને મરવા દેશે, ન તો જીવવા દેશે. એટલું તો ચોક્કસ છે કે હવે તે પોતાની ગુનાહની દુનિયામાં કોઈ ટીકાકાર કે સમાલોચકની પરવાહ નથી કરતી!

તમે તમારા ઈશ્ક અને આશિકીની સાથેસાથ જે આત્મ-સુધારણા અને નીતિ તથા વિનયનો ઝંડો ઉઘો કરી રહ્યા છો

અને પાખંડી સુપ્રીની મફક અધ્યાત્મવાદની જૂદી જૂદી ખળીઓમાં કરોળીયાની જેમ જળાંઓ તૈયાર કરી રહ્યા છે, તે એક મૂર્ખાઈભરી અને નિરર્થક જંગલ છે, જે મારી દષ્ટિમાં કેવળ હાસ્યપાત્ર છે !

તમે જાણે મારા-તમારા સંબંધોને એક આકાશી કૃપા સમજી રહ્યા છે અને હું?...હું એના સિવાય કંઈજ સમજતી નથી, કે મારી દુકાનના ગ્રાહકો પૈકીના તમે પણ એક ગ્રાહક છે !

તમારા બાહુપાશમાં મારા જેવી સ્ત્રી પોતાના નાજ અને ફરેબના લાખો દશ્ય દેખાડી શકત; પરંતુ તમે જો કંઈક પાણીની માછલી સુકી જમીન પર દોડ્યા કરે અથવા જંગલમાં વસતું હરણ પાણીમાં પોતાનું રહેઠાણ બનાવે, અગર સિંહ પોતાની ખોડ વૃક્ષો ઉપર બનાવે, તો તે બૂલ તમારી છે. માછલી માછલી, હરણ હરણ અને સિંહ સિંહ જ રહેશે !

તમે સુરાશયમાં જઈને નમાઝના વુજુ માટે પાણી માંગો અથવા મસ્જિદમાં બેસી મઘની સુરાહી ગળવામાંથી કાઢો તો દુનિયા શું કહેશે ? તમારી કલ્પનાની ગતિ કેટલી ઉલટી ચાલે છે !

પત્ર છઠું

[૬]

મારા મહેરબાન ! તમે પૂછો છો કે રાતે તમારા બાહુપાશમાં હું શા માટે રડી રહી હતી ? તમે મારા રડવા પર એટલા આશ્ચર્યચકિત લાગો છો કે જાણે તમારી માન્યતામાં મારાં લોચનોમાં અશ્રુ જ પેદા થતાં નથી !

કોઇ નાદાન મહેફિલમાં એક સિતાર ઉઠાવીને વગાડવા ચાહે છે પણ વગાડતા આવડતું નથી, પછી ન્યારે તેના તારોમાંથી કોઈક તારને તે અજ્ઞાનની આંગળી અડે છે, ત્યારે તે વિચારે છે કે આ તારથી આ સ્વર કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયો ? તે સ્વર કેમ ન ઉદ્ભવ્યો, જે તેની માન્યતા મુજબ ઉત્પન્ન થવો જોઈતો હતો ? તે નથી જાણતો કે સંગીત-શાસ્ત્ર શું છે ? તે વારંવાર સિતાર પર હાથ મારે છે અને ફરી ફરિયાદ કરે છે કે તેમાંથી સ્વર નથી નીકળતા અને કેવળ ખ્વનિ પેદા થાય છે. પરંતુ એ નાદાન ન તે તારોથી જાત છે, ન તો તેના શાસ્ત્રથી પરિચિત છે. નથી જાણતો કે કયા તાર હીજ્રવે છે અને તેમાંથી કેવો સ્વર નીકળશે ?

તમને શી ખબર કે મારા અબોલ વાદ્યમાં કેટલા તાર છે ?

જ્યારે કોઈ નાદાનની ચાપક તેમાંના કોઈકને અડી જાય છે, ત્યારે સંગીતની એક પ્રબળ લહેર વાતાવરણમાં ગૂંજે છે, અને તે નાદાન નથી જાણતો.....નથી જાણી શકતો, કે આ વાદ્ય-નાદ ક્યાંથી આવ્યો ? તમે શું જાણો...તમે શું જાણી શકો છો કે સ્ત્રીના આંસુમાં પણ સંગીતની એક દુનિયા મોજૂદ છે. હાય ! તમે મારી આંખોની લાલ રેખાઓને જોઈને મસ્ત બની જાવ છો, મારાં આંસુઓના સંગીતને ક્યાંથી પામી શકો.....એ મારો મર્મ છે !

નારી, જીવનના સંગીત અને કાવ્યથી ઓતપ્રોત છે. તમને આ વાતની ખબર છે જલ્દા ? મારા મિત્ર ! એક અજ્ઞાન પરિચારક નથી જાણતો કે જખ્મીના શરીર પર ચાદરની ઓથમાં કેટલા ધા છૂપાયલા છે અને ક્યાં ક્યાં છે અને તે અજ્ઞાન જ્યાં ચાહે છે ત્યાં હાથ અડાડી દે છે અને જ્યારે વેદના થવાથી દર્દી ચિત્કારી ઉઠે છે ત્યારે તેને નવાઈ લાગે છે કે તે કેમ ચિત્કારી ઉઠ્યો ? તેમજ તમે મારા જખ્મોને ક્યાં ક્યાં હસ્ત અડાડી દો છો અને નથી જાણતા કે શું કરી રહ્યા છો, પછી જો હું વેદના અને દુઃખથી વ્યાકૂળ થઈ જઈ છું તો પ્રશ્ન કરો છો કે “ તમે રડ્યા કેમ ? ”

તમને ખબર નથી કે તમે મારા ખંડિત વાદ્યના તારો જોડે રમો છો. તમારી જ જેમ ધણા પુરૂષો પણ તેની જોડે રમે છે. રમતાં રમતાં કેટલાય તારોને તોડી નાંખે છે, અને તે કારણે તે પૈકીના અનેક તારોનું સંગીત નિત્યને માટે અલોપ થઈ જાય છે. કદાચ હજી પણ કો'ક તાર આખો બાકી રહી ગયો હોય ખરો, પણ તેની તપાસ કરો મા. કદાચ તમારી જ્ઞાન-વિહોણી અંગુલિઓ તેનાથી ચ રમવા ઇચ્છે !

વાહ રે, મારા રડવાનાં કેવાં કેવાં આશ્ચર્યકારક કારણો

તમારા દિમાગમાં આવ્યાં? તમે કહો છો: “શું આર્થિક મુશ્કેલીઓ સતાવી રહી છે?” “શું કાઈ પ્રેમી યાદ આવ્યો?” “શું કાષ્ઠથી કંઈ તકલીફ પહોંચી છે?” મારા સૌંદર્ય-પૂજક મિત્ર! મારા અશ્રુઓને પણ તમે રૂપનો એક અભિનય સમજો અને તે દેવ-જે તમારા અંદર છે અને જે પ્રત્યેક પુરૂષની અંદર હોય છે-તેને એવું સમજાવી દો કે નારીનાં આંસુઓ પણ પુરૂષના માટે એક નશો રાખે છે. સ્ત્રીઓ કદિ કદિ રડવું પણ જોઈએ, કેમકે આંસુઓની ઝડી સૌંદર્યમાં એક વધુ ઝલક પેદા કરે છે.

પુરૂષ હંમેશાં સ્ત્રી કરતાં એક નવો અભિનય માંગે છે. તે સ્ત્રીના નિત્યના હાર્યથી પણ ધરાઈ જાય છે, અને તેના રૂદ્ધથી પણ અકળાઈ જાય છે. તે કૃત્રિમતા પણ ધરે છે. તેના હેવાનિયતના નશાને કેવળ ‘ભોગ’નીજ જરૂરત રહે છે. તેનો દેવ, સ્ત્રીના રક્તથી ભરેલા સાગરને હંમેશાં પોતાના હસ્તમાં જોવા ચાહે છે, જેથી તેનો નશો કાયમ રહે.....ઓ નાદાન! તારા આ નશાની અંતિમ પળો કેટલે દરજ્જે વિષમ હોય છે?

પત્ર સાતમે

[૭]

તમે શા માટે તમારા આત્માને છેતરી રહ્યા છો? તમારું દિલ નિરંકુશ જઈ રહ્યું છે! તમારી આશિષોનો દાવો સકળ વાતાવરણમાં એવી રીતે ગૂંજન કરે છે કે જાણે તમારા પ્રેમ અને મારા સૌંદર્ય સિવાય આ વિશ્વમાં કંઈએ નથી! આ બે ચીજોને સૃષ્ટિનું સત્ત્વ છે શું?

તમે માનતા લાગો છો કે તમે કદાચ પહેલાપુરૂષ છો, જે મારી જોડે પ્રેમમાં સપડાયા, જેણે સહુથી પ્રથમ મારા રૂપના ઉંબરા પર મસ્તક નમાવ્યું! હું તમને કદિક કહીશ કે મારા કેવા કેવા જાનિસાર આશિકા મારે ત્યાં નિત્ય પધારે છે, જે ઇશ્કની શરતમાં તમારા કરતાં કાસોના કાસો આગળ જઈ રહ્યા છે! એ નામાવલિમાં એક નામ તમારું પણ છે, જે લખી લેવામાં આવ્યું છે! બીજું શું ચાહો છો?

કબુલ કે તમે સાચા પ્રેમી છો; પણ ખુદાના માટે આ શો બળાત્કાર છે કે માશૂક પણ બનવા માંગો છો? કામ ચાહનાર જાહે તો ન કહે, પરંતુ બધા એ જ ઈચ્છે છે કે જેવી રીતે તે પ્રિયાને ચાહે છે, તેવી રીતે પ્રિયા પણ તેને ચાહવા લાગે! આમ શા માટે?

પ્રિયાએ ક્યારે તમને વિનંતિ કરી હતી કે તમે પધારો અને મને ચાહવી શરૂ કરો. જો તમે મને ચાહવાને લાચાર છો તો ખિસ્મત્લાહ ! ચાહો, દિલ ભરીને ચાહો ! પરંતુ એ કેવો તર્ક છે કે તમે ઇસ્કમાં સપડાયા છો. એટલા કારણસરજ તમારી પ્રિયા પણ તમારા ઉપર પોતાનો પ્રાણ ન્યોચ્છાવર કરવા લાગે !

સાંભળો, બહાલાં મિત્ર ! તમારી સરલતા મને પ્રિય છે. મુહુબ્બત જીવનનો એક કેફ છે-વર્ણવી ન શકાય એવો. જો તમને નસીબ થાય તો તમારો આ અખતરો અભિનંદનીય છે, પરંતુ મારાથી ફરમાશુ પ્રેમની આશા શા માટે રાખો છો ?

જાણે તમે મને ફરમાશ કરી કે મને ચાહો અને મેં તેજ બહીથી તમને ચાહવા શરૂ કરી દીધા ! બંને બાબતો પ્રેમ શરૂ થઈ ગયો, કેવું સરસ !

ભઠીયારાની દુકાન પર તમે ખાવા ગયા અને તેને કહ્યું કે તું પણ ખા. હવે જો તે સવારથી સાંજ લગી પ્રત્યેક આહક્ની જોડે ખાવા બેસી જાય તો ભારે બદ્દલ્લમી વિના બીજું શું પરિણામ આવે ? તેની દુકાનનો પ્રત્યેક આહક પોતાનું પેટ ભરીને પોતાના માર્ગે જશે, પરંતુ ભઠીયારો જઠરની અશક્તિના રોગમાં સપડાઈ જીવનભર એરંડીયું રગડ્યા કરશે !

આજ લગી હું એ સમજી શકી નથી કે તમને ફરિયાદનું શું કારણ છે ? શું હું તમરી કને આવું છું તો કલાકો પર્યંત તમારા બાહુપાશમાં નથી રહેતી વાડ ? તમે મને પ્યાર કરો છો તો હું તમને પ્યાર નથી કરતી ? તમે તમારા દિલની વાતો કહો છો તો શું હું લક્ષપૂર્વક નથી સાંભળતી ?

મોટી વિટમ્બણા એ છે કે તમે ત્રાંબાને શુદ્ધ પૈસો સમજી

રહ્યા છે. તમને જણાવું છું કે હું તે નથી, જે તમે સમજો છો અને તમે વિશ્વાસ નથી કરતા. મારા પાપી જીવનને તમારી સમક્ષ નમન સ્વરૂપે રજૂ કરું છું અને તમે આંખો ખીડી બો છો મારા અસ્તિત્વનાં નાપાક ધાબાંઓને દેખાડું છું અને તમે જોતા નથી, પછી તમે તમારી વ્યાકુળતાથી મને પરેશાન કરો છો !

દુનિયા કુર અને નિર્દય પશુઓથી ભરેલી છે. તેનું સઘળું પાશવી અસ્તિત્વ બિચારી સ્ત્રીનું ગળું દબાવવા માટે હંમેશા કટિબદ્ધ રહે છે. અમારી...અમારી સ્ત્રીઓની જિંદગીને, અમે વિશ્વમાં તમારા આરામને માટે મોકલવામાં આવેલ છીએ એમ માનીને તમે પુરૂષોએ, કદુ કરી દીધી, બરબાદ કરી નાંખી.

વિશ્વની લાખો કરોડો નારીઓ, જેમને ઈશ્વરે ધરોની રોનક, હૃદયોનું ચેન, વિશ્વળ દશાના માણસો માટે રાહત અને દુનિયાના ચાકેલા યાત્રાળુઓનો સખ્યારો બનાવ્યો હતો, તેમને જીવનના નર્કગારમાં ફેંકનારા તમે છો ! બતાવો તો સહી, સ્ત્રીની પ્રકૃતિ ગુનાહનો તકાદો કરે છે ? સ્ત્રીની પ્રકૃતિ તો પાપના પ્રતિ પ્રથમ કદિ કદમ જ ઉપાડતી નથી. પરંતુ એક નરપશુની ભાંતિ પુરૂષની વિષય વાસના જ હંમેશા નારીની તહેનાતમાં રહે છે, અને જ્યારે નિર્દોષ હરિણીઓ બેખબર હોય છે, ત્યારે વાસનાનો કીડો પુરૂષ તેમના ઉપર તૂટી પડે છે, પછી તે ફાપ્તા (એક પક્ષીનું નામ)ની ભાંતિ પોતાના જખ્મોને સંતાડવા ઇચ્છે છે. નહીં સંતાડે તો ફજેત થાય છે અને ધીમે ધીમે તે આ અધમ જીવનથી ટેવાઈ જાય છે...

હું એવીજ દુનિયામાં છું, જ્યાં એવી ધવાયેલી નારીઓ ઘણી છે... અનેક છે ! તમે તે વિશ્વમાં છો, જ્યાં એવા નરપશુઓ અને સમાજના ડાકુઓ અનેક છે... અસંખ્ય છે !

તમારા આત્માને પૂછી શકતા ન હો તેા અમને પૂછો કે તમે નરપશુઓ તું કરો છો ? તમારી વાસનાના કુર હુમલના અમે સજવન ભોગો છીએ, અવશેષો છીએ. સ્ત્રીની પ્રકૃતિ નિર્દોષ છે, પુરૂષની પ્રકૃતિ પાપોથી ભરપૂર છે. હું તમને પૂછું છું કે ત્યારે તમે તમારા બાહુપાશમાં મને જુઓ છો ત્યારે તમે તમારી વાસના તૃપ્ત કરવા સિવાય કદિ મારા સ્ત્રીત્વના અસ્તિત્વની વાસ્તવિકતાનોય વિચાર કરો છો ? કદિ તમને એવો પણ વિચાર સ્ફૂરે છે ખરો કે આ રમકડું, જેનાથી તમારી દોલત રમી રહી છે—રમકડું નથી, પણ જિંદગીની એક નમૂનેદાર સુવર્ણ-મુદ્રા છે ? જે તમે એ રમકડાને બાંગી નાંખો, જે તમારી પાશ્વર્યતા તેની સ્વાધીનતાને ખુંચવી દે, તો તેમાં તે ગરીબ રમકડાનો શો વાંક ? શા માટે તેનાપર ખડા થાવ છો ? તેને શા માટે મેણીં મારો છો ?

કેટલી સ્ત્રીઓ છે જે સ્વયં પોતાની મેળે જ પ્રથમ વાર પુરૂષના પ્રતિ આકર્ષાઈ હોય ? જેમણે પોતાની મેળે જ પોતાના ભુજપાશ પુરૂષના માટે પહોળા કર્યા હોય ? જાણતા તો હશે જ કે વેસ્થાના પેટે જન્મેલી અને વેસ્થાના ઘેરે ઉછરેલી કુમારિકા, જે ગુનહની ચાર ભીંતો વચ્ચે ઉછરી હોય તે કમબાગી પણ, તે બેશરમ પણ તમને કદિ પોતાની કને નથી બોલાવતી કે આવો અને મારી પ્રકૃતિનું ગળું દબાવી દો !

તમે પોતે તેના શરીરનું મૂલ્ય નક્કી કર્યું, તમારી વાસનાએ તેનું નિરીક્ષણ કર્યું, તમે તેના આત્માને તમારો શક્તિ અને તમારા સોના-ચાંદીના ટુકડાઓથી ગુંગાવી દીધો, કચડી નાખ્યો !

ત્યારે તમે મારા પ્રતિ તમારો હસ્ત લખાવો છો ત્યારે

તમારી વાસનાને એમ શા માટે પૂછતા નથી કે આ નારી, જે પોતાના નારીત્વનું શ્રેષ્ઠ સત્વ ભેટ કરી રહી છે તે કે કાંઈ ધરનો પ્રકાશ હોત અને મનુષ્યના એક વંશને પોતાની ગોદમાં ઉછેરતી હોત ! આજ રાત્રે તે તમારા બિસ્તરને આરામ છે અને કાલે સવારે તમે તેની બારી પ્રતિ જોવાનું પસંદ ન કરશો !.....

હકીકત એ છે કે પુરૂષ પોતાના આત્માને ધણો જ છેતરવા ચાહે છે, તે પોતાની અપરાધી વાસનાઓના ગંદા ચહેરાઓને ખુશનુમા રંગ-રોગાનથી છુપાવી લે છે, પોતાની પાગલતાને પ્રેમ કહે છે, તે પ્રેમના સોગંદો ખાય છે, અને પોતાના દિલ અને દિમાગને બળાત્કારે એક જલ્દ શરાબ પીવાડીને બેઢોશ કરી લે છે.

બીજાને તે કહે છે: જુઓ ! હું પ્રેમમાં, સપડાઈ ગયો છું. હું સૌંદર્યનો અંશ છું, હું દુઃખી છું અને હું.....પવિત્ર છું ! પરંતુ પ્રેમના એ બધામ દાવાઓ ઉન્માદ અને ગાંડપણના એક પ્રદર્શન સમાન હોય છે, જે તમે અમને બતાવો છો.....અમે તમારી સત્તામણીઓથી બચી શકતાં નથી. તમારી વિલાસ-પ્રિય જિંદગીની એક ક્ષણનો બચ કરીને મારી આ વિનવણી પર વિચાર કરજો !

તમે મને ફરમાશ કરો છો કે તમારી આત્મકથા સંભળાવો સંભળાવો. એ કહાણી તમારા માટે રસ હીન હશે, તમારા એશને ખરાબ કરશે. મારી હજારો-લાખો બદનસીબ બહેનોની માફક.

મંથ હું અપની શિકસ્તકી આવાજ !

હજી તમને તમારી ઇશ્ક-ગાથા સંભળાવવાથી ક્યારે નવરાશ છે કે તમે મારી કહાણી સાંભળી શકો ? હું જિંદગીની એક બગાડી દીધેલી તસ્વીર છું, જેના અવલોકન માટે તમે ક્યાંકથી દિવ્ય લોચન લાવો !

પત્ર આઠમો

[૮]

આ તો નવો રંગ છે ! આઘેથી મને મેણું આપી રહ્યા છે. આ લયલાને કોઈ મળનું મળી આવ્યો તો બનરથી તોલા બે તોલા અકલ તમારા માટે ખરીદાવીશ. સાચું કહેજો, તમારી દષ્ટિમાં મારા એશ અને રાહતનો અર્થ શું છે ? તમે વિના વિચાર્યે કેવું અસત્ય કહ્યું કે :

બહેરે શાખે ગુલ અપ્રયી ગઝીદાલ બુલબુલ રા

નવા ગિરાં ન બુદાલ ગઝલ રા ગે ખખર !

(ભાવાર્થ : પુષ્પની ડાળીના હેઠળ બુલબુલને સર્પ કરડ્યો, પરંતુ જોને સર્પ કરડ્યો જ ન હોય તેને તેના દંશની વેદનાની શી ખખર ?)

અતાએ તૂ બ લકાએ તૂ !

કિંવા તમે અર્પણ કરેલું તમે જ અવલોકો. હું વિનવું છું કે તમારા ચોગેલા શબ્દ-કાશમાં “ અફયો ” (ઝેરી સર્પ) કોનું નામ છે ? તમે જાણતા ન હો તો હું બતાવું. એક સર્પ મારી કને પથુ છે, એક સર્પ મારી પ્રાણુ-નસ જોડે

પણ વિંટળાયેલો છે. પરંતુ તફાવત એ છે કે તમારો સર્પ તમારી કંજુસ વાસના છે, જે તમને ખાઇ જાય છે અને મારો સર્પ મારી કને બન્ને ટંક ખાવાનું માગે છે !

તમે મને “ ન ખુદાહુ ગઝન્દ ” કહો છો ? શરમ નથી આવતી શું ? તમે જાણતા હોત તો સાઈં થાત કે મારો સર્પ તારા સપથી ઘણો વધારે ઝેરીલો છે. હું ઇચ્છત તો “ બઝેરે શામે ગુલ અફ્સી ગઝીદાહુ ” નો ઉત્તર આપત, કે :

તુ અય કયુતર ખામે હરમ ચે મી દાની,
તપીદને દિલે મુર્ખાં રિશ્તા ખર પા રા !

(ભાવાર્થ : અયી કયુતર ! તું (માશૂકના) હરમની અટારીની વાત શું જાણે ? એ અટારી હેઠળથી પસાર થયા પછી જ ત્યાંની ઉજ્જુતાથી તું પરિચિત થઇ શકે છે.)

પરંતુ તમને શું કહું ? તમે તમારી કાવ્ય-પંક્તિને ન સમજી શક્યા છો, ન તો સમજી શકો છો ! તમારી આ અવળી બુદ્ધિ અને અજ્ઞાન મને હસાવે પણ છે અને રડાવે પણ છે...તમે હુશીયાર, સમજદાર ને વળી સુશિક્ષિત નવયુવક કહેવાવ છો, છતાં એક બાળકથી વધારે બુદ્ધિ નથી ધરાવતા !

મારી વય હજી પચીસ વર્ષની નથી, પરંતુ હું યૌવનની બધીય બખ્શિશોથી વચિત થઈ ચૂકી છું ! લોકો બાહ્ય રીતે માઈં યૌવન-સૌંદર્ય જુએ છે; પણ હું મારામાં યુવાનીનો એક અંશ પણ જોતી નથી.

આ મુલાયમ, સૌંદર્યવંતી અને ગુલાબી ચામડીના તળે જાણે એક પાનખર ઝડપુ જોઇ ચૂકેલું ટૂંક શરીર છે,

જેની બદસુરતી પર પ્રકટ ચામડીએ પરદો નાંખી દીધેલો છે...

તમે બાવીસ વર્ષના નાના બાળક (!) ન હોત અને હું પચીસ વર્ષની વૃદ્ધા (!) ન હોત તો કેવું સારું હતું ?

જો તમે અને હું અરસપરસ આપણી જગ્યા ફેરબદલી કરી શકીએ તો...? આવો, ચંદ રોજના માટે સ્થળાન્તર કરી લઇએ, તમે મારી જગ્યાએ આવીને બેસી જાવ અને હું તમારી જગ્યાએ.....પછી જુઓ...બધી જીવાની ભૂલી જશો !

એ પણ તમારી બાળ-સરલતાનો એક નમુનો છે કે કંઈ થઈ ન શક્યું તો મને મેણા મારવા લાગ્યા ! તમે સ્ત્રીની જીવન-કિતાબનો એક શબ્દ વટિક વાંચ્યો નથી. લ્યો, આવો, આજે મારી જિંદગીનો એક તમારો જોઈ લો. મારી કોઈક રાત અગર કોઈક દિવસના થોડાક કલાકોને, તમારા ઇશક અને આશિકીના બધા સમયના બદલામાં બદલી લો. તમારી ઉમરબરની તકલીફોને મને આપો અને મારા માનસિક દુઃખોની કેટલીક પળોને મારી કનેથી લઈ લો. પછી જુઓ કે કોનો સર્પ વધારે ઝેરીલો છે, કોના ધા વધારે ઉંડા છે અને કોનો નાસૂર વધારે પુરાણો છે !

તમને મારા જીવનનો, નિત્ય વ્યવહારમાં આવનાર માત્ર એક બનાવ સંબંધાવું છું અને ફરી તમને સવાલ કરું છું કે શું તમે ય કદિ તમારા દિલ, દિમાગ અને તમારા બધા માનસિક અસ્તિત્વને એવી રીતે ખાકમાં મેળવી શકો છો ?

મારા જીવનની હજારો રાત્રિઓની પેઠે ગત રાત્રિ પણ એક રાત્રિ હતી, ન્યારે હું મારા શરીરને એક અળણ્યાના બૂજપાશમાં જોતી હતી, કેવળ એ માટે કે તેણે મારા રૂપવંત શરીરનો પૂરી કિંમત અદા કરી હતી !

રાત્રે તે મારાથી કેવા કેવા પ્રકારે પોતાની મુહુર્જ્યતને પ્રકટ કરતો હતો અને હું તેનાથી ? હું વેંતમાં જ હતી, કે તે અભણ્યો દરેક રીતે સપડાઇ જાય અને તે ધ્રુજતો હતો કે મારા શરીરની બધીય કામગીરી અને સળવટને તે પોતાની ક્ષણિક વાસના પર કુરબાન કરી નાખે. હું જાણતી હતી કે કદાચ સવાર થયા પછી હું અને તે કદિ એક સ્થળે ન જ હોઇશું, પરંતુ રાત્રિના થોડાક કલાકોનું મૂલ્ય ખરે જ તેણે ચૂકવ્યું હતું, અને તે કલાકો તો મારે તેના ખાહુપાશમાં હસી હસીને વ્યતીત કર્યે જ છૂટકા હતા.

તમે વિશ્વાસ નહીં કરો, પણ હું તેની વાતો પર ખડખડાટ હસી રહી હતી. મારા હાસ્યથી આખો ય ઓરડો ગૂંજી રહ્યો હતો. તે પોતાની અસ્થિલ અને ધૃષ્ટપ્રદ મસ્કરીઓ તથા બેહુદા શબ્દપ્રયોગો દ્વારા પોતાની નિરંકુશતા અને એશપરસ્તીને પ્રગટ કરતો હતો અને હું તેના તિરસ્કારજન્ય અને અસ્થિલ ફકરાઓને ખંડણી આપીને, જાણે તેને ખુશ કરવાની કાશિશ કરી રહી હતી !

રાત્રીના આ પ્રવાસમાં પ્રત્યેક મિનિટમાં મારો કદમ તેની બેડાબેડ જ ઉપડતો હતો!!....

પછી સવારે હું ઘેર આવી. થાકેલી-પાકેલી, નૂરછીન આંખો, બેસી ગયેલું દિલ અને પરેશાન દિમાગ સહિત. થોડોક નિદ્રા લેવાનો મારો ઇરાદો હતો. નિદ્રાવશ થવાનો એટલા માટે ઇરાદો હતો કે ગત રાત્રિના ગુનાહના હંગામાને વિસરી જઈ અને આવતી રાત્રિને માટે તાજી થઇ જઈ. પણ હજી પથારી પર જવાનો વિચાર જ કરી રહી હતી, રાત્રીનાં ચીમળાઇ ગયેલા ફૂલ હજી મારા ગળામાં જ હતાં, ત્યાં કોઈનો પગરવ સાંભળી સતેજ થઈ બેઠી.

એ આવજાર મારા એક ચાહનાર હતાપોતાના પ્રેમની એક લાંબી દાસ્તાન લખને આવ્યા. નિત્ય આવી જ રીતે આવે છે. ખેઠા, રડ્યા, મારા હાથને પોતાના હાથમાં લઇને પંપાળતા રહ્યા.....જાણે પોતાના ઇશ્કની વિજળીને મારા શરીરમાં દાખલ કરી રહ્યા હોય ને તેમ !.....પછી તેમનો હાથ મારી કમર સુધી પહોંચ્યો. તેમનું મસ્તક મારા મસ્તકને અડી ગયું, તેમનો ઉઠ્ઠો અને દુર્ગંધ મારનો શ્વાસ—જેમાં પાયેરી-આની ગંધ અને તંબાકુની સૌરભ પણ શામિલ હતી—મારા રૂખ્સારે સાથે ઉજ્જુ વાયુની માફક અથડાયો. અતે અનેક પ્રેમયુક્ત વતો પછી તેમના આવવાનો આશય જાહેર આવ્યો. આશય હતો એજ કે “આજે રાત્રે તશરીફ લાવજો.” મારા તરફથી પણ તે બદલ હકાર પ્રગટ કરવામાં કશી આનાકાની ન થઇ.

એવા પ્રસંગે એ હું હંમેશા મારા અસલ ચહેરા પર જાણે એક વ્યાપારિક ચહેરા—સ્મિત કરતો, ચમકતો, બળવર્ધક—ચઢાવી લઉં છું. તે પણ એક નયનરંજક કીમતી ભેટ મારા માટે લખને આવ્યા હતા અને તે આપ્યા પછી “રાતે તશરીફ લાવજો.” કહેવાની મતલબ એ જ હતી કે એ ભેટ રાત્રિનું મૂલ્ય હતી ! ખુદા ખુદા કરીને તે તશરીફ લઇ ગયા અને મેં ઓસીકા પગ માથું મૂક્યું. હજી આંખ પણ ખીડાઇ ન હતી કે દાસી એક પત્ર લખને આવી. એ પણ એક પ્રેમીનો સંદેશો હતો. એવી વિનંતિ સહિતનો કે “આજે રાત્રે પધારજો !” લાચાર થઇ ઉઠી ખેઠી. જવાબ લખ્યો :

“મારા બહાલા ! આજે પ્રકૃતિ અફવત્થ છે. કાલે જરૂર આવીશ. તમારાથી બૂદ્ધા રહેવું મને કયારે સ્વીકાર્ય છે ? આજની ગેરહાજરી માફ કરશો.

.....તમારી જાનિસાર.....વગેરે વગેરે”

....સહસા આંખો ખીડાઈ ગઇ. લગભગ અર્ધોક કલાક ઉંઘી હોઇશ કે પત્ર પાઠવનાર પ્રેમી, જેની હું હમણાં હમણાં જાનિ-સાર વગેરે વગેરે હતી, વ્યાકુળ થઇને પોતે જ તશરિક્ લઇ આવ્યા.

ખિચારા વયે વૃદ્ધ છે. સઘળા ય વાળો ઉપર અચ્છી રીતે સફેદી છવાઇ ગયેલી છે. દાઢી પણ રાખે છે ખરા, પણ લાંબી નહીં. કેડમાં વિશેષતઃ દર્દ રહે છે. નિત્યના રોગિષ્ટ છે. એક આંખથી કંઇક ઓછું દેખાય છે. ગયા શિયાળામાં ડાબે પડખે લકવાની અસર થઇ ગઇ હતી. પણ થું કરે એ ખરાબ હાલત પર. મારા ઉપર મરે છે. તેમનાં ગળવાં તર છે, એ કારણે હું તેમના પ્રતિ આકર્ષિત છું !

હું શત્રુઓના નસીબે માંદી છું, એવો ઉત્તર જતાં, તેઓ દોડતા દોડતા, ગભરાયેલા અકળાયેલા આવ્યા. ન્યારે તેઓ આવી રીતે પધારે છે ત્યારે તેઓ પ્રથમ મારા વરંડાની બહાર થોભીને પોતાનો શ્વાસ દુરસ્ત કરી લે છે. ત્યાર બાદ એરડામાં કદમ ધરે છે.

હું આ તમાસો આડકતરી રીતે જોયા કરું છું. એમના પ્રેમનો સામાન્ય અભિનય એ છે કે મારી જોડેની મુલાકાતમાં એક વાર તો એ જરૂર રહે છે !

મારા ગળામાં બાંધે નાંખીને આમ વાત શરૂ કરે છેઃ “મારી પ્યારી ! (મારી શબ્દ પર વધારે બાર હોય છે) મારી પ્યારી ! (કદી પ્યા પર દાબ અને કદી રી પર) પ્યા...પ્યા...પ્યા...રી” કહેતાં કહેતાં એકી વેળામાં ઢગલો થઇ જાય છે.....થોડી વારના માટે... તે એટલે લગી કે તેમની દાઢી તેમના જિઝરના એ ખતને માગ રૂપસાર સધી પહોંચાડી દે છે !

ન્યારે તેઓ મુહુર્મુહતની આ ખંડણી આપી ચૂકે છે, ત્યારે પોતાના પ્રેમની એક લાખ વેળા કહી ચૂકેલી દાસ્તાન પુનઃ વિગતવાર બાખ્ય અને ટીકાઓ સહિત સંભળાવે છે, અને તે દરમિયાન કોક કોક વાત અંગે મારાથીય ખંડણી મેળવવા ઈચ્છે છે !

“ મારી વય જુઓ, અને તમારા ઇશ્કના આ સદમા.....પ્યારીવસ્લાહ કોઇ અન્ય હોત તો મરી જત...પ્યારી. ” વારંવારના ઉપયોગથી “ પ્યારી ” શબ્દ તેમની વાતચીતમાં જાણે પ્રાસ સમાન થઇ પડ્યો છે. તથા ચાર કલાક થયા વગર તો મારે ત્યાંથી ઉઠતા નથી, અને ન્યારે જવાને ઉઠે છે ત્યારે દરવાજા લગી જતાં જતાંમાં, મહાકવિ “દાગ”ની ખેચાર કાવ્ય-પંક્તિઓય સંભળાવતા ખાય છે !

હા, એ કહેવાનું હું વિસરી ગઇ કે કદિ કદિ ન્યારે હું તેમની કને હોઉં છું અને કોઇ ત્રીજી વ્યક્તિ હોતી નથી... સંપૂર્ણ એકાંત હોય છે... ત્યારે તેઓ ગાય પશુ છે ! શું સરસ ગાય છે!... તાત્પર્ય એ છે કે એમ સાંજ પડી ગઇ. ફરી દુકાનદારીનો સમય આવી ગયો !

તમે સાંભળ્યું ? આ તેજ લવલા છે, જે કદિ કદિ તમારા સાન્નિધ્યમાં ખેસી જિંદગીની ફિસ્સૂશી બ્યાન કર્યા કરે છે ! એ તે સ્ત્રી છે, જે પોતાના ક્ષણભંગુર અસ્તિત્વના શ્રેષ્ઠ સત્ત્વને પ્રત્યેક દિને અને પ્રત્યેક રાત્રિએ એવી રીતે વેચે છે, જેને તમે “ નખુર્દા ગઝન્દ ” કહો છો ?

તમે આ સ્ત્રીના સ્મિતમાં તે દર્દની વેદનાને નથી જોતા,

જેણે તેના જીવનની આખી ઇમારતને હચમચાવી દીધી છે? તમે આ જનાઝામાં-જે ઉપર કીનખાળ અને જરીની ચાદરો ઓઢાડી દેવામાં આવી છે-મોતની તસ્વીર જોઈ નથી શકતા?

તમે સમજો છો. કે આ રૂપવંત નારી હસે છે, તો શું સાચે-સાચું હસે છે? તમારા વિચારમાં તે “અકૃષી” (સર્પ)ના ઝેરથી રક્ષિત છે? તેણે કદિ સર્પના શરીરને પોતાના ગળામાં વિંટાળેલું નથી જોયું?

હાશ! તમે જાણ્યું હોત, કે તમારા સર્પનો ડંશ તે અભાગીના જખ્મોની સ્પર્ધામાં એક ફાંસની વેદનાથી વિશેષ નથી તો કેવું સાઈ હતું?

પરંતુ તમે ક્યારે જાણુવાનો યત્ન કરો છો કે એક મુઠ્ઠી લોટના માટે એ જિંદગીનું જવહર (સત્વ) કેટલે દરજ્જે સોંધુ વેચાઈ રહ્યું છે. આવો, એક દિવસ મારા જીવનની થોડીક ક્ષણો જોઈ તો લો!

તમે કવચિત કવચિત રડી છો છો, અને માનો છો કે એ ઇશક-પ્રેમ છે! પરંતુ હું હસું છું એ માટે કે હસવું મારે વ્યવસાય છે, અને રડી શકતી નથી એ માટે, કે આંસુ ક્યાંથી લાવું? મારું હાસ્ય મારા વ્યાપારની મૂઠી છે!

સાંભળી લો અને યાદ રાખો કે એક ધરખારથી ખરબાદ થયેલી સ્ત્રીને ચાહે તે કહો, પરંતુ મેંજી ન મારો...તમને એ કમભાગિનીની મુસીબતનો ખ્યાલ જ નથી!

પત્ર નવમો

[૯]

જિદગંના આ હંગામા, માનવીનાં પાપ, તેની કમજોરીઓ અને જબરદસ્તીઓ, બળવાનનો પંજો અશક્ત પર, મોટી માછલીઓનું વકાસેલું મુખ નાની માછલીઓને ગળવા માટે, કીડીઓ પર હાથીના પગોનું ફના કરી દેનારું વજન, અહંકારી ઘોડેસ્વારનો તોફાની ઘોડો અને સડકપર ચાલનારા આંધળા-બહેરાં...શું એ બધું ઇશ્વરદત્ત ભાગ્ય છે ? એ બધી પ્રકૃતિની વ્યવસ્થા છે ?

આ માનવીઓ શું એટલા જ ખાતર ઉત્પન્ન કરવામાં આવ્યા છે કે એક બીજાનું માંસ અને ચામડું ફાડે અને ખાય ? રોટલીના એક એક કટકા પર, ઘઉંના એક એક કણ ઉપર રૂધિરની નદીઓ વહાવી દે ? શું સમગ્ર સૃષ્ટિ માનવરૂપી નરપશુઓથી એટલા માટે પરિપૂર્ણ કરી દેવામાં આવી છે, કે તે ખુદાઇ જમીન ઉપર કોઈ એકાદ બરમાંય સંપ અને જંપને બાકી રહેવા ન દે ?...

પરંતુ તમે જીવનના આ પ્રસંગોના અભ્યાસ પાછળ શા માટે તમારો સમય નષ્ટ કરો બલા, તમને એટલો અવકાશ ક્યાં ? તમે તો મારા હૃદયમાં સપડાયેલા છો !

પુરૂષ ન્યારે સ્ત્રી સાથે પ્રેમ કરે છે, સ્ત્રી પર મરે છે, ત્યારે તેનો એક માત્ર આશય એ હોય છે કે “ આ સ્ત્રી સ્વરૂપવાન છે, એ મારો શિકાર છે, એ મારા વિલાસની સામગ્રી છે, ભેટ છે ! ”

પુરૂષે પોતાની ભોગવૃત્તિ અને વાસનાનું નામ ધૃશ્ક-પ્રેમ રાખ્યું છે ! પોતાના આત્માના પીંજરા પર શ્યામ પરદો ચઢાવીને-જેથી તેનો આત્મા ન તો કંઈ જોઈ શકે, ન તો કંઈ સાંભળી શકે પુરૂષ પોતાના ભોગની મશાલ પ્રકાશિત કરીને પાપનો પંથ કાપે છે.

દાશ્વરની કાષ્ઠ અન્ય સૃષ્ટિને પોતાના આત્માને ડેતરવાની આવી કળા મળેલી નથી, જેવી કળા પુરૂષોને પ્રાપ્ત છે ! પુરૂષોની શ્રેષ્ઠતાનું કારણ જાણે તે જ ધૂર્તતા અને કપટ છે, જેનો સહુથી વધારે ઉપયોગ સ્ત્રીઓ પર કરવામાં આવે છે. સ્ત્રી પણ અંતે લાચાર બનીને કપટ અને ધૂર્તતાની આગળ પુરૂષની સામે કેટલીક સીડીઓ પસાર કરે છે, પણ પુરૂષ નિઃસંકોચ સ્ત્રી કરતાં આ કળામાં ઘણો વધારે પારંગત છે.

ન્યારે પુરૂષ કહે છે કે હું અમુક સ્ત્રીને ચાહું છું, ત્યારે તેના આશયનું સાચું સ્વરૂપ એ હોય છે કે તે અમુક સ્ત્રી સાથે એકાંતમાં મિલન ચાહે છે. પરંતુ તે પોતાની ઇચ્છાના દંભી ચહેરાને શબ્દોના સાથીયામાં છુપાવી દે છે.

સ્ત્રી તેના ખુબસુરત અને મીઠા શબ્દોથી ભોળવાઈ જાય છે, જેવી રીતે ચકલી જળા ઉપર વિખેરાયેલા અનાજના કણો જોઈને ! અને સ્ત્રી પ્રેમનો અર્થ તે વેળા સમજે છે, ન્યારે પાણી માથા પર ફરી વળે છે ! બદન-સીંગ સ્ત્રી ! કહેવામાં આવે છે કે સ્ત્રી, કુદરતી રીતે ફરેલી અને કપટી છે, અને પુરૂષ કુદરતી રીતે ભોળો અને સરલ પ્રકૃતિનો.

છે ! ઇશ્વર ! ઇશ્વર ! સ્ત્રીનું કપટ તથા ધૂર્તતા અને પુરૂષની સરલતા અને સાદાઇ ! !...કોઈ મને જ પૂછો ને ? મારા જેવી સ્ત્રીની જીંદગી એ દાવાને-દંભને જીતી પાડવાને માટે પૂરતી છે !

જ્યારે મારા સાચા પ્રેમીઓ મારા શયન-મંદિરમાં પધારે છે, ત્યારે મને પૂછો, હું તેમની સરલ પ્રકૃતિના કેવા કેવા તમાશા જોઉં છું ? જેને તેઓ પ્રેમ કહે છે, તે એક એવા કાવ્ય સમાન છે, જેની અંતિમ પંક્તિમાં તે જ ધિક્કારને પાત્ર કેવળ એકાંત મિલનની વાત સમાયેલી છે !

જ્યારે તેઓ મારા સાન્નિધ્યમાં આવીને બેસે છે અને નિઃશ્વાસો પર નિઃશ્વાસો ભરી પોતાના પ્રેમની હકીકત વર્ણવે છે, કહે છે : “ હું મરું છું, તમારા ઉપર પ્રાણ ન્યોચાવર કરું છું, મને તમારા સાથે જેવી મુહૂર્ત છે, તેવી તો કદિ કોઈ સાથે નથી થઈ, તમે મારા પ્રાણ અને હૃદયના માલિક છો, તમારા વિના હું જીવતો રહી શકતો નથી ” ત્યારે હું દિલમાં હસું છું અને આંખોથી જોઉં છું કે આ અર્થહીન વિનવણીઓ સહિત તેઓ હવે હળવે હળવે સરતા સરતા મારા પ્રતિ આવી રહ્યા છે.

કાશુવિનાના વાતાવરણમાં તેમનો એક હસ્ત મારા હસ્તની તરફ આવે છે, તેમનું મસ્તક મારા ખભાની તરફ, તેમનો બીજો હાથ મારી કમરની તરફ અને હું તુરતજ કળી લઉં છું કે તેઓ તેમના કાવ્યની છેલ્લી પંક્તિ સમીપ છે !

પછી થોડા દિવસ લગી તેમનો પ્રેમ સપ્રમાણ ઉજળું રહે છે, અને પછી તેમની વાસનાનું સુકાન કોઈ અન્યના પ્રતિ ફરે છે એટલે તુરતજ મારા, વાસી યુગ્મનોના થાકને તેઓ કળવા લાગે છે ! તેમનો ઇશ્ક પણ હળવે હળવે ઓસરવા માંડે છે,

અને એ ઇશ્કનો વેગ પણ ઓછો થતા લાગે છે ! અંતે તેઓ કાંઈ દિવસે રકુચકર થઇ જાય છે, અને ફરી કદિ મારા તરફ આવતા નથી.

કદિ સાંભળી લઉં છું કે હવે તેમના ઇશ્કના સમુદ્રની નૌકાનું સુકાન કાંઈ ખીજી તરફ ફરી ગયું છે ! એનું નામ પ્રેમ છે ! ઇશ્ક છે ! ધરની સ્ત્રીની જોડે અગર બજારની વેશ્યા સ્ત્રીઓની જોડે તેમના ઇશ્ક—પ્રેમની અંતિમ સીમા ઘણે ભાગે એ જ હોય છે !

શરાબપીઠના નાનામાં નાના બાળકથી લઇને મસ્જિદના ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ મિનાર લગી, મોટામાં મોટી મૂછથી લઇને લાંબામાં લાંબી દાદી સુધી, પુરૂષની વાસ્તવિકના કિંવા અસ્થિત્યન સમાન ભૂમિક્ષનીજ છે.

બ હર રંગે કે ખ્વાહી જમા મી પોશ

મન અન્દાજી કદત રામી શનાશમ

(ભાવાર્થ: જે રંગનાં કપડાં પહેરવા તું ઇચ્છતો હો તે પહેર, હું તારા કદના અંદાજથી તો પરિચિત છું જ.)

એક મહેરબાન ઘણી વાર મારે ત્યાં પધારે છે. કેવળ સંગીત સાંભળવા માટે ! તેઓના શબ્દોચારમાં “કેવળ” ઉપર ઘણો જ ભાર હોય છે. જ્યારે તેઓ પ્રસંગ મેળવે છે, ત્યારે પોતાની અને પોતાની પત્ની વચ્ચેના સ્નેહની ઘણી આનંદજનક કથા મને સંભળાવ્યા છે; “મારી સ્ત્રી લાખોમાં એક છે, મને તેના વિના મુદ્દલ એવું પડતું નથી, સોગંદ ખાઉં, જે આજ સુધી તેના વિના કાંઈ ખીજી સ્ત્રીના પ્રતિભાવ સરખાય ઉદ્ભવ્યો હોય.” હું હેરાન રહી જાઉં છું કે ખાનગી જીવનમાં—પરિણીત જિંદગીના વર્તુળમાં આવી પ્રસાદીઓ હોવા છતાંય મારાપર આ કૃપા કેમ છે ?

અંતે એક દિવસે મારાથી રહી ન શકાયું. મેં તેમની દાસ્તાન સાંભળતાં સાંભળતાં વિનંતિ કરી કે જનાબ ! તમારા જેવા ખુશખખતો માટે અમારે ત્યાં આવી રીતે આવવું-જવું-દરેક દષ્ટિ-એ અયોગ્ય છે. જિંદગીની તે શ્રેષ્ઠ ભેટ જે તમને તમારા ઘરમાં જ મળેલી છે, તે અમારા લોકોની પાસે ક્યાં ? ” તે કંઈક લજવાયા, કહેવા લાગ્યા: “ મને તો સંગીતનો શોખ છે તે સાંભળવા ખાતર જ તમારે ત્યાં આવું છું. ”

મેં અરજ કરી: “ જો તમે કહો, તો હું તમારાં પત્નીને ગાવાનું શિખવી દઉં. પછી તમને મારે ત્યાં આવવા-જવાનું કબ્જા પરદાસ્ત કરવું નહીં પડશે. ” બોલ્યા કે “ એ તો સંભવિત નથી, ખાનદાની તેના ધારાધોરણથી વિરુદ્ધ છે ! ”

મેં વિનંતિ કરી કે “ જો તેમને ગાયન-વાદન શીખવવું ખાનદાનીની પ્રથાની વિરુદ્ધ છે, તો પતિતાના ઘેર આવવું એ પણ ખાનદાનીનું બૂપણ સમજવામાં આવતું નથી. ” તે અવાજ બની ગયા, છેબીલું હાસ્ય કયું અને કહેવા લાગ્યા કે “ વારં, કોઈ મજેદાર ગઝલ તો સંભળાવો ! ”

.....ખુદાની પનાહ ! સંગીત જે દેવોનો જન્મ છે, તેને પણ વાસના-પૂજક પુરૂષે પોતાના આત્માની મિલકત બનાવી લીધું છે ! તે વેશ્યાના સૌંદર્યને નષ્ટ કરવા માટે સંગીતનું નામ વચ્ચે લાવે છે; પરંતુ સંગીત તો બાબુએ રહ્યું, તે પોતાની વાસના-તૃપ્તિની વાતમાં પણ અચકાયા વિના પ્રભુનું નામ પણ આડે લાવે છે.

કોઈ નવી અને રૂપથી ઓતપ્રોત સ્ત્રીને ભોગવવાની ઇચ્છા હોય છે ત્યારે કહે છે: “ પ્રભુએ ચાર સ્ત્રીઓ સુધી નિકાહ કરવાની છૂટ આપેલી છે ! ” જાણે ઈશ્વરે આજ્ઞા આપેલી છે કે

તમે મારું નામ લઇને વિલાસ ભોગવી શકો છો ! સારાંશ એ છે કે સંગીત અને લલિત કળા તો ઠીક, પણ પુરૂષની ભોગવ-તિએ ખુદા અને પયગમ્બરનાં પવિત્ર નામોને ય લાંછન લગાડ્યા વિના નથી મૂક્યાં !

સૃષ્ટિનું પ્રાકૃતિક સૌંદર્ય પણ તેની વાસનાના મેજ પરની જાણે ચટણી છે ! સ્ત્રીનું ગાન તે એ માટે નથી સાંભળતો કે સંગીત તેના હૃદયમાં કોઈ ઊર્મિઓ જન્માવે છે, પણ તે સ્ત્રી ગાતી હોવાના ખાતર જ સંગીત પ્રત્યે શ્રદ્ધા પ્રકટ કરે છે ! તેના દિલમાં સંગીત દ્વારા ધક્કા ઉડેલવે છે !

હું સંગીતના એ કદરદાનોને ખુબ જ જાણું છું..... ખુદાનો તિરસ્કાર ઊતરો એ ધૂતારાઓ પર ! તેઓ જ્યારે મારા સંગીત પર ડોલી ડોલીને મસ્તક હીલવે છે અને મસ્ત થઇ થઇને ફરે છે, ત્યારે મારા પર તેમના કેફ અને આનંદની હકીકત એટલે દરજ્જે પ્રકટ થાય છે, કે જારી મહેફિલમાં એ જૂલનારાઓનાં મસ્તકો પર સારંગી ખેંચી મારવાની મને ઇચ્છા થઇ આવે છે ! એ નરપશુઓ પોતાના આત્માને કુદરતની બિચ્છીસોના ઇન્કરદાર સમજે છે અને તેનો દોષિત હિપ્પોગ પોતાના માટે તદ્દન અબા-ધિત સમજે છે !

કુદરતે દ્રાક્ષ પેદા કરી, તેમણે તેને સડાવી અને પછી ગાળી લઇ શરાબ બનાવી લીધી, કે તે તેઓના પાપોમાં સહકાર આપે ! કુદરતે ફૂલ પેદા કર્યાં, અને તેમણે એ ફૂલોને તેના છોડ પરથી વીંછી વીંછીને પોતાના દોષિત બિસ્તરા પર કચડ્યાં-મસાળ્યાં ! કુદરતે લોહું આપ્યું, તેમણે તેની તલવારો બનાવી અને પછી તે તલવારોને એક બીજના રક્ત વડે રંગી !

જન-માલના રક્ષણાર્થે પ્રભુએ જોટલી વસ્તુઓ

અર્પેલી છે, તે બધી જીવન અને બળાત્કારના માટે ઉપયોગમાં લેવાઈ. મધુરભાષી અને ખુબસુરત પક્ષીઓ, જેને જંગલો અને બગીચાઓની શોભા બનાવવામાં આવ્યાં હતાં, પાંજરામાં બંધ કરી દેવામાં આવ્યાં, તેમનાં ગીતો સ્વતંત્ર ન રહ્યાં, તેઓની પાંખોની શક્તિ હરી લેવામાં આવી અને એ જ દશા સ્ત્રીની થઈ !

તમે વારંવાર એમ કહો છો કે હું તમારા જીવનની મૂડી છું, એની પાછળ વાસ્તવિકતા કેવળ એટલી જ છે કે તમારું જોર ચાલે, તો એક ખુબસુરત પંખીની જેમ મને ૫ પાંજરામાં બંધ કરીને રાખો અને મારા સૌંદર્યનો ગર તમારી ભોગવૃત્તિના ખાતામાં જમા થઈ જાય.....સૌંદર્યના લૂંટનારા ઓ પાપાણુ-હૃદય મહાજન !

પત્ર દશમે

[૧૦]

જો તમે મારા કટકાઓને ભેગા કરતા જવ અને કોઈ દિવસ છપાવીને પ્રસિદ્ધ કરી દો, તો દેશનાં સાહિત્ય-વર્તુળોમાં તમારું નામ ઇજ્જતપૂર્વક લેવામાં આવશે, અને જો લેવામાં ન પણ આવે તો ય તમે વિખ્યાત તો ધણા જ થઈ જશો ! સૌંદર્યના હાટમાં મારી દુકાન એટલી મશહુર થઈ ચૂકી છે કે હવે તમારા સરીખા લોકો-મારાથી નજદિકનો સંબંધ રાખનારા, વળી દોલ-તમંદ, સુશિક્ષિત—મારે પાલવ પકડીને અચ્છા કોમી નેતા બની શકે છે !

આ યુગમાં કોમી નેતાગીરીને માટે કેવળ એક લાંબી જીલ્લ અને એક મોટા નગરાની આવશ્યકતા છે. જો કોઈ ધણા લાંબા અરસા લગી અખ્યારોમાં પ્રસિદ્ધિ મેળવતો રહે, તો તે સરલતાથી કોમનો (કે દેશનો) આગેવાન બની જાય છે. તમે ય જો ક્યાંક અખ્યારોમાં છપાઈ જવ, તો કોમના-દેશના તારણહાર બની જશો. એ પરિવર્તન કંઈ મુશ્કેલ નથી. છાપાખાનાંની શેર અર્ધો શેર શાહી અને (લીથોગ્રાફીના) બે ચાર પત્થર એ બન્નેનું મિશ્રણ “નેતા” હોય છે !

જો હિન્દુસ્તાનના “ રાષ્ટ્રીય વડિલોમાં ”થી કોઇ વડિલ પોતાની સારંગીમાં એક તારનો વધારો કરવા ચાહે, તો હું આ પૃષ્ઠોના તમામ અધિકાર તેમને ભેટ કરી દેવાને ખુશી છું અથવા જો (મસ્જિદોના) મહેરાબ અને મિમ્બર (વ્યાસ પીઠ)ની બત્તીઓને વધારે પ્રકાશ અને ચમકાટની દરકાર હોય, તો તે પણ આ પૃષ્ઠોના વિરૂદ્ધ હુકમો અને ફતવાઓનું યુદ્ધ આદરી શકે છે. મને કહેવા દો કે તેમની નામના અને પ્રતિષ્ઠામાં એક બગારી સ્ત્રીની નિર્લજ્જતા વિરૂદ્ધનું એ યુદ્ધ દ્વિગુણ વધારો કરી દેશે.

તેઓ જ્યારે ફરમાવશે કે એક પતિતા નારીના સામાન્ય પણ વાસ્તવદર્શી વિચારોનો દેશમાં પ્રચાર કરવો એ નૈતિક ગુન્હો છે અને પોતાની આ વાતના સમર્થનમાં કુર-આનનાં પવિત્ર સૂત્રો રજૂ કરશે ત્યારે કોણ છે એવો જે તેમની વાતને દુસ્ત ન કહેશે ?

જ્યારે તેઓ વ્યાસ પીઠ પર ખડા થઇ પોતાના અખ્યાની પહોળી બાંચોને હીલવતા પોકાર કરશે અને કહેશે કે લોકો ! આ પતિતાને પથરથી મારો, જે અમારી ભાવિ નસલોની જિંદગીનાં પારદર્શક નયનોને ગંદાં કરી રહી છે, જે ઇસ્લામી શરિયતના સાચા દિમાયતીઓ પર શબ્દ-બાણો ફેંકી રહી છે, ત્યારે ખબર નથી, કે મારી શી દશા થશે ?

કોઈ જમિઅતુલ ઉદ્દમાએ મારા મક્કન પર એકી શર કરાવી દીધી, તો પછી મારા ધરની શાન્તિ અને સલામતીનો અંત આવી જશે. મોટા મોટા નામાંકિત પુરુષોને મારે ધેર આવવા-જવામાં ઘણી જહેમત પેશા આવશે અને સુલેહનું કાયમ રહેવું અશક્ય થઇ પડશે ! તાત્પર્ય એ છે કે આ

પૃષ્ઠોનો પ્રચાર ધણાક માતેઝા સાંઢોની સામે લાલ ઝંડીનું કામ કરશે અને તેમના ગળ્પનાક આતશમાં હું બળી-ભૂંજાઇને પૂરી થઇ જઈશ.....

જો એ જ પવિત્ર ઝળ્પાધારીઓએ મારી સાડીના પલ્લવ પર માથું ઝુકાવ્યું ન હોત, તો હકીકત એ છે કે હું દરેક પવિત્ર ઝળ્પાધારીના પલ્લવપર મારું માથું ઝૂકાવત !

આ પૃષ્ઠો પ્રસિદ્ધ થાય કે ન થાય, પિડીત નારીના પોકારને ભોગવ્તિવાળા અને ઘમંડી પુરુષો સાંભળે કે ન સાંભળે, પરંતુ જે ધ્વનિનો પડઘા પડી ચૂક્યો છે, તે અટકી શકતો નથી.

પત્થર પર નિરંતર પડ્યા કરતી જલધારા કોક ને કોક દિવસ એ પત્થરમાં છેદ પાડીને જ જપે છે. આજે મારી સંવેદનાઓમાં, હકીકતથી અગ્નિ, સ્વાર્થી દુનિયાને યકીન અપાવવો એ દુર્ઘટ કાર્ય છે, પરંતુ તે પણ દિવસ આવશે કે જ્યારે શિલાઓમાં કાણુ પડી જશે, જ્યારે મહાનમાં મહાન અહંકારીઓ માથું ઝૂકવવાને લાચાર બનશે !

આજે અમારા કપાળ પર કલંકનાં તિલક લગાડીને અમારી જેટલી ચાહો તેટલી ઘૂણા કરો, અમારી જીવિતોને અતિશયોક્તિ સહિત પ્રકટ કરીને જેટલી ઈર્ષ્યો તેટલી પોતાની શ્રેષ્ઠતાની સનદો સંપાદન કરો. આજે જર બગરે અમારો ઇસ્લામ સ્વીકાર કરવો પણ એક ગરજવાન અને અહંકારી પુરુષની શાનના ખિલાફ છે. જો કે એ ખીજી વાત છે કે તે જ રાત્રિનાં આવરણો હેઠળ પોતાની જાતીય વાસના સંતોષવાના આશયે એક અનીતિમાન સ્ત્રીનાં કદમો પર મસ્તક મૂકી પ્રાતઃકાળ કરી દે છે !

કહિ તમે એ પણ વિચાર્યું છે કે તમારી દુનિયામાં પાપ

કેને કહે છે ? પાપ તે નીચ કૃત્યને કહે છે, જે છૂપું ન રહે અને જાહેર થઈ જાય. જે પાપ મર્મ બનીને રહે તે પાપ નથી !

તમારા નૈતિક સિદ્ધાંતોના વર્તૂળમાં બદનામી એ પાપ છે. ગુનોહ જો ગુપ્ત હોય તો તેની યથાર્થતા સાબીત કરી શકાય છે ! જો કોઈના ડાઘા વસ્ત્રની હેઠળ સંતાયેલા હોય તો તમે હરગીજ કોઢી નથી ! એવું તો કેવળ તે જ છે, જે પ્રકટ થઈ જાય. તમારી નીતિની ઇમારતનો સહુથી મોટો સ્થંભ તો ગુપ્ત છે ! પરંતુ પુરૂષ પોતાની જિંદગીના આ સ્થાયી ફરખ પરથી દષ્ટિ ચોરી લે છે અને સ્ત્રીની આશ્વાસનીની દાસ્તાનોથી દુનિયાના કાન ભરી દે છે.

કદાચ તમને ય મારા પ્રત્યેક શબ્દથી ધૂર્તતાના ગંધ આવશે. સાચું છે કે ઓરત ધૂર્ત છે, સ્ત્રી જે પુરૂષના પ્રતિ કદમ પણ ઉપાડી શકતી નથી, તે ત્યાં લગી કે પુરુષ જ પોતે તેના પ્રતિ હસ્ત ન લાંબાવે, તે ધૂર્ત છે ! સ્ત્રી જે પોતાની હૃદયભીર્મિઓને કદિ જાહેર લાવી નથી શકતી, તે એટલે લગી કે પુરૂષ સોગંદો પર સોગંદો ખાઈ સેંકડો વેળા પોતાના પ્રેમની ગાથા ન સંભળાવે તે મક્કાર છે ! સ્ત્રી, જે આ જીવન પર્યાંત એક નંદારામાં નંદારા પુરૂષનો પલ્લવ પકડીને જીવનની તમામ યાતનાઓ સહન કરી શકે છે, અને કદિ પુરૂષના જીવંતને જાહેર નથી લાવતી તે મક્કાર છે !

તે વિના આંસૂએ રડે છે, તે વિના અવાજે ચિત્કાર કરે છે, તે આંખો બંધ રાખે છે અને જીએ છે, તે દેખે છે પણ જાણ નથી ખોલતી અને ધીરજ ધરે છે, એ બધાં સ્ત્રીનાં મક્કર અને ફરેખ છે ?

હવે પુરૂષની સચ્ચાઈ અને રાસ્તખાજીને પણ જીએ : તે

સ્ત્રીના પ્રતિ આવે છે, શુષ્ક ઓઠો અને શિતળ નિઃશ્વાસો સાથે લાવે છે, ઇશ્ક અને મુહુર્મુહતનો બધાય શણગાર લઇને આવે છે. તેની પ્રેમ-ગાથા લાંબી હોય છે, તે વિયોગના આધાતોનું બ્યાન કરે છે અને જૂઠાઇની સંવેદનાઓનું વર્ણન કરે છે, એવી હમે રહે છે, કે જાણે તેનું કાળજી ચીરાઇ જશે, એવી રીતે કાકલુદી કરે છે, કે જાણે બ્યોમ અને ભોમ તેની વેદનાના તટસ્થ સાક્ષીઓ છે. તે સ્ત્રીનો પાલવ પકડે છે અને તે પાલવને ઇશ્વરી સિંહાસનના પાયાની જોડે બાંધી દે છે.

તે કહે છે : “ અચી ઓરત ! મારી રૂઠ તારી રૂઠને બોલાવી રહી છે. ” તે પોતાના આવેગો અને વાસનાઓ પર પ્રકૃતિને શાહેદ તરીકે લાવે છે, તે કહે છે. “ તું નિર્બળ છે, મારી પ્રાણ ! હું તારો રક્ષક છું. તું કમબક્લ છે, હું તારે માટે બુદ્ધિની મશાલ લઇને આવ્યો છું, તું પોતે તારી સહાયતા કરી શકતી નથી, હું તારો મદદગાર છું, તું એક થાપણ છે, જે ઇશ્વરે મને સોંપી છે. ” આ બધું તે એવી રીતે કહે જાય છે. કે તેના શિતળ નિઃશ્વાસ હેવાની ખૂનના ચક્રમાં ઉપજી બની જાય છે; સુકા ઓઠો સ્ત્રીના ઓઠો જોડે બીડાઇને તર થઈ જાય છે, તેની લાંબી પ્રેમકથા એક અને માત્ર એક સફળ શબ્દ ‘ભોગ’ ઉપર સમાપ્ત થઈ જાય છે. વિયોગના ગમે શારીરિક સંબંધના ક્ષણિક નશાના કારણે વિસરી જાય છે !

સ્ત્રીની જે રૂઠ શોધવામાં આવતી હતી, તે એક મૃગજળ સમાન અલોપ થઈ જાય છે. “ મારી રૂઠ તારી રૂઠને બોલાવે છે ” ના બદલે પુરૂષનો આત્મા પોકારે છે કે “ અચી ઓરત ! માંડે શરીર તારા શરીરનું અભિલાષી છે. ”

વાસનાનો દેવ ફેંસલો કરે છે કે હરેક પુરૂષની ભોગવૃત્તિ ઉપર હજાર સ્ત્રીઓ પણ કુરબાન થઈ જાય તો ઓછી છે !

પુરૂષની વાસનાના તુફાની સમુદ્રમાં હજારો વહાણોની માફક આ એક વહાણુ પણ ગર્ક થઇ જાય છે. થોડીક ક્ષણો લગી પાણીની સપાટી પર જે રથજે તે વહાણુ ફૂટે છે, ત્યાં પાણીનાં વમળો પેદા થાય છે, પણ ત્યારબાદ પાણીની સપાટી અસલ રૂપ ધારણુ કરી લે છે.....જાણે કે કેાઇ વહાણુ ફૂળ્યું જ ન હતું! સિંહ પોતાના શિકારથી તૃપ્ત થઇને એક વિજયીની અદાએ સુખના ખોળામાં આરામ કરે છે! એ સિંહના રક્ત-રંગેલા દાંતોની અણિયાળી ધારની હકીકત તે હરિણીને પૂછો, જેના આખાએ આત્મિક અસ્તિત્વને એ નિર્દય દાંતોએ ચારણી બનાવી દીધું છે!

પત્ર અગીયારમો

[૧૧]

તમે કદીયે તમારી વ્યતીત થઇ ગયેલી વયને તમારા હૃદયના દર્પણમાં નીરખી છે ? તમારી કને બુદ્ધિનો એટલી મતા પણ છે વાર ? યૌવનની મસ્તીઓએ તમારા દિલના એ આયનાના ટૂંકડા કરી નાંખ્યા હશે, છતાં જો કોઇ કટકો બાકી રહી ગયો હોય, તો તે શોધીને સાચવી રાખો. ન્યારે યૌવનનું જૂત તમારા ખભા પરથી ઊતરશે, ત્યારે તે કટકો કામ આવશે !

ગઇ રાતે હું એકલી જ હતી. એકલી રહેવા ઇચ્છતી હતી એ કારણે જ હું એકલી હતી. પુરૂષોનો પાશવી પ્રેમ અને તેમની પાગલતાનાં દશ્યો, કદિ કદિ મારા જ્યેષ્ઠા 'પતિતા' અને 'ધૃધા-દારી'ને ય થકવી દે છે ! નહીંતર, મારા શયન-મંદિરના દર્શનાભિલાષીઓ રોજ ક્યાં નથી હોતા ? નિત્ય કોઇ ને કોઈ તો હાજર હોય છે જ.

પણ ખરી હકીકત એવી છે કે મેં સમીક્ષાંજથી જ માથાના દર્દનું બહાનું કાઢીને મકાનનો દરવાજો વાસી દેવરાબ્યો હતો. છતાંય 'ખાન સાહેબ' તશરિક્ક લાવ્યા, અને બૂમો પાડીને પાછા ગયા. 'મીર સાહેબ' પણ ઘણીવાર લગી દ્વારપર ખાંસતા

ખોંખારતા રહ્યા. ‘શેખજી’ય કેટલાક સમય લગી, સડકપર આમતેમ આંટા-ફેરા મારતા રહ્યા. અંતે ચાલ્યા ગયા. ‘શાહુ સાહેબે’ પણ પોતાની મોટરનું જૂંગળું, મારા મકાનની ભીંત હેઠળ બળીવાર લગી વગાડ્યા ક્યું. અફસોસ છે કે તેઓ પણ નિરાશ થઈને ગયા.

‘તંત્રીજી’ એ પણ બે ત્રણ આક્રમણ કર્યાં, પરંતુ મારા લગી પહોંચી ન શક્યા. ‘વકીલ સાહેબ’નો માણસ પણ આવ્યો, પણ બારણાં પર બે-ચાર હાથ પછાડીને પાછો ગયો !

આવી રીતે મારા સૌંદર્યના સમસ્ત ચોખીદાર, અર્ધ રાત્રિ સુધી પોકારો કરી કરીને, યાચનાઓ કરી કરીને ઘરે સીધાવ્યા. મેં ઓશીકા પર માથું મૂક્યું, અને નિદ્રાની પ્રતીક્ષા કરવા લાગી.....એ જાણે મારી વિરામ-રાત્રિ હતી !

સાંજથી જ બિસ્તરાની ચાદર અને ઓશીકાઓનાં બધાં કવરો બદલાવી નંખાવ્યાં હતાં. એક દિવસે તમે યથોચિત જ કલ્પું હતું કે આ બિજાનામાંથી પ્રકાર પ્રકારના ‘મિશ્રિત પ્રેમ’ની ગંધ આવે છે ! પ્રેમીએ ફિલ્સૂફ જરૂર હોવું જોઈએ ! સારાંશ એ છે કે એ “મિશ્રિત પ્રેમ”થી થાકી જઈને સાંજે જ મેં આખું બિજાનું બદલાવી નંખાવ્યું હતું.

હાય ! તમને ખબર નથી કે એ બિજાનાનો પ્રત્યેક દોરો કેટલે દરજ્જે કલંકિત, દુષિત છે ? તમને એ વાતની ખબર હોત તો તમે મારા બિજાના પર કદિ કદમ ન મૂકત. મારા બિજાનાના રંજ અને ગમ જોઈ જોઈને તમે કેવી કેવી મુશ્કેલીઓ અને વિટમ્બણાઓ અનુભવો છો, જાણે કે ચાદરના દરેક તાણા-વાણામાં તમારો એક પ્રતિસ્પર્ધી છુપાયેલો છે ! અને વાસ્તવમાં તમારી એ કદપના અસત્ય પણ નથી !

પરંતુ તમે તે મૂર્ખાઓને શું કહેશો, જેઓ આ બિહાના પર આરામ કરવાને માટે પાગલ બની જાય છે.

મારી નિદ્રા મારી નથી. સૌંદર્યની જેડે નિદ્રાને પણ વેચવી પડે છે. પુરૂષની ભોગવૃત્તિ પ્રકૃતિના તકાદાઓને સાંભળવાને માટે તૈયાર નથી હોતી. જે સ્ત્રીને પુરૂષે રાત્રિને માટે ખરીદી, તો તેનાં બધાંય માનસિક તેમજ શારીરિક અવયવો જાણે પુરૂષની મિલકત થઈ ગયાં ! તે હસે તો તે હસવું તેનું નથી; તે રડે તો રડવું તેનું નથી, શયન-મંદિર તેનું નથી, બિસ્તર તેનું નથી : જે કંઈ છે તે બધું ‘પુરૂષ-દેવતા’નું છે !

તે સ્ત્રીત્વ, જેને ઘડવામાં કુદરતે પોતાની સોજે કળાઓ ખર્ચી છે, તે મારી માતાની ગોદમાં અવશ્ય માઈ હતું; પણ હવે નથી. મેં પણ કુદરત કનેથી મારો ભાગ મેળવ્યો હતો, હું પણ મારી પૂંજ લઈને દુનિયામાં આવી હતી; પરંતુ હવે નથી ? હવે મારી હયાતી માત્ર પૈસાને ખરીતો છે, જેની અદર કદિ જીવનનો એક દસ્તાવેજ મુકાબલે આવ્યો હતો. એ દસ્તાવેજ ગુમ થઈ ગયો, પરંતુ ખરીતાપર “પ્રકટ પૂજકો”નો દરોડો છે !!

કાગળની કંદીલનો (બત્તીનો) કાગળ બેશક રંગીન-ખુબસુરત છે, પરંતુ અંદરનો દીપક પ્રકાશિત નથી !

હવે ફરી મારી રાત્રીની કથા સંભળાવું છું :

મારા શયન-મંદિરમાં રાત્રે કોઈ નહોતું, પરંતુ ખૂણામાં મૂકેલી એક શમા (દીપિકા) બળી રહી હતી. કંઈ વિચારતાં વિચારતાં મારી દષ્ટિ એ શમાની જ્યોતપર કેન્દ્રિત થઈ. દષ્ટિ પડી અને ત્યાં જ ઠરી ગઈ. એ વેળા હું એવી હાલતમાં હતી કે હું ન તો સ્પષ્ટ રહી હતી, ન તો જાગી રહી હતી. આંખો મીંચાઈ હતી; પરંતુ દિમાગ જાગૃત હતું.

દીપકે ઓરડાના અધિકારવાળા ભાગમાં જાણે એક કાળી ચાદર પાથરી દીધી હતી, અને જ્યાં દીપકની રોશની પ્રસરી રહી હતી, ત્યાં પ્રકાશમાં કેટલાંક હરતાં-ફરતાં શરીરો પણ છાયા તરીકે દેખાતાં હતાં. એ દરેક છાયા મારી નજર આગળથી પસાર થતી જતી હતી અને હું પીછાનતી જતી હતી .

...આ મારી શિક્ષિકાને ઓરડો છે, તેનાં દ્વાર પર હું મારી ટીંગલીને કેડમાં સાચવીને બેઠેલી છું. એક રૂપવાન સ્ત્રી મને બોલાવી રહી છે, તે મારી મા છે. એક સ્વરૂપમાન ઊંચા કદનો મર્દ મારી તરફ આવી રહ્યો છે, તે મારો પાપ છે.....

આ દૃશ્ય એક ખીજી તસ્વીર છે; આ ખુબસુરત ઈમારત માં વિદ્યાલય છે.....અમે ક્યાંક જઈ રહ્યાં છીએ, રેલ્વે સ્ટેશન છે, મારા પિતાની બેઠે એક ખુબસુરત યુવક છે, જાણે પુરૂષના સૌંદર્યની એક અધૂરી તસ્વીર; એ મારા હાથનો ઉમેદવાર છે, જેની બેઠે મારી યુવાની અને માં ઘડપણ સંકળાઈ જવું બેઠતું હતું ! હું તેના પ્રતિ નીચી નિગાહથી એવી રીતે બેઠી રહી છું કે જાણે બેઠી જ નથી.

...મારા શરીરમાં વર્ણવી ન શકાય એવો કંપ છે. જીવનના ઉદયની આ કંપારીઓનું બચાવ આપવું એ વાણી અને કલમની તાકતથી પર છે. ઓરડાની યુવાનીની એ પહેલી કંપારી હતી, જે તે દિવસે સ્ટેશન પર મારા શરીરમાં ઉદ્ભવી હતી ! સ્ત્રીની આ કેફિયતને પુરૂષ કદિ પૂરી સમજી શકતો નથી !

...દીપકની જ્યોત પણ કંપી રહી હતી....પછી એક આવીસ વર્ષનો ફરબો જવાન મારી દૃષ્ટિ આગળથી પસાર થયો...એ મારો પ્રથમ મર્દ છે ! એણે મને ‘ ઓરડા ’ બનાવી પણ ‘ પત્ની ’ ન બનાવી ! એણે મને ડાળ પરથી વીણી લાંબને,

અદ્ય કાળ પોતાના ગળાનો હાર બનાવી અને ફરી પીંખીને-
મસળીને ગર્તમાં ફેંકી દીધી !

એ જલિમે મારા કૌમારત્વને ત્યાં પહોંચાડી દીધું, ન્યાં
અત્યારે તમે જોષ રહ્યા છો ! એણે મને તે બનાવી દીધી, જે
અત્યારે હું નજરે પડું છું !

બારીમાંથી વાયુની એક લહેરી આવી, દીપકની જ્યોત કંપી
અને ઊઝાઈ ગઈ ! મારાં નયનો બીડામ્મ ચૂક્યાં હતાં, છતાંય
વિચારરૂપી ફાનસની આ શીકલ કોઈ ખૂણો, ન્યાં પારકાનો વિચાર
સુઠ્યાં પહોંચી શકતો નથી, ત્યાં એવું ચિત્ર છુપાવેલું રાખે છે, જે
મારી વ્યતીત થઈ ચૂકેલી જીંદગીની સંપૂર્ણ તસ્વીર છે. પ્રેમ
અને સ્નેહની આ રક્ષિત મૂડીમાં મારો કોઈ ભાગીદાર નથી.

રાત્રે દીપકની ધ્રુજ રહેલી જ્યોતમાં મેં ફરી એકવાર એ
તસ્વીરને નીરખી લીધી, જાણે હું ફરીથી મારી પૂર્વવત જીંદગીમાં-
કૌમારત્વના જીવનમાં પાછો ચાલી આવી છું, પરંતુ સવારના
પ્રકાશમાં મારા સ્મરણના એ ભંડાર પર અજગરો ખેઠેલા નજરે
પડે છે, જેમાં તમે પણ એક છો. એ ધન-ભંડાર લગી હું
પહોંચી શકતી નથી, તમે લોકો મને ત્યાં લગી પહોંચવા દેતા
નથી, તમારા સૌંદર્ય-પૂજના બખેડાઓના કલશોરમાં, તમે મારા
વિચારના માર્ગો વટિકને અવરોધી દીધા છે. તમારી ઈશ્કબાજીઓમાં
હું એવી રોકાયેલી રહું છું કે એક ક્ષણને માટે પણ ફારેગ થઈ
શકતી નથી.

સવારે આંખ ઉઘાડી, તો શમા ખત્મ થઈ ચૂકી હતી,
અને સૂર્યની કિરણાવલિ બિછાના ઉપર વિખરાયેલી હતી. મીચુ-
બત્તી કેટલી જલ્દી પીગળે છે ? જેટલી તેજ તે બળે છે, તેટલી જ
ત્વરાથી તે પૂરી થાય છે. મારા જીવનની દીપિકા હવે ધણી

વેગપૂર્વક જળી રહી છે, અને ધણી વહેલી ગુલ થઈ જશે-શુઝાઈ જશે.

હું મારી જીંદગીને બન્ને હાથો વતી નષ્ટ કરી રહી છું ! તમે અને તમારા જેવા બધાય આવો અને આ જીંદગીની પૂંજને વહેલામાં વહેલી તકે લૂંટી લ્યો ! આ મૂડી, મારી ગરદન ઉપર ઉંચકી ન શકાય : એવો બોલો છે. આ લૂંટી લ્યો જોટલી લૂંટી શકો તેટલી ! એમ કરો-તમારો મારા ઉપર ઉપકાર થશે !

પત્ર બારમો

[૧૨]

લોકો ન્યારે ઉલટી કરવા ઈચ્છે છે, ત્યારે સીકનજખીન (લીંબુનું એક ખાસ પ્રકારનું શરબત) પીને ગળામાં પીછું નાંખે છે. પણ મને ઉલટી કરવા માટે એમ કરવાની જરૂરત પડતી નથી. ન સીકનજખીન પીઉં છું, ન પીછું વાપરું છું. આનાથી વિશેષ સરળ યુક્તિ એ છે, કે મારા ચાહકોના આવેલા પ્રેમ-પત્રોમાંથી બે-ચાર પત્રો વાંચી લઉં છું અને મારો ઉદ્દેશ હાંસલ થઇ જાય છે..... તમારા લોકોની જુદી વૃત્તિ કેટલી ઘૃણાપાત્ર છે ?

એ લેખન-શૈલી, હૃદયની વ્યથા વર્ણવવાની એ અલંકારિકતા, મારા સૌંદર્યની જોડે કાગળની આડમાં તેમની તે મિત્રતા, ગદ્યમાં પ્રેમ-કથા અને પદ્યમાં સ્નેહ-ગાથા: એ કડવા ઘૂંટડા એટલે દરજ્જે પીવા પડે છે કે જો હું ફિલ્સફ ન હોત, તો હું પાગલ બની ગઈ હોત !

તમે લોકો જો મારા રૂપની પ્રશંસામાં ચંદ્ર અને સૂર્યથી પણ બુલન્દ મિનારા ચણો છો-જેનો પાયો કેવળ કાગળ પર હોય છે-તો હું તમારી બુદ્ધિની નિષ્ફળતા પર અશ્રુ સારું છું. તમે લોકો જાણતા જ નથી કે સૌંદર્ય અને કદ્રૂપતાની વચ્ચે

કેટલું અંતર છે ? તમે પુષ્પની પ્રશંસા કરો છો તો શું પુષ્પમાં ખરું સૌંદર્ય છે ? તમે દિવસને પ્રકાશમાન અને રાત્રિને અંધકાર-પૂર્ણ કહો છો, તો શું દિવસ અને રાત્રિની કાંઈ પ્રાકૃતિક વિશેષતા છે ?

તમારો દિમાગ ઠેકાણે હોય, તો આ જરાક શી ટીકાપર વિચાર કરો, કે સારા-નકારા, ખુશ-નાખુશ, કાળા-ઘોળા એ બધા વર્ણ-ભેદો વસ્તુઓના નથી, બલકે તમારાં ભેજાંની કેફિયતોનાં છે ! નહીંતર, ન કંઈ સારું છે, ન નકારું, ન કાળું, ન ઘોળું : તમે તમારા ખાતર આ બધાં નામો પાડી લીધાં છે. જે ચીજ તમારા કણે અને આંખોને ખરાબ જણાઈ તે ખરાબ; દરેક વ્યક્તિ પોતાની પસંદગી અનુસાર દરેક ચીજના ભેદ પાડે છે, પ્રશંસા કરે છે અથવા ધુરાઈ !

સ્ત્રી સંબંધમાં પુરૂષ આત્મતુલના માટે જે કસોટી કાયમ કરે છે, તેનો સ્વીકાર તે સ્ત્રી પાસે પણ કરાવવા ચાહે છે, જાણે આ સંબંધમાં સ્ત્રીને જરા પણ સારાસારનો વિચાર કરવાનો હક્ક નથી.

અખર શાહ રાજરા ગાયદ શખ અન્ત ધં

બ બાયદ ગુફત ધંન કે માહ વ પરવીં

(ભાવાર્થ : જો રાજ દિવસને કહે કે રાત્રિ છે, તો તેના સહચરોએ કહેવું જોઈએ, કે હુઝૂર ! હા, ચંદ્ર અને તારલા પણ દેખાય છે.)

પુરૂષ દિવસ કહે, તો અમે પણ દિવસ કહીએ; તે રાત કહે, તો અમે ય રાત કહીએ. એક સજ્જન જો પોતાની મૂછોની અણિઓને ઊંચી કરી જર્મન કચસર બની જાય છે, તો તે સમજે

છે કે તેના આ અભિનયને પસંદ કરવાની સ્ત્રીની ફરજ છે, અથવા કોઈ સંજ્ઞાને પોતાના શરીર ઉપર અપ-હુ-ડેટ સ્ટ પહેરી લીધો તો, તેને સતોષ થઈ જાય છે કે કોઈ સ્ત્રી તેના પ્રતિ આકર્ષિત થયા વિના રહી શકતી નથી ! જો કોઈ ગૃહસ્થના માથાના વાળ સુયોગ્યપણે ઓરાયેલા છે, તો તે વક્ત્રી રાખે છે કે સ્ત્રી જરૂર તેનાં સુયોગ્ય રીતે ઓરાયેલાં ખૂંટાં ઉપર ફિટ થઈ જશે !

ધણી વાર મેં મતલબીયા પ્રેમીઓના સમૂહમાં બેસી, આ પ્રશ્નો ઉપર વિચાર કરેલો છે. હું જો કોઈ સાહેબના કંઠમાં આકર્ષણ જોઉં છું, તો તે તેના હૃદયવાળા વાળો માટે ખંડણી માંગે છે. હું કોઈ સંજ્ઞાનની સાદાઈને પસંદ કરું છું, તો તે મને રીઝવવાને માટે 'છેલ' બનવાની કોશીષમાં, તેના કિંમતી સમય બરબાદ કરે છે ! જો મને કોઈ ગૃહસ્થની બોલવાની છટા પસંદ છે, તો તે તેના પોશાક પર આશ્રય થવા મને પ્રેરે છે...

સ્ત્રી અને પુરૂષનાં માનસ કેટલે દરજ્જે ભિન્ન છે ? પુરૂષ એક આપ મુખત્યાર સંજ્ઞાની માફક આશા રાખે છે કે જે વાતને તે સારી રીતે કહે, તે જ વાતને સ્ત્રી પણ સારી કહે; જે વસ્તુને તે શ્રેષ્ઠ સમજે, તે જ વસ્તુ સ્ત્રીને પણ શ્રેષ્ઠ લાગવી જોઈએ. સ્ત્રીની એ ફરજ છે, કેમકે કાયદા ધનનારા પુરૂષો છે, શ્રેષ્ઠતા પુરૂષોને હાંસલ છે, હાકિમ પુરૂષો છે, કાનૂન પુરૂષોનો છે !

તમે તમારા હાંબા અને વિસ્તૃત પત્રો, જે શબ્દોની સંખ્યાની દૃષ્ટિએ પરિપૂર્ણ અને વિસ્તૃત છે અને અર્થની દૃષ્ટિએ અધૂરા અને અપૂર્ણ છે, તેમાં તમારા પ્રેમ સંબંધમાં કેવા કેવા સંકેતો જે તમારી સમજ મુજબ રસપ્રદ છે અને મારા અભિપ્રાય મુજબ કદ્રૂપ અને ભૂંડા છે, કરો છો ?

તમે એમ સમજો છો કે સ્ત્રીના દિલને વશ કરવાને માટે

ખ્યાન કરવાની આ રીત યોગ્ય છે, પણ તમને ખબર ન હોય તો હું જણાવી દઉં છું કે તમારી એ પાખંડ વૃત્તિને હું દિલમાં ને દિલમાં સખ્ત તિરસ્કારું છું !

તમારા કાગળોનો મારી પાસે એક ઢગ મોજુદ છે અને મને ડર રહે છે કે એ જ ઉત્સાહ અને શોખ જો થોડા વખત લગી જારી રહ્યો, તો મારા ઘરમાં કેટલીય પેટીઓ આ રહીથી ભરાઈ જશે ! ક્યારેક મારા કરોળીયાના જળામાં કોઇ વર્તમાનપત્રનો તંત્રી, અથવા છાપખાનાનો માલિક આવીને ફસશે, ત્યારે હું તેને બલામણુ કરીશ કે તે આ પ્રેમ-પત્રોરૂપી જવાહિરોને અવશ્ય પ્રસિદ્ધ કરી દે !

કદાચ ત્યાં સુધીમાં તમે આપઘાત કરી ચૂક્યા હશે, એટલે એ આઘાતજનક બનાવ પછી, તમારા નામનોય પ્રચાર કદાચ અધટિત નહિ ગણાય. તમારા એ ‘સાહિત્ય’થી દુનિયામાં કેવાં આદોલનો જન્મશે ? વિવેચકો એ પૃષ્ઠો ઉપર કેવી કેવી ટીકા કરશે ? તમારી ખાતર હું એ પત્રોનો ઉપોદ્ધાત લખી આપીશ, જો કે એ કાર્ય તો વાસ્તવમાં (અરબસ્તાનના મશહૂર પ્રેમી) કયસ ખીન આમરીને બંધબેસતું થશે !

તમારી એ ધારણા તદ્દન ગલત છે કે હું તમારા પત્રોને નકામા લેખી લઉં છું. તમને ખાત્રી આપું છું કે જો મારા વંશમાં માફ નામ લેનાર કોઇ બાકી રહ્યો-જેની પ્રકટ રીતે તો કોઇ આશા નથી, તો તમારી આ કળાનું બંડલ મારીપાસે વંશપરંપરા અને પેઢી દર પેઢી એક ઐતિહાસિક દસ્તાવેજની માફક સુરક્ષિત રહેશે ! હું તમારી અસીમ કૃપાઓની કદર કરી શકતી નથી, એમ સમજીને બમ્-હૃદય ન થજો !

તમે આ પત્રને વાંચતા જશો, અને ખફા થતા જશો, એ

હું જાણું છું. પરંતુ ઇમાનથી કહું છું કે તમારી ફરિયાદના જવાબમાં મેં જે કાંઈ લખ્યું, તેનાથી ઓછું કે વધારે કશું કહી શકતી નથી. કોઈ દિવસે તમે આવશો, તો હું તમને તમારા જેવા ખીજના અનેક પત્રો દેખાડીશ. ગિરફ, વિનય, શિષ્ટાચાર, દર્શના તુરતા અને ‘વસ્લ’ (મિલન) થી લઈને ‘તમારા પર પ્રાણ નિષ્કાર કરનારો’, ‘નિરાશાવાદી, ભ્રમ હૃદય, શોકાતુર’ લગીનાં એ બધાં નુસ્ખાં કાંતો તમારા પત્રોની નકલો છે, કાં તો તમારા પત્રો એ એમની.

કદાચ તમારા આ “વાણી-વિહાર”ના ઉત્તરમાં તમે ઇચ્છો છો કે હું પણ આવી રીતે મારો ઘણો સમય બગાડું પણ તમે જ બતાવો કે હું દુકાનદારી કરું, આજીવિકા કરાઉં, રોટી શોધું, મારા ગ્રાહકોની સંખ્યામાં વધારો કરવાની ચિન્તા કરું કે ખેતી રહીને તમારા સાહિત્ય-શોખ, ટીકાઓ અને કલમના વેગને પ્રશંસાખંડણીઓ અર્પ્યા કરું? મારા પત્રો તમને ચકિત કરી દે છે અને તમે તેની પ્રશંસા કર્યા કરો છો, પણ તમારી પાસે પત્રકારત્વ કેવળ પુરૂષોનો જ ઇજારો હોય એમ લાગે છે !

હું તમને આવા રસિક પત્રો લખતી હોવા છતાં, તમે મારી કૃપાની અલ્પતાની ફરિયાદ કરો છો ? હું તમને મારા દિલ અને દિમાગની આ તસ્વીરો મોકલ્યા કરું છું, એ મારી કૃપા શું ઓછી છે ? મારી જીવન-કિતાબ, મારા પ્રેમીઓના માટે સીલબંધ છે, આજ પર્યંત ઘણાય આવ્યા અને ઘણાય ગયા, પ્રેમના દાવા સહિત રડતા રડતા ચાલ્યા ગયા. સોગંદથી કહું છું કે આ કિતાબનું એક પૃષ્ઠ પણ તેમની સમક્ષ ઉઘાડવામાં આવ્યું નથી.

હું તમને ચાહું છું. ઘણું જ થોડું, અલ્પ ચાહું છું...
...એથી તમને ભૂલથાપ આપવા ચાહતી નથી... પરંતુ તમે

જીદે ચઢેલા છે અને કંડા છે કે મડદાને કપરમાંથી કાઢી લાવે. હું કહું છું કે રાખના આ ઢગલાને ચૂંથો મા; સંભવિત છે કે કોઈ ચિનગારી નીકળી આવે અને તમારી અંગુલિઓ નાહક દાઢી જવા પામે !

ચાદ રાખો, કે આ અપવિત્ર શરીર કેટલાય હજાર પુરૂષો સમક્ષ દિગમ્બર થઇ જાય તે છતાંય આ આત્મા (૩૬) કોઈની આગળ દિગમ્બર તો ન જ થશે...પરંતુ હા...જો તે શખ્સ આવે, જોને મારા આત્મા (૩૬) ને દિગમ્બર જોવાનો હક્ક અને શક્તિ હોય, તો આ આત્મા, સાચેજ તેની સમક્ષ નમ્ર થઈ જશે !

તમારો જીવ ગભરાયા કરે, તો સાંજે ચાર વાગ્યાથી જ મારે ઘેર આવી જાવ, અને ખેસીને જીઓ કે તમે જેવી રીતે તમારા પ્રેમ-પત્રોમાં, તમારા પ્રેમની કથા બનાવી શલુગારી વર્ણવો છો, તેવી રીતે હું પણ તમારા જેવાઓ માટે મારા સૌંદર્યની ઝલકમાં વધારો કરવાની કોશીશો કર્યા કરું છું. જીએ! તો ખરા કે પલકોના છેડા કેવી રીતે અણીદાર બનાવવામાં આવે છે, કેશ-લટો કેવી રીતે સળવવામાં આવે છે, ગાંઘોને કેવી રીતે રાતા બનાવવામાં આવે છે, નખો કેવી રીતે રંગવામાં આવે છે, અમરૂંધી તેગને કેવી ધારદાર બનાવવામાં આવે છે, આંખોમાં કેવી રીતે લાલ રેખાઓ પેદા કરવામાં આવે છે.....પછી મારી-તમારી સ્પર્ધા થાય, મારી-તમારી કળાનો મુકાબલો થાય ! હું નિત્ય કોઇ નૂતન અદાની શોધ કરું અને તમે દરરોજ એક નવી જ ડબ્બે પ્રજ્ઞાસાત્મક ગીત ગાવ !

પત્ર તેરમે

[૧૩]

કુદરતનાં એ બાળકોએ કહ્યું: “ આવો, એક હોડી બનાવીએ.” તેમણે એક નાની હોડી બનાવી, સ્નેહથી તેનાં પાટીયાં જોડ્યાં, પછી તેને પોતાના બગીચાના ખુબસુરત તળાવમાં તરતી મૂકી, જ્યાં વસંત ઋતુનો સૌરભપ્રસારતો વાયુ એ નાની નાવડીને જળની હળવી લહેરો પર ખૂસો ઝુલાવ્યા કરતો હતો.

એ હોડી ન કાગળની હતી, ન લાકડાની, ન લોખંડની, પરંતુ કાગળથીય વિશેષ નાજુક હતી. તેના બનાવનારા જાણતા નહોતા કે આવી હોડીઓ કેટલી નાજુક હોય છે, કદાચ તેઓ એમ સમજ્યા હશે કે એક નાના સરખા બાળનાં, નાના તળાવનાં મોજાં અને તોફાનવિનાના! પાણી માટે હોડીને મજબૂત બનાવવાની આવશ્યકતા નથી. તેઓ વિસરી ગયા કે તળાવની હોડીને પણ કોઈ દિવસ તોફાની સમુદ્રો અને ધુધવાતા સાગરોમાં જવું પડશે! તળાવ પણ સમુદ્ર બની શકે છે.....તેઓ સંકટોને ભૂલી ગયા. પરંતુ ભૂલી જવાથી સંકટો કંઈ ઓછાં થઈ જઈ શકતાં નથી!

વર્ષા ઋતુ આવી-એવી આવી કે ચારે બાજુથી નાળાં,

ઝરણાં અને દરિયા ઊભરાઈ આવ્યાં. પુણેની ક્યારીઓને પાણીની ચાદરે આવરી લીધી. જંગલનાં વૃક્ષો, પાણીની પ્રચંડ શક્તિ અને વાયુના અસરકારક તમાચાઓની સ્પર્ધા કરી ન શક્યા. ધરતીનો કોઈ એવો ભાગ બાકી રહ્યો ન હતો કે જેનો પાણીએ કબજો કરી લીધો ન હોય. આજુબાજુનાં ખાડાં-ખાખોચીયાં પણ ઉત્સાહમાં ઊભરાઈને ચાલી નીકળ્યાં અને તેમણે જાણે એક બીજાના હસ્તમાં હસ્ત નાંખી માનવવસ્તીને ઘેરી લીધી. વિશાળ મેદાનો ટાપુમાં ફેરવાઈ ગયાં. પેલી નાની હોડીવાળા તળાવ પણ દરિયાનું રૂપ ધારણ કરી લીધું.

પેલી નાનીશી નાવડી જે વાયુની હળવી થાપડ પણ સહન કરી શકતી ન હતી, તે પ્રલયના બાહુપાશમાં સપડાઈ ગઈ. વાયુ તેને ઠોકરો મારતો મારતો લઈ ચાલ્યો નાશના પડાવ તરફ ! જંગલનો કેસરી હરિણીના બેખબર અચ્ચાને મોઢામાં નાંખીને લઈ જાય છે, તેવી જ રીતે આ નાશકારક પ્રલય પોતાનો શિકાર લઈને ચાલવા માંડ્યો.....

ન્યાં લગી આ નાની હોડીમાં દમ હતો...અને દમ પણ કેટલો હતો ?...ત્યાં લગી તેણે બચવાનો યત્ન કર્યો, પરંતુ કોઈ સહારો નહોતો. નાવવાળા અજ્ઞાત હતા, તેમણે કેવા શ્રમથી આ હોડી બનાવી હતી અને કેવી બેપરવાઈથી તેને વિસરી ગયા ! તળાવનાં જળ અને વરસાદના વાયુએ જાણે કાવતરું કરીને એક બે દિવસ આ ખંડિત લંગરની નાવને આમતેમ ધસડી અને પછી એક આખેરી ઝટકે આપીને છોડી દીધી !

એક બાજુ કાદવ, ન્યાં દેડકાં બોલી રહ્યાં છે, જીવજંતુઓ ખૂમરાણુ મચાવી રહ્યાં છે, વૃક્ષોનાં ખરી પડેલાં પાંદડાં સડી રહ્યાં છે, ત્યાં કેટલાંક જર્જરિત અને જગન પાટીયાનો એક ઢગ

ખડકાગેલો છે: કેટલાંક કાદવમાં અને કેટલાંક કાદવની બહાર !
પ્રાતઃકાળે ખેડુત એ દુર્ગંધ મારતા ઢગલા પર પગ મૂકી પોતાના
ખેતર તરફ જાય છે, પણ એ અજ્ઞાતને શી ખબર, કે આ દુર્ગંધ
મારતા ઢગલામાં કોઈ હોડીનાં કેટલાંક પાટીયાં ય પડ્યાં રહી કોહી
રહ્યાં છે !

કોઈ એ ખેલાન હોડીવાળાઓને ખોલાવે. જો તેઓ ઇચ્છે
તો એ પાટીયાંમાં હજીય એટલી શક્તિ આકરી છે કે ફરી વાર
હોડી બનાવી શકે છે, તે પૂર્વવત્ મજબૂત તો નહીં અને, પણ
કોઈ નાનાશા બગીચાની નહેરમાં હજીય પડેલી રહી શકશે-
નહીંતર થોડાક કાળ પછી, એ પાટીયાં પણ ગળાઈ જઈને કોહી
જઈને માટીનાં અંશ બની જશે.

એ ખેલાનોએ એવી હજારો-લાખો હોડીઓ બનાવી છે,
પાણીમાં વહેતી મૂકી છે, તોડી છે, ગર્ક કરી છે અને કાદવમાં
ફેંકી દીધી છે ! ક્યાંય કોઈ એવો કુશળ નાવિક છે, જે આ
તૂટેલી-ભાંગેલી હોડીઓનાં પાટીયાં જોડી દે, અને આ નાવોના
માટે ક્યાંકથી લંગરો અને સરો લાવી આપે ?

મારા મહેરબાન ! આ ઉદાહરણ આપવીતી છે. યુવાનીનું
લોહી જ્યારે ઉબ્બુ હોય છે..... પુરૂષનું લોહી..... ત્યારે આવાં
ઉદાહરણ બુદ્ધિમાં ઊતરી શકતાં નથી. આ અગ્નિ જે તમારા
કાળજમાં પ્રજ્વલિત છે, આ અગ્નિ-પ્રવાહ જે તમારી રગોમાં
નૃત્ય કરી રહ્યો છે, તેની ઉબ્બતા જરા ઓછી થવા દો, પછી
એક સ્ત્રીની આત્મકથા સાંભળી લેજો. હમણાં તો ન તમે વાસ્ત-
વિક અર્થમાં પુરૂષ છો, ન હું તમારા માટે સાચા અર્થમાં
સ્ત્રી છું ! હમણાં આપણે બન્ને કેવળ હેવાન છીએ : નર અને માદા !

તમે સમજો છો કે તમે મારા આશિક છો; પણ કંઈ પણ

નથી, એક દાઢી-મૂછોવાળા બાળક છે, જે બાળક ધગધગતા અંગારાઓ જોઈને આનંદિત થાય છે અને પુલકિત થઈ તેને હાથમાં ઉપાડી લે છે. ઉપાડી લીધા પછી તેના હાથ ફરફોલાની વેદનાથી વ્યાકુળ થઈને રૂદન કરે છે: “હોય! હું મરું છું... ...લયલા પર મરું છું...” પછી એ ફરફોલા થોડા દિવસોમાં મટી જાય છે. તે જ હાથ અમિની આગળ પ્રસરવા માંડે છે, પુનઃ નવા અંગારાઓને અડકી લે છે, અને ફરી છાલાઓને તાળ કરી લે છે, પુનઃ સાળે થાય છે, ફરી જખ્મી થાય છે, ફરી ધાયલ થાય છે!

આ વ્યાકુળ વ્યવહારનું ફળ ઘણું ઓછું મળે છે અને મળે છે તો લાંબા કાળે મળે છે. જો ફળ તમને મળી જાય, તો મારી કેને આવજો. હું એક ઉજ્જડ બનેલી જીંદગીની દાસ્તાન છું. તેના આંસળનારા આ દુનિયામાં ઘણા ઓછા છે.

જે દિવસે એ કથા કહેવા બેસીશ, તે દિવસે કહીશ કે: “મારી જેમ ધરખારથી ખરખાદ થયેલી લાખો નારીઓને ઓ પાછું મર્દ! તારા પ્રેમની જરૂરત નથી, દયાની જરૂરત નથી. ઓ જલ્દિમ! તેને માત્ર ઈન્સાફની આવશ્યકતા છે!”

પત્ર ચૌદમો

[૧૪]

તમે ગર્ભ કાલે એક રંગીલા યુવકને મારે ત્યાં બેઠેલો જોયો હતો. કેટલાક દિવસો પૂર્વે એ ‘ગરીબ’ એક બચકર રોગના હુમલામાં સપડાયેલો હતો. તે એવા ગુમાનમાં હતો કે હું તેને ચાહું છું. મેં તેના હૃદયમાંથી એ ખ્યાલ નિર્મૂળ થઈ જાય એ માટે બારે કોશિશ કરી, પરંતુ તે એમ માનતો રહ્યો કે હું તેના ઉપર આસક્ત છું. પણ મારી પ્રાકૃતિક લજ્જા અને શરમના કારણે હું તેના પ્રત્યે ખુલ્લી રીતે પ્રેમ પ્રકટ કરી શકતી નથી...

તે કદાચ એવી ઘડીની રાહ જોતો હતો કે ન્યારે હું વ્યાકુળ થઈ, તેનાં કદમો પર મસ્તક મૂકી દઈશ ! મારા ચાળાઓ અને અભિનયને તે પ્રેમના માનિક સંકેતો સમજતો હતો. તમે જે દિવસે પાર્કમાં મને તેની જોડે જોઈ હતી, તે દિવસથી મારો-તેનો સંબંધ છે.

પહેલી રાત્રિનું મૃત્યુ બારે લીધું હતું... મોટા મોટા સોદા કર્ણ છું ! બિચારા તે આશિક તે રાત્રે ઘણાં નખરાં સહિત મારા શયન-મંદિરમાં આવ્યા, કહો પધાર્યા. તેમનાં નાજ-નખરાં જોઈને હું મારાં નાજ-નખરાંય જૂલી ગઈ હતી ! ગજબ એ હતો કે

એકાન્તમાં જ્યારે તેઓ મારી પાસે બેઠા, ત્યારે તેઓ વારંવાર પોતાના શરીરનું પ્રદર્શન કરવાની કોશિશો કરતા રહ્યા હતા. મારી જોડે “વંઠેલ વર્તન” કરવાને બદલે તેઓ એવું ધમ્મજતા હતા કે હું તેમની જોડે “છેલ વર્તન” કરું. ધ્રુણીવાર લગી તેઓ આસક્તની જેમ ઇસ્સામાં મારા ઓશિકા ઉપર કાણી જમાવી બેસી રહ્યા.

મેં બગાસાં શરુ કર્યાં, તો તેઓ પડખું ફેરવીને બેસી ગયા ! અને દર્પણમાં જોઈ પોતાના વાળો સળવવા શરૂ કર્યા ! મેં કંટાળીને પડખું ફેરવ્યું, તો તેઓ પોતાના પાયજામાને ડીક કરવા લાગ્યા ! મેં કંઈ ગણગણાટ શરૂ કર્યો, તો તેઓ પોતાના હાથની સોનેરી ધડિયાળનો પટો સમો કરવા લાગ્યા ! સારાંશ કે મારી ઇંતેજરીની હદ આવી ગઈ, અને તેમને કોઈ પ્રકારે આગળ વધવા પર કટિબદ્ધ કરી ન શકી, તો અંતે કંટાળીને મેં નિર્ભય કરી લીધો કે, હવે જરા એમનું દિમાગ ઠેકાણે લાવ્યે જ ફૂટકો !

મારી-તેમની વાતચીત સાંભળો :

હું : તમારો મિનજ કેવો છે ?

તે : જી આભાર, સારો છે.

હું : આપે મને શા માટે યાદ કરી ?

તે : એક સ્ત્રીને એક પુરૂષ શા માટે યાદ કરે છે ?

હું : તમે જ બતાવો ને ?

તે : હું શું બતાવું ? તમે પોતે જ સમજી જાવ.

હું : સ્પષ્ટ કહો, મતલબ શી છે ?

તે : મતલબ ? મતલબ તો તે જ છે, જે પ્રત્યેક પુરૂષની સ્ત્રી જોડે હોય છે.

હું : એટલે ?

તે : હું કેવી રીતે સમજાવું ?

હું : કંઈ તો કહો.

તે : હેં.....હેં.....

હું : એમ કેમ કહેતા નથી કે તમે ચૂકવેલા મૂલ્યનો મારી પાસેથી બદલો માંગો છો ?

તે : બરાબર છે. હું તમને ચાહું છું. ઘણા વખતથી હું તમારી ઉપર મરૂં છું.

હું : ચાહવા અને મરવાની વાતને સામેના ગોખમાં મૂકી દો. તમે પૈસા આપ્યા છે. મારી પાસેથી કિંમત વસુલ કરી લો !

તે : (ચકિત થઈને) શું કહ્યું ? હું તો તમારી મુહૂર્તન માંગું છું.

હું : જનાબે આલી ! પ્રેમ ખરીદી શકાતો નથી..... વેચાયા કરતો નથી !

તે : ત્યારે શું મારા પ્રત્યે તમને ઘણા છે ?

હું : તમારા પ્રત્યે ઘણા હશે ખરી. પણ તમારા પૈસાથી તો ઘણા નથી જ.

તે : પણ હું તો તમને ચાહું છું. મારાં થઈ જાવ.

હું : આ અર્થ વાત છે ! જનાબ ! તમે માફ શરીર આજની રાત્રિ સાફ ખરીદ્યું છે તે હાજર છે. તમે આ બિચ્છાનાની આદર બજારથી ખરીદી લાવો, અથવા તમે તમારા આરામના માટે વીજળીનો આ લેમ્પ ખરીદી લાવો અથવા તમારા ઘરની સગડી માટે બજારથી કાલસા મંગાવો, તેવી જ રીતે તમે માફ શરીર ખરીદ્યું છે..... સોદો સમજી લ્યો. તમે શું ખરીદ્યું ?

મારા શરીરની સંદેહ અને ગુલાબી ચામડી, મારો સુંદર અને અને સૌરભ પ્રસારતો પોશાક, મારી ખુબસુરત આંખોની ચમક, મારી સુંવાળી અંગુલિઓ, મારા કંઠનો રસ, મારું તમામ પ્રકટ સૌંદર્ય.....બસ.....એના સિવાય કંઈ નહિ ! તમે પરખીડીયું ખરીદ્યું છે, યાદ રાખો, તમે તે સ્ત્રીને નથી ખરીદી; ન ખરીદી શકો, જે આ શરીરના ભીતરમાં છે..... તમે શરીરને ખરીદી લીધું અને તે બધું કંઈ ખરીદી લીધું, જે શરીરની બહાર છે... ચાલો ! હવે સુધ જાવ !

એ શબ્દ મારી આ વાતચીતને શાન્તિથી સાંભળી તો રહ્યો, એવી રીતે કે ન તેણે આંખ ઉઠાવી, ન જીભ ખેંચી..... કેટલાક સમય સુધી ખામોશ રહીને તે બેઠ્યો. પછી કહેવા લાગ્યો : “ ક્ષમા કરજો. મારાથી ભૂલ થઈ. હું ગલત સોદો ખરીદવાને આવી ગયો. મને અસલી ચોરત જોઈએ. માત્ર શરીરની જરૂરત નથી.” મેં પણ કહ્યું : “ અફસોસ છે. હું લાચાર છું.”

તેણે ફરી કહ્યું : “ તો શું હું ચાહવાવાળી એક વ્યક્તિની હેસિયતે નહીં, પરંતુ કેવળ એક મિત્ર અને ઓળખીતા તરીકે કદિ કદિ તમારી કને આવી શકું છું ? આ રાત્રિ કરતાં હવે પછીની મુલાકાતો મારા માટે વધારે રસપ્રદ હશે... આશા છે ?...”

આમ મારી અને મુમતાઝની મિત્રાચારીનો આરંભ થયો. અમારી આ દોસ્તી, ઈશક અને મુહબ્બતની વ્યાકુળતાઓથી પ્રવિત્ર છે. તે આવે છે. કલાકો લગી મારા બિહાના કેપર પડ્યો રહે છે, મારી જીંદગીની દાસ્તાનનો એક ભાગ તેણે મારી જીભથી સાંભળી લીધો છે..... તમે એક શબ્દ વટિક આજ લગી સાંભળી શક્યા નથી ! અને કદાચ સાંભળી પણ ન શકશો.

મુશ્કેલ એ છે, કે તમે મારા મિત્ર અને સહચર નથી.....
કેવળ બદનામપ્રેમી છો !

મુમતાઝ કદિ કદિ આવે છે, પોતાનો કોઇ દિલગસ્પ કિસ્સો
સંબળાવી જાય છે. મારા જીવનનો કોઇ હાસ્યજનક બનાવ સાંભ-
ળીને, કલાક બે કલાક હસતો રહે છે. વાંકી અદાઓ, જે તેણે
પ્રથમ રાત્રિએ મને દેખાડી હતી, તેનો હવે પત્તોય નથી. ન તે
સૌંદર્યનો દાવો કરે છે, ન પોતાનાં વસ્ત્રોનું પ્રદર્શન કરે છે.
મારા જેવી ધંધાદારી સ્ત્રીને માટે એ એક નૂતન પ્રકારની અને
ધણી પવિત્ર મોજ છે, જેની તાજગી આજકાલ મારી દિલગસ્પીનું
નિમિત્ત છે..... તમારા પ્રેમથી વિશેષ !

પત્ર પંદરમો

[૧૫]

અરણ્યવિહોણું મળ્યું ! આ વિશેષજ્ઞાથી ખફા તો નથી થતા ને ? મુલકવિનાના નવાજ તો સંભળ્યા અને જોયા છે. તમે રણુવિનાના મળ્યું છો, જેવી રીતે હું મેહમિલવિનાની લયલા છું.

તમે નગરના મળ્યું ! હું વસ્તીની લયલા ! જન ! તમે તમારું રણુ શોધો, હું મારો પડાવ તલાશ કરું. આપણે કોઈ દિવસે ફરી એક માર્ગ ઉપર આવી જઈશું.

હું જ્યારે તમારા બાહુમાં હોઉં છું, વાતો કરું છું, હસું છું, તમારી વાતો ઉપર અટ્ટહાસ્ય કરું છું, ચૂંટીઓ ભરું છું, કદિ સ્નેહના આવેશમાં તમારા નરમ અને ચમકદાર વાળો ઉપર હાથ ફેરવું છું, ત્યારે તમે સમજો છો કે તે વેળા મારું દિલ અને દિમાગ તમારી કને નથી હોતાં ?

એક નાનું બાળક ગ્રામોફોનની થાળીને ફરતી અને સોષને તે પર ચાલતી જુએ છે, અને નથી જાણતો કે અવાજ ક્યાંથી

આવે છે; તેવી રીતે તમે મારી યાળાને ફરતી જુઓ છો, પીંખને બરાબર ચાલતી જુઓ છો, મારા શરીરની ઉષ્ણતાને પ્રતીત કરો છો, પરંતુ દિલની ગ્લાનિને જોઈ નથી શકતા; અંદર જે યંત્ર કળોને ચલાવે છે, તેનાથી તદ્દન બેખબર છો.

માંસ અને ચર્મનો એક ઢગ, જે પ્રત્યક્ષ રીતે અત્યંત રૂપવાન છે, અને જેને તમે તમારા પ્રેમની પરિભાષામાં ફૂલદાની કહ્યા કરો છો, તે તમારી બગલમાં ખડકાયેલો હોય છે, પરંતુ તેના બીતરમાં એક કળ ચાલતી હોય છે, તેનાથી તમે હંમેશાં અજ્ઞાત રહ્યા છો અને હંમેશા અજ્ઞાત જ રહેશો.

બુદ્ધિની આ જરા શી પૂંજીપર તમે સ્ત્રીને મૂર્ખ કહો છો? મૂર્ખ એટલા માટે કહો છો કે હું સૌંદર્યની દુકાન માંડીને ઉઘાડે છોગે બેસું છું? એટલા માટે કે હું બન્ને ટંક સારું ખાઉં અને સારું પહેરું છું? અથવા એટલા માટે કે ધન્ય મને સૌંદર્યદર્શી બનાવી, અને દુનિયાદારોએ મને પ્રકૃતિના બાહ્યપાશમાંથી કાઢીને આ ગંદકીમાં નાંખી દીધી? શું આ જીંદગી જેના પર દુનિયાના વાનપ્રસ્થો અને પરહેજગારો ભવાં તથા નાક ચઢાવે છે, તે મેં પડે મારા માટે જોણી કાઢી છે? શું આર્થિકવિકાતું આ સાધન, જેને ઘણી જ વૃણાત્મક રીતે હરામ કહેવામાં આવે છે, તે મારી પસંદગી છે?

આ રૂપ વેચવાની દુકાન કોણે ઉઘાડી? મેં? આ દુકાનપર આવનારા ગ્રાહક કોણ છે? કોના દમથી આ બધો કારોબાર ચાલે છે? મારું ચાલે તો આ પાંધડીવાળાઓ, જે મસ્જિદોની કમાનો અને વ્યાસપીઠોની શોભા છે, તેમને મસ્જિદોના ઓરડાઓમાંથી ખેંચી ખેંચીને બહાર કાઢું, અને કહું કે આવો, થોડા દિવસ આ ગુનેહગારની પાસે રહો; મુક્તની રોટલીઓ ખાવામાંથી અને

ચાર ચાર નિકાહ કરવામાંથી કુરસદ મળતી હોય તો આ દીન, કે જેનું અંતઃકરણ હજી જનાળના અંતઃકરણથી વધારે સ્વચ્છ અને પવિત્ર છે, તેના અધકારપૂર્ણ ગૃહને પ્રકાશિત કરે.

નીતિ અને પવિત્રતાની કસોટી પણ કેટલી વિચિત્ર છે ? આજે ઇન્સાનની ધાર્મિકતા અને બક્ષિતપ્રિયતાનું માપ તેની દાદી, તેની શિષ્યા, તેના પહેરવેશ અને મંદિર-મસ્જિદમાં તેની હાજરીથી કઢાય છે ! પરંતુ માનવી આ કસોટીમાં સફળ થવા છતાં ક્યાં પાપી નથી હોતો ? ક્યાં તે વ્યભિચારી નથી બનતો ?

પણ હું દાવાસહિત આપોકાર કહું છું કે હું પતિતા હોવા છતાં એ લોકોની સ્પર્ધામાં હજી વધુ પવિત્ર છું. આ નાપાક અને તિરસ્કારપાત્ર જીવન હજી ધર્મશ્રદ્ધાળુ દુનિયાપરસ્તો કરતાં વિશેષ પવિત્ર અને પૂજનીય છે !

હું પતિતા છું, અને કહું છું કે પતિતા છું. હું ખોટા સિકકો છું અને સહુ કાઢ જાણે છે કે ખોટા સિકકો છું. હું મારાં વસ્ત્રોને શુદ્ધ જરીનાં નથી કહેતી, હું સાધુતા અને પવિત્રતાનો સ્વાંગ ધરી ધૂર્તતા અને ફરેબ દ્વારા હસ્તમાં માળા લખને, કે દાદીમાં અત્તર ચોળીને બીજાઓનાં ગળવામાં હાથ નથી નાખતી; અથવા ન તો શરીરતનું નામ લખને આમોદ-પ્રમોદ માણું છું કે મારી વાસનાને ઠાડું છું.

મારો ગુન્હો તો કેવળ એ છે કે હું મારું શરીર વેચું છું અને તે પણ એટલા માટે કે આ દુનિયાના મુજબોએ મને જે હલાલ અન્નથી વચિત કરી દીધી છે, તેનું કાઠી રીતે હું સંપાદન કરી શકું.

તમે ચક્રિત થશો મા. મારા પ્રેમીઓની યાદીમાં મસ્જિદોના

અને શિવાલયોના અગ્રણીઓનાં પવિત્ર નામો પણ મોજૂદ છે. તફાવત છે તો કેવળ એટલો જ કે એ પ્રેમ પણ બહુધા શરિયતના ધર્મના લેખાસમાં આવ્યો; અને એવા પ્રકારે આવ્યો કે મહેરબાની અને કૃપા પ્રકટ કરવાની કેટલીક કદરૂપ કાશિશે બાદ નિકાલનો પયગામ લાવ્યો.

મેં જવાબમાં વિનંતિ કરી કે હુઝૂર! હું તમારા જનનામાં રહી, સતીત્વનું વેચાણ કરવાના બદલે બજારમાં જ મારી બદનામી પસંદ કરું છું. એ નિકાલ મારાં-તમારાં કાળાં કૃત્યોને હળવાં નહિ કરી શકે. એનું કેવળ એટલું જ પરિણામ આવશે કે તમે મારા સતીત્વના વેચાણના ધંજરદાર બની જશો. માશા અલ્લાહ ! બબ્બે ત્રણ ત્રણ પત્નીઓ ધરમાં મેડી છે, વધ પણ હવે સાઠના લગભગ છે, હું ગરીબ લગ્નનાં ભોજન, શાદીની ખારેકા પર ત્રણ ત્રણ ભાગીદારોની જોડે કેવી રીતે ગુજરો કરીશ ?

.....ખફા થઈ ગયા. કહેવડાવી મોકલ્યું કે “ ઓ તિરસ્કારપાત્ર છોકરી ! તારું નિવાસસ્થાન નર્ક છે અને તું નિત્ય તેમાં જ સબડશે ! ”

આવી અબજબીઓ જોતી, અનુભવતી હું જીવી રહી છું.

ખચિત, એ પણ છે ખરો પરંતુ બોલતો, જેનું નામ પુરુષ રાખવામાં આવ્યું છે ! કેવા કેવા દાવા કરે છે, કેવા કેવા ફરેબ આપે છે; “ અમે બુદ્ધિહીન સ્ત્રીઓના રક્ષણહાર અને નિગેહબાન છીએ. ” અણસમજી બકરીઓનું આ ટોળું અને તેના આ મહાબુદ્ધિમાન રક્ષણહાર ! પ્રભુ એવા રક્ષણહારોથી બચાવે !

એ કહેવાતા ગોવાળિયાઓના રહમના ઓછાયામાં, આજે મારા જેવી ધરખારથી બરબાદ થઈ ગયેલી લાખો નારીઓ,

જાંઘીના અધકારયુક્ત દિવસો અને કાળીકાળજી રાત્રિઓ વ્યતીત કરી રહી છે, અને કેવા કેવા મહેંચ્યા સાંભળે છે: “ સ્ત્રીઓ એવકૂફ હોય છે, બુદ્ધિહીન હોય છે. કુદરતી રીતે જ પુરુષથી નીચી છે ”

આજે હું અટારીમાં ખડી થઈને પોકારું છું. ઉઘાડે છેગે પોકારું છું કે અમારા તે રક્ષણકર્તા અને નિગેહવાનો ક્યાં છે ?
.....તેમને મસ્જિદોમાં શોધું કે મંદિરોમાં ?

પત્ર સોળમો

[૧૬]

સૂર્યની એક કાન્તિ અને ચંદ્રનું એક કિરણ તમે ચાહો કે તમારી અધી દોલત આપીને ખરીદી લો, તો તે તમે નથી ખરીદી શકતા ! સ્ત્રીના હૃદયનો પ્રકાશ અને ગરમી એનાથી પણ વિશેષ મૂલ્યવાન અને મોંઘાં છે. એ કાં તો મુક્ત મળે છે, કે કાં તો નથી જ મળતાં.

તમારી ભંટો અને સોગાદો મારા મસ્તક અને આંખો પર. મે તેનો ક્યારે ઇન્કાર કર્યો, અને ક્યારે તેને વૃણાત્મક દૃષ્ટિએ જોયું ? પણ વિટખ્ખણા એ છે કે તમે ઔષધિ વેચનારની દુકાન પર જવાહિરો ખરીદવા ચાહો છો, જો તમારી આ ઉદારતા કોઈ વસ્તુનું મૂલ્ય છે, તો એ મારા શરીરનું મૂલ્ય છે, એના સિવાય મારી દુકાને બીજો કોઈ માલ વેચાતો નથી.

સ્ત્રીઓને બહુધા પુરુષ કહ્યા કરે છે કે “ મારાથી પ્રેમ કરો.” જાણે પ્રેમ પણ એક વસ્તુ છે, કે આને ઉતારો અને પેલાને પહેરો. ફરી કહે છે કે “તમે પ્રેમ નથી કરતા. તમને મારા માટે પ્રેમ નથી. તો હું તમને પ્રેમ શીખવી દઉં.”

એક દિવસે એક સળંગને પ્રેમના અંતિમ પ્રકારના જુરસામાં આવી જઈ, અનેક નિશ્વાસો નાંખ્યા પછી ફરમાવ્યું. “સારું, તમે કહો છો કે હું મુહબ્બત કરી નથી શકતી, તોપછી થોડાક દિવસો બાદ મારા પ્રેમના આવેગનને જોજો, તમારે મારા પ્રેમની કદર ખૂબી જ પડશે.” કેવું સરસ!

મેં કહ્યું: “જનાબ! હું હાજર છું. તમારી શીદાગીરીની કદર કરું છું. મનેય ધીમે ધીમે તમારા માટે પ્રેમ થઈ જાય તેમાં શું આશ્ચર્ય છે?”

ધણા ખુશ થયા. એક વર્ષ લગી મારો-તેમનો સાથ રહ્યો. લાખો વાર મને પૂછતા હતા કે “કહો, હવે તમે કંઈક કંઈક પ્રેમ કરવા લાગ્યાં?” અંતે તમારી માફક એક દિવસ હું તેમની સાથે પણ ખુલ્લી રીતે બોલવા લાગી. મેં કહ્યું: “જનાબ! મારો પ્રેમ દિનપ્રતિદિન પ્રગતિ કરી રહ્યો છે. પણ એક બારે વિટમ્બણા નજરે આવે છે. મારા-તમારા ઇશ્કનો ખુદા હાફિઝ!”

ધણા ગભરાયા: “સાચું કહો, શી વાત છે? શું કોઈ ખીજોય છે?” મેં કહ્યું: “જી, હા, ખીજા તો અડધા ડાઁનથી પણ વધારે છે પણ મને હવે તમારા માટે પ્રેમ વધતો જાય છે.” કહેવા લાગ્યા: “પછી ઈશ્વરના ખાતર બતાવો કે તે વિટમ્બણા શું છે?”

મેં કહ્યું: “મુશ્કેલી એ છે કે ઉત્તરોત્તર મારો પ્રેમ ઉજ્જુ બનતો જાય છે, અને તમારાં ખીસાં ખાલી થતાં જાય છે. જો એ વધ્યો અને તમારા પૈસા ઘટવા, તોપછી આ ઇશ્કની બારે ભરખમ ગાડી, કંગાલિયતના કાચા અને ખાડાટકરાવાળા માર્ગ પર કેવી રીતે ખેંચી શકાશે?”

પ્રથમ તો ચકિત થયા, પછી કંઈક સમજ્યા. માણસ

શરમવાળા હતા, વાત સમજમાં આવી ગઇ. અને ત્યાર પછી મારે ત્યાં કદિ પણ આવ્યા નહીં.....

તમે કહો છો કે આ ઓરતના દિલમાં નામનીય દયા અને નામનોય ન્યાય નથી. મારા મિત્ર ! કાના હૃદયમાં દયા છે ભલા ? રહમ અને ઇન્સાફ એ અગર વસ્તુઓ નથી ? તમે તમારી તરફ જુઓ. તમે જાણો છો કે પ્રકૃતિના નિયમ મુજબ એક સ્ત્રીએ એક પુરુષને ચાહવો જોઈએ, પણ હું તે મુજબ તમને ચાહતી નથી. તે છતાંય તમે મારા સ્ત્રીત્વ ઉપર ધાડપાડો છો, અને તમારાં ધન ઉપર ગર્વ લ્યો છો.

કાલે મારાથી વિશેષ રૂપાળી સ્ત્રી મળશે, તો તેને કબજે કરશે. પરમ દિને કોઈ ત્રીજી. તમે અચ્છી રીતે જાણો છો કે મારે તમારા જેવા અનેક મિત્રો છે, જેમનાં ઘરમાં પત્નીઓ છે. એ ગૃહિણીઓની કલ્પનાનેય ઘરની દિવાલોના બહાર જવાની આરા નથી. એમનાં નાનાં બાળકો છે, જે સાચે જ પિતાનાં હેત અને પ્રેમના હક્કદાર છે. સ્ત્રી પ્રકૃતિની ચાપણું છે, જે પુરુષને સુખત કરવામાં આવે છે, જેથી તે દુનિયાના કારખાનાને કાયમ રાખે.

ગૃહિણીઓ, કે જેમની કલ્પનામાં પણ બીજો પુરુષ આવવા પામતો નથી, તેઓ શું કલ્પી શકતી નથી કે તેમનો પતિ રાત્રે ઘેર આવવામાં કેમ વાર કરે છે ? અને અર્ધી રાત લગી ક્યાં રહે છે ? મેં ઘણીવાર તે પુરુષોને કહ્યું છે કે અંતે તમે મને પાપાણુ-હૃદયા કહો છો, એ મહેણું તમારી જીભે શોભતું નથી, કેમકે એક વરૂ બીજા વરૂના રક્તમય પંજાઓ અને દાંતોપર હાસ્ય કરવાનો હક્ક ધરાવતો નથી, જો ઇન્સાફ અને દયાથી માફ દિલ ખાલી છે, તો તમારા હૃદયમાં શું છે ?

ન્યારે કોઈ પ્રેમી પાગલ સાથે આવા પ્રકારની વાતો કરે

હું, તો લગ્નજ લગ્નજને તે હસે છે અને વાતને ઉડાવી નાંખે છે! જો વધારે અનુભવી હોય છે, તો કહે છે: “હું શું કરું? તમારા પ્રેમે મને લાચાર બનાવી દીધો, નહીંતર એમ ન સમજો કે મને મારાં બાળકો અને કુટુંબીઓની પરવાહ નથી. પણ આ દિલને શું કરું?” વાહ રે દિલ! તેમનું દિલ લાચાર છે કે મારા ઉપર ફિદા થઈ જાય! મારું દિલ લાચાર છે કે તે એક, બે અથવા ચાર આશિકાથી સંતોષ નથી પામતું. તે કહે છે કે જેટલા પ્રેમીઓ હોય તેટલા એાછા છે.

પુરૂષોનો આ તર્ક કદિ મારી સમજમાં નથી આવ્યો, કે પુરૂષનું ખરાબ વર્તન એટલે દરજ્જે તિરસ્કારને પાત્ર નથી, જેટલે દરજ્જે સ્ત્રીનું છે. શા માટે? પુરૂષ શા માટે પોતાના અને સ્ત્રીના માટે, નીતિની જૂદી જૂદી મર્યાદાઓ સ્થાપિત કરે છે? એ પોતાનો બચાવ એવો રજૂ કરે છે કે ધર્મે પુરૂષને ચાર પત્નીઓ કરવાની છૂટ આપી છે, અને સ્ત્રીને એકીવેળા કેવળ એક જ પતિ! હું તો સાફ કહું છું કે નિકાહની એ નિર્બાધિત સંખ્યાને, શરિયતના પરદામાં કેવળ ઐયાશી અને ભોગવૃત્તિ પોષવાનું બહાનું બનાવવામાં આવ્યું છે.

કહેવામાં આવે છે કે પુરૂષના માટે એક સ્ત્રી પૂરતી નથી, કેમકે એક સ્ત્રી મા હોય છે અથવા થનારી હોય છે, ત્યારે અમુક મુદત સુધી તે પુરૂષની ભોગ્યા બની શકતી નથી. હું એક સ્ત્રી છું અને સ્પષ્ટ કહું છું કે કુદરતના ખિલાફ એનાથી વિશેષ નાપાક કવત્રું બીજું કોઈ નથી.

પુરૂષની એ ભેજની બિમારી છે, જેથી તે પોતાના પક-ખામાં હમેશ કાઢ સ્ત્રીને પડેલી જોવા માંગે છે; નહીંતર માનવીની એ ઇશ્વરદત્ત ટેવ નથી. ઇશ્વરે પણ એ માટેની મર્યાદાઓ રાખેલી

છે. માફ કરજો, હું પતિતા હોઈશ ખરી, છતાંય એક સ્ત્રી છું અને આવા પ્રકારની વાતોને સ્પષ્ટ રીતે કહી શકતી નથી. આજે મેં જે કંઈ કહ્યું એ પણ ઘણું છે. જૂઠ્ઠો અને ફરેખી છે તે શખ્સ, જે પોતાની બેલગામ અને નિરકૂંશ વાસના પોષવા માટે, એવી દલીલ કરે છે કે એક પુરૂષને એક સ્ત્રી પૂરતી નથી !

એક પામર અને બગરી સ્ત્રીને આત્મપ્રશંસાને ટાણે ન મારે, તો હું કહું છું કે હમણાં પણ હું તે લોકાથી ચડીયાતી છું જેમની માળાઓના મણકાઓમાં, હૃદયની કાળાશ ધર કરી ચૂકી છે. હું કેવળ પુરૂષોની વાસનાની પોષક અને મારી રાજીનું નિમિત્ત છું. પ'ંડે વાસનાપોષક નથી, અને કદિ મારા પર એવી ઘડી વીતે છે, તો મારી કને કલમ અને વાણી નથી, કે જેથી એ ઘડીની મારી હાલત તમને બતાવી શકું.

ચારેકાર જોઈને છું, અને હૃદયના ઉંડાણમાંથી કોઈ સ્ત્રી જે આ ક્ષણભંગૂર શરીરથી અલગ છે, તે પોકારે છે: “મારે પ્રીતમ ક્યારે આવશે ?” તમને શી ખબર કે દરેક સ્ત્રીને એવો એક પુરૂષ હોય છે. આ દુનિયામાં જ્યારે તેનો પુરૂષ તેને મળી જાય છે, ત્યારે તે જાણે છે કે સ્વર્ગ દુનિયાનું બીજું નામ છે.

મને ઘણી વેળા લાગે છે કે ઇશ્વર પોતે દુનિયામાં યુગલ નિયુક્ત કરી કરીને મોકલે છે, પણ દુનિયાવાળા પોતાની મૂર્ખતાના કારણે એ નિર્માણને એ ખોટાં કરી દે છે, અને સમસ્ત વિશ્વને શોકાલય બનાવી, બેવકૂફાની રીતે પોતાની કિસ્મતને દોષ દે છે.

જ્યારે એક વર્તૂળને ચોરસ પૂરવાર કરવાની કાશિશ કરવામાં આવે અથવા ચોરસને વર્તૂળ બનાવવાની, જ્યારે સમુદ્રમાં ઉંટ અને રણમાં માછલીઓ ઉછેરવાના યત્ન કરવામાં આવે,

જ્યારે સૃષ્ટિનાં રહસ્યો દષ્ટિથી છૂપાં હોય અને ભેજાંમાં ઉચ્ચ મતિના થવાની તાકાત ન હોય, જ્યારે પોતે જ ભૂલ કરે અને ભૂલનાં પરિણામોને તે ભૂલના પરિણામરૂપ માનવામાં ન આવે, જ્યારે જીવનની મર્યાદાઓથી મુખ ફેરવીને, અવળો રાહ અખત્યાર કરવામાં આવે અને પછી નિયુક્ત પડાવે પહોંચવાનો દાવો કરવામાં આવે, અથવા જ્યારે દાવો કરવામાં આવે પરંતુ તેના સમર્થનમાં દલીલો ન મળે, તે વેળા કહે છે: “હાય! કિસ્મત! હાય! નસીબ!!...”

જો નસીબ જ કોઈ વસ્તુ છે, તોપછી માનો કે ઇશ્વરી શાસન જીભી છે, ઇન્સાન લાચાર અને અપંગ છે. ન પાપ કોઈ વસ્તુ છે, ન પૂણ્ય: ન પાપની શિક્ષા, ન સુકૃત્યનો કોઈ પુરસ્કાર: એ બધું કંઈ નથી. મેં પાપમાં જીવન વ્યતીત કર્યું તે માફ કિસ્મત, તમે વિલાસ પોષવામાં તમારી દોલત વેડી તે તમાફ કિસ્મત!! તમે કહો છો: તમે ફિલ્સુફી અને માનસ-શાસ્ત્રનો પૂરો અભ્યાસ કરેલો છે, પણ હું તો બિચારી અલ્પજ્ઞ સ્ત્રી છું! તમારી વિદ્યા અને ચતુરાઈ જો કદિક આ ગુન્ધવાયેલા જીવન-માર્ગની મડાગાંઠ ઉઠેલી શકે, તો મને પણ ખબર કરજો!

પત્ર સત્તરમો

[૧૭]

તોબા, તોબા, ખુદા અને મઝહબનું નામ વચ્ચે કેમ લાંબા
છો? મારાં-તમારાં કાળાં કૃત્યોને ઇશ્વર અને ધર્મ સાથે
શો સંબંધ?

ખુદા કે કયા મર્જ મેરે તુમહારે દરમ્યાં કયો હો?

તમે કાઈ મૌલાના અથવા પંડિતજી તો છો જ નહીં, કે
તમારો પ્રેમ પણ ધર્મ, ધર્મ-શાસ્ત્ર અને પયગમ્બર-કથનોનો
લેખાશ પહેરીને આવે! ધર્મથી અથવા તમે જેને ધર્મ કહો છો
તેનાથી મારો સંબંધ કેવળ નામ પૂરતો જ છે. હું ધર્મ અને ઇશ્વરને
કંઈક એવા જ જાણું છું. કાઈ બીજા કે ત્રીજા વર્ગના મૌલાના
જે કદિ મારે ત્યાં ફસી ગયા છે, તેમનાથી મેં ઇશ્ક શબ્દનો
ઉચ્ચાર મળાની વાસ્તવિક જાણાએથી, મોટેથી તેમજ શુદ્ધતા-
પૂર્વક ઉચ્ચારાતો સાંભળી લીધો છે!

પરંતુ એ મૌલાનાઓનો પ્રેમ ધણા ખરાબ પ્રકારનો ઇશ્ક
હોય છે. એ લોકો આવે છે તો બહુધા નિકાહનો સંદેશ સાથે
લખને જ આવે છે, એ બિચારા કેવળ એક જ પ્રકારની ઐયાશી

જાણે છે, જે કોઈ ને કોઈ ધાર્મિક પરિભાષાના વર્તુળમાં આવી શકે. ખેર, તેમના “શિવ શિવ” અથવા “નઅઉઝોબિલાહ” સામે તો હું કોઈ ને કોઈ રીતે, મારો ખચાવ કરી લઉં છું, પરંતુ તમારી આ ઇસ્ક્યાઝીમાં, મને ખુદના નામનો ઉલ્લેખ નથી રચતો. દુનિયાનાં કામો દુનિયાનાં જ માટે રહેવા દો.આગળ ન જવ.....મને-તમને કોઈને ખચર નથી કે આગળ છે શું ?

અમારા-તમારા ધર્મની હકીકત તો માત્ર એટલી છે, કે જે માત-પિતાનો ધર્મ તે અમારો ધર્મ ! તમે અને હું ધર્મને શું જાણીએ ? તમે માશાઅલ્લાહ, મુશિક્ષિત છો. હું ગરીબ પણ કદિ એક પ્રતિષ્ઠિત ખાનદાનની પુત્રી હતી. એટલું જાણું છું કે પ્રથમ હું કેટલીક ધાર્મિક કિતાબો જાણી હતી. એના પછી મારાં મા-બાપે (જેમના સ્મરણની દીપિકા આજેય આ શ્યામવર્ણા દિલના એક ખૂણામાં પ્રકાશે છે.) મોટી ઉકમા-ઇથી મને અરબી, ફાર્સી અને ઉર્દૂ ભાષાનું શિક્ષણ અપાવ્યું હતું. એ પછી પ્રાથમિક અભ્યાસક્રમનાં પુસ્તકો પૂરાં કર્યાં અને ફારસી-ઉર્દૂના સેંકડો ગ્રંથો વાંચી નાંખ્યા.

જો ગ્રંથો વાંચી કાઢ્યાથી અથવા નમાઝ, રોઝા અને હજના કાનૂનો જાણી લેવાથી કોઈ મુસલમાન બની શકે છે, તો હું પણ મુસલમાન છું. મુસલમાનોના મઝહબના જે ઈન્નરેદારે છે, તેઓ પણ એનાથી વિશેષ કશું જાણતા નથી.

મને જો ગુન્હાની દુનિયામાં હસેલી દેવામાં આવી ન હોત, તો આજે પણ ધણી મુક્તની રોટીઓ, નિકાહની ખારેકો અને લગ્નનાં પતાસાં ખાનારાઓ કરતાં હું વધારે સુશિક્ષિત હોત. પરંતુ હવે એ બધું વાંચવું-લખવું મારી રૂપ વેચવાની દુકાનને

અમકાવી રહ્યું છે. જેવી રીતે મોટી મોટી પાઘડીવાળાઓ પોતાની વિદ્યા અને વિદ્વતાનો ધણે ભાગે પોતાના દુષ્ટ હેતુઓ સિદ્ધ કરવાને માટે ઉપયોગ કરે છે, તેવી જ રીતે હું પણ મારા શિક્ષણનો મારા ધંધાની સફળતા માટે ઉપયોગ કરું છું.

જો હું સ્ત્રી જન્મી ન હોત, અને રૂપવેશ્યક હાટમાં આવી ગઈ ન હોત, તો કપટ, ધૂર્તતા અને બૂલથાપની રમતમાં હું પણ કોઈ મૌલાના હોત, પંડિતજી હોત, પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થ હોત. ક્યાંક નમાઝ પઢવાના મુસલ્લા પર કોઈ મસ્જિદના હુજરામાં બેઠી હોત, કોઈ મસ્જિદની વ્યાસપીઠ ઉપર ખડી થઈને ફતવાઓ લખતી હોત, જાહેર મંચ પરથી નિવેદનો પ્રકટ કરતી હોત, જંગી સભાઓના પ્લેટફોર્મ ઉપરથી વ્યાખ્યાનો આપતી હોત, અને મારો સીધો સંબંધ ઇશ્વરી સિંહાસન સાથે હોત !

મારી કમનસીબી એ કે હું સ્ત્રી બનીને, પુરૂષની ભોળવણીમાં આવી ગઈ, અને એના લાયક પણ ન રહી કે “મૌલાના” કે “પંડિતજી” મારા પ્રતિ દષ્ટિ ઉપાડીને પણ જીએ !... આ જંગીમાં પ્રભુની કોઈ અખિશશ મારા માટે નથી. હું તે “મૌલવીયા કે પંડિતીયા સમસ્યા”ની સીમાઓ, જેને ધર્મ કહે છે, તેનાથી તદ્દન પર છું. પછી શા માટે આ કાયડાઓ ઉકેલવા પાછળ મારો સમય નષ્ટ કરું ? અને આ કાયડાઓને ઉકેલનાર જ કાણ છે ? ક્યાં છે ? તમે ઉકેલી શક્યા ? ઝબ્બા, પાઘડી કે કફનીએ ઉકેલ્યો ? માળા અને જનોઈ ઉકેલી શકી ? “હઝરત” અને “પંડિતજી મહારાજ” ઉકેલી શક્યા ?

બેટા બાપને સમજી ન શક્યો, બાઈ બાઈને સમજી ન શક્યો, બેટી માને ઓળખી ન શકી, કોઈ એક ઈન્સાન કોઈ બીજા ઈન્સાનને સમજી ન શક્યો, તમામ પ્રકારના જ્ઞાન અને બુદ્ધિ

મોજૂદ હોવા છતાં, સાધારણ સમજની બાબતો પણ સમજમાં ન આવી, તમે મોટા સુશિક્ષિત, મોટા દાની, મોટા જ્ઞાની, વિનય અને સંસ્કારના મહાન ઝંડાધારી છો, તમે એક પામર સ્ત્રીને સમજી ન શક્યા ! પછી આગળ શા માટે જવું ? દરિયાના પાણીમાં ત્યાં લગી જ જવ, જ્યાં લગી ધરતી તમારા પગો તળે રહે !

મઝહબ મઝહબ, ધર્મ ધર્મ પોકારતા એ બધા લોકો વાસ્તવમાં એક પ્રકારના મૂર્તિપૂજકો છે, એમની મૂર્તિઓ પત્થર, ચાંદી કે સોનાની નથી. કલ્પના અને વહેમ એમનો દેવતા છે, જાતીય વાસના એમનો ઈશ્વર છે. મંદિર અને શિવાલયના બદલે એમનો દેવતા, એમના દિમાગમાં રહે છે, ઈશ્વરથી વિશેષ એ બધા એ દેવતાના ગુલામ છે.

કોઈ એમને પૂછે કે ધર્મનું જે શિક્ષણ અમારી સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે છે, એ શિક્ષણે અમારી અકલ અને બુદ્ધિના કેટલા પરદા ઊંચક્યા ? અમારી વિદ્યા અને જ્ઞાનમાં કેટલો વધારો કર્યો ?

હજારો લાખો વર્ષો વ્યતીત થઈ ગયાં, અને તે સ્વામ પરદાનો એક ખૂણો પણ ઊંચકી ન શકાયો, જે સૃષ્ટિના અસ્તિત્વ ઉપર પડેલો છે. ધર્મશ્રદ્ધાળુઓ એક તરફ લાચાર છે અને સુશિક્ષિત જનો તથા વૈજ્ઞાનિકો બીજી તરફ શાન્ત છે. કેટલાકો પોપટની માફક કૃત્રિમ સિદ્ધાન્તોને રચે જાય છે !

મઝહબનો જે દેવતા જૂદી જૂદી કોમોએ ધડી રાખ્યો છે, તે બારે ખોડનાક વસ્તુ છે ! હું તેનાથી બેગર છું. એ દેવતાના પૂજારીઓએ આ વિશ્વમાં એટલે દરજ્જે ફિસાદ બરપા કર્યા, એટલે દરજ્જે રક્તપાત કર્યો, કે તેની કોઈ હદ કે સીમા નથી.

આજે એક સિદ્ધાન્ત સ્થાપિત થાય છે અને કાલે તૂટી જાય છે. દુનિયાની અને અમારી જીંદગીની બસ તરફીય એ જ છે, કે બગડ્યા જવ, બન્યા જવ, બન્યા જવ, બગડ્યા જવ !

એક ક્રાયાકાને ઉકલવાનો યત્ન કરો અને વીસ ગૂંચવણો ઊભી કરી દો. ફિલ્સફીની ફિલ્સફી. જ્ઞાનીનું જ્ઞાન, તર્કશાસ્ત્રીનો તર્ક, ઔલિયાની વિલાયત, સુરીનો તસબુકઃ એ બધી ભગ્ન નૌકાઓ છે. જે જીવનના કિનારા-વિહોણા સાગરમાં કદિ દૂખે છે, કદિ ઊછળે છે, કદી તરે છે ! અમે-તમે પણ લાખો કરોડો ગર્ક થયલા જહાજોના એ જાંગેલા પાટીઆ છીએ, જે સાગરની સપાટી ઉપર વહેતા ચાલ્યા જાય છે !

આ તો તમારી-અમારી સૃષ્ટિ છે, પછી તેમાં ઇશક છે, આશિકી છે, પ્રેમના દાવા છે, સ્નેહના તડાકા છે, વિયોગની શીકાયતો છે, મિલનની દમ્છાઓ છે, પ્રિયતમાની એપરવાહીઓ છે. મજનૂની લયલા છે અને લયલાનો મજનૂ છે.....અને તેમાંથી એક તમે પણ છો !

પત્ર અઢારમો

[૧૮]

કાલે જ્યારે તમારો કૃપાપત્ર મળ્યો, ત્યારે સ્વપ્નસૃષ્ટિમાંથી જાગૃત થઈ, દુકાનદારીની તૈયારીઓ કરી રહી હતી, દર્પણ મારી સામે મૂકેલું હતું. અતરદાની મંગાવી રહી હતી. અને તમારા હરિક કાળા શેઠ તરફથી ગઈ કાલે જ બેટ મળેલી નવી સાડી પરિધાન કરવાની તૈયારીમાં હતી, જેથી તે પહેરીને શેઠજીની કદરદાનીનું પ્રદર્શન કરી શકું !

એવા વિચારમાં હતી કે કોઈ મૂર્ખ આવી ચઢે, તો મોટર મંગાવી જાહેર પાગના બેચાર ચક્કર મારું. નવી સાડી પહેરીને જો મોટરમાં હવા ખાવા જવામાં ન આવે, તો સાડીના વાસ્તવિક ઉદ્દેશો નિષ્ફળ ગય છે ! અમારા લોકોનો દીપક જો પલ્લવની ઓથ તળે મૂકવામાં આવે તો, ફરી કારોબાર શી રીતે ચાલે ? જેવી રીતે નાટક-સિનેમાનાં વિજ્ઞાપનો ભાડેની ગાડીઓ પરથી વહેંચાય છે, અથવા જેવી રીતે પંજાબના એક મશહૂર (?) “ડૉક્ટર, હકીમ, તખીય અને વૈદ્ય” પોતાની ગાડી પર પોતાનું નામ અને સરનામું મોટા અક્ષરોએ લખાવી, મોટાં મોટાં શહેરોમાં ફર્યા કરતા હતા. તેવી જ રીતે અમારા સૌંદર્યના સાધનખોડ માટે પણ આજ કાલ મોટર અને પબ્લિક પાર્કની ઘણી જરૂરત છે ! પ્રતિ દિન જો સાડી બદલવામાં ન આવે તો એક જ પુરાણા સાધન ખોડને જોતાં જોતાં ગ્રાહકો કંટાળી જવાનો ભય રહે છે !.....

હું કદપનાની આ દુનિયામાં તલ્લીન હતી, અને તમારા પત્ર દ્વારા મને જાણ થઈ કે તમે આપઘાત કરવા ઇચ્છો છો ! અને તમારો એ વિચાર આજે જ રાતના અમલમાં મૂકનાર છે ! સનસનાટીભરી આ ખબર વાંચીને હસી તો ન શકી, પરંતુ દયા અને વૃણાર્થી મિશ્રિત એક મંદ સ્મિત મારા હોઠ પર ઉદ્ભવ્યું, જેને ઘણી વાર સુધી દર્પણમાં હું જોતી રહી. મેં મારા મંદ સ્મિતના ઘણા પ્રકારો મુકરર કરી લીધા છે.....દરેક પ્રસંગ અને દરેક વાતાવરણ માટે, મારા સૌંદર્યના શસ્ત્ર-ભંડારમાં એક ખાસ સ્મિત નિયુક્ત છે. તમારા આ દિલચસ્પ ઇરાદાની ખબર જાણીને જે સ્મિત મારા હોઠ ઉપર પ્રકટ થયું, તેનો પ્રકાર મિલકુલ તેવો જ હતો, જેવાં પાગલખાનાના વ્યવસ્થાપકના સ્મિતનો હોય છે; તે પોતાના તાબાના ગાંડાઓના ચાળાઓને દિવસમાં હજારો વાર જુએ છે !

તમે ખરેખર તમારા એ નિશ્ચયનો અમલ કરશો એવો ભય તો મને નથી જ; પણ મને અકસોસ એ છે કે હું આજની રાતે તમારા એ ઇરાદામાં તમને કંઈ મદદ કરી શકતી નથી. ન સેવા-સુશ્રુષા માટે આવી શકીશ, ન મૈથતપર ! કારણ એ છે કે શેઠજીએ અર્પણ કરેલી સાડી પહેરીને, આજે તો શેઠજીનું મસ્તક મારી જવાઓ ઉપર મૂકવાનું છે !

મને તમારા આપઘાતના નિશ્ચયે જરાય તાજૂબ નથી કરી. હજારો વાર આ ક્ષણભંગુર દુનિયામાંથી ફૂચ કરવાનો તમે નિશ્ચય કરશો, અને હજારો વાર મારા મિલનની આશા તમારા એ નિશ્ચયને બંધ કરી દેશે એ હું જાણું છું.

રોગ-ચિકિત્સક દરેક રોગના દરજ્જાઓથી ખુબ વાકેફ હોય છે. જો વાકેફ ન હોય તો તે રોગ-ચિકિત્સામાં નિષ્ણાત જ

નથી.....તે જાણે છે કે નજલો, સળેખમ અને માથાના દર્દ પછી હૃદયનાં દર્દ અને ન્યુમોનીયા સુધી, કેટલા દરજ્જા હોય છે. એવી જ રીતે હું પણ જાણું છું કે પ્રથમ તારા-મૈત્રક પછી મારા પ્રેમીઓ પૈકીના અમુક પ્રેમીઓને, ઉચ્ચ દરજ્જા પ્રાપ્ત કરવા માટે કેટલાય પડાવો પસાર કરવા પડે છે, તે એટલે લગી કે તેઓ આપઘાતની ધમકી સુધી પહોંચે છે !

ધર્મરે તમને લક્ષ્મી આપી છે, શુદ્ધિ નથી આપી ! ખરું એ છે કે ધર્મરે બધાને બરાબર જ હિસ્સા આપ્યા છે, પરંતુ તેની બખ્શિસોના પ્રકારો જૂદા જૂદા છે. દાખલા તરીકે એક લક્ષ્મીવાનને લક્ષ્મી આપીને, શુદ્ધિથી વંચિત રાખ્યો, પરંતુ એક મુશ્કેલીસને દોલતથી વંચિત કરીને અકકલ અર્પી છે. દરેક અલ્પતાને તેણે પોતાની બખ્શિસથી, કોઈ ને કોઈ પ્રકારે પૂર્ણ કરી દીધી. શુદ્ધિ ન આપી તો ઇમાન આપ્યું. ઇમાન ને વધારે આપ્યું, તો શુદ્ધિ ઝોછી કરી દીધી. અકકલ ને વધારે આપી તો ઇમાન ગુમ કરી દીધું. ધર્મરે દરેક ચીજનું વજન બરાબર સમાન રાખ્યું !

ફરક કેવળ પ્રકારનો છે. તમે દોલત રાખો છો, અકકલ અને ઇમાન નથી રાખતા. હું સતીત્વ અને માનવ-વંશ-વર્ષક વેલથી વંચિત છું, પરંતુ અકકલ અને ઇમાન ધરાવું છું. આપણાં બન્નેનું મૂલ્ય સમાન છે. મારી શુદ્ધિનો એ હકક છે કે તમારી દોલત પર હાસ્ય ઉઠાવે, અને તમારી દોલત હકક રાખે છે કે મારી અસ્મતદ્દેશીની દુકાન ઉપર મસ્તક ઝુકાવે !

આ શીલ્સુરીને તમે સમજ લો તો તમારી ઘણી મુશ્કેલીઓ સરળ થઈ જાય. પછી આ ઇશ્ક અને આશિકી, જે મારા તમારા વચ્ચે એક હંગામા સમાન છે, તેમાં આપઘાતનો કોઈ

પ્રશ્ન જ નહિ ઉદ્ભવે. જે કંઈ તમારા હિસાબમાં આવ્યું, તે ઉપર તમે સંતોષ કરો. જે કંઈ ઈશ્વરે મને આપ્યું છે, તે ઉપર હું સંતોષ કરું.

તમે કહ્યા કરો છો કે એક સ્ત્રી થઈને હું કેવી કેવી વાતો બોલું છું! હું કહું છું કે સ્ત્રીને વાતો બોલવાનું તો પુરૂષે શીખવ્યું. તમારી બેવકુફીઓએ મારી બુદ્ધિને સતેજ કરી, અને તમારી મક્કારીઓએ મને ચાલાક બનાવી. હરણું ત્યાં લગી જંગલમાં નાસવાનું અને ફૂદવાનું ન શીખ્યું, ન્યાં લગી વ્યાધે તેના ઉપર હુમલો ન કર્યો. પુરૂષની હેવાનિયતે સ્ત્રી ઉપર આક્રમણ કરવાં શરૂ કર્યાં, તો તે ચકલીઓ ગીચ ઝાડીઓમાં સંતાઈને મોટાં મોટાં હિંસક પક્ષીઓને બૂલચાપ આપવાનું શીખી. તમે રંગ બદલી બદલીને અમને થાપ આપો છો, અને અમે રંગ બદલી બદલીને તમને બેવકુફ બનાવીએ છીએ! ચીડાવ છો કેમ? જેવું વાવો છો, તેવું જ લણો છો! અને આ વિશ્વમાં થવું પણ એમજ નોંધીએ!

પત્ર ઓગણીસમો

[૧૯]

ધણો ધણો આભાર ! તમારા તરફથી લમનું કહેણ આવ્યા
બહલ અભિનંદન !

તમને ખબર નથી કે મારાં લમ તો થઈ ચૂક્યાં છે. સ્ત્રીનાં
લમ તેની વયમાં એક જ વાર થાય છે, પછી જોષએ તો તે
પુરૂષના બાહુપાશમાં હજારોવાર લલ્લ-વિહોણી થતી રહે ! લમ
સંબંધી પુરૂષની કલ્પના ધણે ભાગે શારીરિક અને ભૌતિક હોય
છે. તમે લોકો ન્યારે નિકાહનો ખુલ્લો (ધાર્મિક સૂત્રો) સાંભળો
છો, ત્યારે વિચારો છો, કે એક યુવતીના ખુબસુરત શરીરના,
તેની યુવાની અને જોષનના તમે સ્વામી બનનાર છો ; પછી એ
યુવતીના શરીરની બધીય રસિકતા, લલિતતા અને કામળતા
તમારાં ચરણોમાં ઢલવાનાર છે !

પણ સ્ત્રીનું આંતરિક અસ્તિત્વ ન્યારે પુરૂષની પ્રતીક્ષા
કરે છે, ત્યારે તે પુરૂષ સદરહુ સ્ત્રીના માટે જાણે પ્રશ્નરો
'રિજન્ટ' હોય છે. ન તો તેના પૂર્વે કાંઈ તેનો હતો, ન તો
તેના પછી કાંઈ તેનો હશે, પરંતુ પુરૂષ ન્યારે પહેલી રાત્રિએ

સ્ત્રીના સમીપ આવે છે, ત્યારે કદાચ તે અન્ય સ્ત્રીઓથી પોતાની જાતીય વાસનાને સંતોષી ચૂકેલો હોય છે !

સ્ત્રી, ન્યારે પહેલી રાત્રિએ પોતાના પતિના બાહુપાશમાં આવે છે, ત્યારે તે એક નવી જ દુનિયામાં કદમ મૂકે છે, એક નવી જ ભૂમિમાં પગ માંડે છે અને તેને એ ભૂમિની સીમા-મર્યાદાની કશી ગતાગમ નથી હોતી.

સ્ત્રી કેવળ રનેહ કરવાનું જાણે છે, જેનો સંપ્રદાય શરીર અને હૃદયનિયતથી ધણો અલ્પ હોય છે. સમાજ અને ધર્મ જેના ધનરદાર માત્ર પુરુષો જ છે, એણે સ્ત્રીને એટલે દરજ્જે ધેરી લીધી છે કે નિકાહ સ્ત્રીની અંતિમ શિક્ષત અને પુરુષનો વિજય બની જાય છે. અલ્લાહ અને અલ્લાહના પયગમ્બરના નામ પર સ્ત્રીને પુરુષની મિલકત બનાવી દેવામાં આવે છે.

તમારી દોલત મારા ઉપર વસતાં થાકી ગઈ, પરંતુ તમારો મારો પર તે માલિકી-હક્ક હાંસલ થઈ ન શક્યો, જે તમે સમજતા હતા કે તમને તમારી દોલતના બળ પર મળી શકશે. એટલા માટે હવે અલ્લાહ અને અલ્લાહના પયગમ્બરનું નામ વચમાં લાવી, તમે મારી પાસે ગુલામી ખત લખાવવા ચાહો છો !

તમારા નિકાહના સંદેશનો આ અર્થ છે !.....શિયાળની માફક ધૂર્ત, બિલાડીની માફક ખંધો, વાઘની માફક વિકરાળ... પુરુષ નિકાહનો મને પયગામ આપે છે ! શરીયત મુજબના સંસારી જીવનનું આમંત્રણ આપે છે !

એમ તો તમારો કામ ને કામ બાઈ દર રાતે મારી જોડે એક પ્રકારનો નિકાહ કરે છે, પરંતુ ન્યારે પ્રતિ રાત્રિએ થતા

મારા નિકાહોની પરંપરા શરૂ થઇ ન હતી...ન્યારે હું ઇન્સાન હતી...આજથી વર્ષો પૂર્વે...હું તો ત્યારથી જ પત્ની થઇ ચૂકી હતી. તે નિકાહ કોઇ મૌલાના અથવા કાઝીએ પઢાવ્યો ન હતો, કાઝીની પશ્ચ સહાય વિના પઢી ચૂકાયો હતો. ખુત્બો ન હતો, ખારેકો ન હતી, વફાલ સાક્ષી ન હતા, જનૈયા ન હતા, મહેરનો પ્રશ્ન ન હતો, દાયજનની કડાફટ ન હતી...કંઈએ ન હતું, પ્રેમની એક દૃષ્ટિ હતી ! એ જ મારો નિકાહ હતો ! સ્વીકાર અને સંમતિ હતાં, અને એ પ્રતિજ્ઞાપત્ર ઉપર સ્નેહની મહેર હતી !

મારા તરફથી : અતિ પવિત્ર અને સાચી મુહબ્બત અને તેના તરફથી—તે બહાના કાઢનાર, વચનભંગી બેવફા તરફથી... જૂઠી અને ફરેખી મુહબ્બત ! કદિ પ્રથમ તમને કહી ચૂકી છું કે તે મારી પહેલી અને છેલ્લી મુહબ્બત હતી. મને તે થોડાક જ દિવસો પછી પોતાના દિલમાંથી કાઢીને બજારમાં ફેંકી ગયો, પરંતુ હું કમભાગી જે દાલ પ્રતિ રાત્રિએ કોઇને કોઇના બિઝાનાનું આરામ હોઉં છું, તે હજી મને કુમારી સમજી બેઠી છું.

તમે જાણો છો ? તે સ્ત્રીની શી દશા થાય છે, જે પ્રેમ કરે છે ? ખુદાની પનાહ ! તે નથી જાણતી કે શું બની જશે, શું બની જશે, શું થઇ જશે ? તે પોતાના પ્રેમથી ચકિત અને કાચાર થઇ, પુરૂષ પ્રતિ જુએ છે અને તેના સંકેતની પ્રતીક્ષા કરે છે. પુરૂષ તેને જે કંઈ બનાવવા ચાહે છે તે બની જાય છે. પોતાની કલ્પનામાં અજબ તસવીરો દોરે છે, અને એ તસવીરોની પૂજા કરે છે..... પછી ન્યારે તેના ચોધાર અશ્રુ એ તસવીરોના રંગને ઘોષ નાંખે છે, ત્યારે તે પુરૂષની વાસ્તવિકતાને નજન સ્વરૂપમાં જુએ છે અને હેરાન, બેબાકળી અને અસ્થિર બની જાય છે !

પ્રેમના આ પ્રારંભિક આવેગમાં મારી ગતિ બારે તેજ

હતી. ધણી અલ્પ કાળમાં મેં લાંબો પંથ કાપ્યો હતો ! કૌમાર-
ત્વમાંથી સીધી બજારમાં આવી ગઇ, અને હવે સરીયામ માર્ગ પર
એવી રીતે ખડી છું કે મારા વ્યાપારનું વિદ્યાપત્ર મારા ગળામાં
લટકેલું છે, મારા કપોળ પર અંકિત છે. દુનિયા ઘૂમ્યા કરે છે,
મેહું વકાસે છે, મારા મુખ પર થુંકે છે, બિન્ન બિન્ન રીતે
મારું અપમાન કરે છે, અને ફરી મને જ ખરીદે છે. દિવસભર
હું ગુન્હેગાર, કાળા કર્મ કરનારી અને વ્યભિચારિણીને પત્થર
મારે છે, અને રાતે મારા કદમો પર માથું ઝુકાવે છે !

મને પ્રથમવાર ‘બહેકાવનાર’ આજે અદાલતના આસને
ચઢીને સત્ય અસત્યનો ફેંસલો કરે છે, ન્યાય જોખે છે, ઇન્સાફના
ત્રાજવાનાં બન્ને પદલાં સરખાં રાખે છે, સજાઓ આપે છે, એક
પત્નીત્વનો હિમાયતી છે, સ્ત્રીઓને પતિની તાબેદારી કરવાનો
ઉપદેશ કરે છે, પુરૂષોને સ્ત્રીઓ સંબંધી તેમના માલિકી હક્કોનું
શિક્ષણ આપે છે, મહેર, બરણ પોષણ અને તલલાકના મુકદ્દમાઓ
તોળે છે, ધર્મ રાજનો બીજો અવતાર છે.....તેના અપૂર્વ
ન્યાયની બધી ખ્યાતિ છે !

હું તેના શહેરમાં જઈને સરીયામ માર્ગે એક મકાન પર
જઇ બેસવા ઇચ્છું છું કે જેથી તે ઇન્સાફની મૂર્તિ ત્યારે બજાર-
માંથી પસાર થાય ત્યારે હું તેને સંબોધીને કહી શકું કે “ઓ
વટેમાર્ગ ! ઓ ઇન્સાફના અંડાધારી ! જરા મારી તરફ તો
માથું ઊઠાવીને જો ! આ વેશ્યા પણ ન્યાય આહે છે ! જરા
આંખો મેળવીને તેની સલામ કબુલ કર ! અને તેના હૃદયમાં
તેં જે પ્રેમને જન્માવ્યો હતો તેને છુદ્દો પસાર થઇ જ !

“આ પતિતા ત્યારે સ્ત્રી બની નહોતી અને કેવળ નિર્દોષ
યુવતી હતી, ત્યારે ઓ ન્યાયના દેવતા ! તું તેના વિકાસ પામતા

યૌવનથી રમ્યા કરતો હતો.....કંઈ યાદ છે ? તું આજે મને વેશ્યા કહે છે ? તારી શિક્ષાપોથીમાં શરીરને વેચવું એ એટલો મોટો ગુન્હો છે ? તું જીવનના પ્રત્યેક અંગમાં વ્યાપારમાં, રાજ-કારણમાં, શિક્ષણની વ્યાસપીઠ પર બેસીને, અદાલતની ખુરસી પર તારો દિમાગ વેચે છે, નીતિ-રીતિ વેચે છે, ઇમાન વેચે છે તો એ બધું પાપ નથી ? અદાલતના ત્રાજવામાં પારકાઓના ગુન્હાઓ જોખનાર ! અકકલ અને દિમાગને મુકીબર આટાના માટે બજારમાં વેચવાં અને તેના બદલમાં પગારો, એલાવન્સો, ઇનામો અને જોનસો હાંસલ કરવામાં એ જરાય એવપાત્ર નથી ? શું એવ અંદરોજમાં ખાકમાં મળી જનાર શરીરને લીલામ કરવામાં જ છે ? ”

તમે તમારી રૂઢ (આત્મા) ચંદ પૈસાના માટે, શેતાનને વેચી દો તો તે બનાવ ઉલ્લેખને પાત્ર નથી, પરંતુ હું મારા શરીરના દામ વસુલ કરું તો પાપી ? હું સુગને લાયક પતિતા છું, કારણ કે બજારમાં દુકાન માંડીને બેઠી છું, અને તમે મોટા મહાત્મા છો, એટલા માટે કે તમે તમારા દિમાગ, નીતિ, ઇમાન અને રૂઢને વેચો છો !

અસ્મતકરોશ તમે છો કે અમે છીએ ? તમારી માનસિક અને આધ્યાત્મિક શક્તિઓનો વેપાર કરો છો, તમારાં દિવાનખાનાં તમારા ચોક છે, કોલેજોમાં, યુનિવર્સિટીઓમાં, સાહિત્ય-સંસ્થાઓમાં, સરકારી નોકરીમાં, વર્તમાનપત્રોની કટારોમાં, હુન્નર અને કળાનાં કારખાનાંમાં દરેક સ્થળે તમારી વિદ્યા અને વિદ્વતા બજારના બાવે વેચાઈ રહી છે.

પછી અમારામાં શો ફરક છે ? અમે શારીરિક દષ્ટિએ બલિયારી છીએ, તમે માનસિક રીતે !

...આવી આવી વાતો વિચાર્યા કરે છું. પછી જો કોઈ ચાહવાવાળા આવી જાય છે તો તેમનાથી રમવા માંડું છું. ખરું કહું ? તમે જે નિકાહનો સંદેશો મને મોકલ્યો છે તે ક્યા આવેશ તળે છે ? સંભવિત...સંભવિત છે કે તમે મને કંઈક પ્રેમ આપી શકો છો, મને સ્નેહથી નવરાવી શકો છો, પરંતુ શું તે ઇજ્જત અને પ્રતિષ્ઠા જે પત્નીની હોવી જોઈએ, જે દરજ્જો પત્નીના માટે ખાસ છે, તે તમે મને આપી શકશો ? દુનિયા તમને છૂટ આપશે કે તમે મને ગૃહિણી બનાવીને પત્નીની માફક મારી ઇજ્જત કરો ? કલંકના એ તિલકને કેવી રીતે છૂપાવશો, જે મારા કપાળ પર છે ?

કોઈ પુરૂષ એમ કહે કે અય ઓરત ! હું તારા માટે દુનિયાને ત્યાગી દઇશ, તો એ વાતને હું માનતી નથી. દુનિયા ક્યારે કેને મૂકે છે ? હું જો પત્ની બની તમારા ઘરમાં આવીશ તો તમે મને ગંદકીમાંથી કાઢીને પવિત્ર અને નિર્મળ કરી દેશો. એ ખરું, પણ મારી ગંદકી તમને બિંટળાઇ જશે, અને રસ્તે ચાલનારા તમારી બીંતોના પડછાયાઓથી બચીને માર્ગ કાપ્યા કરશે એ વાતનો તમે વિચાર કર્યો છે ? વટેમાગુઓ કહેશે: “ આ મકાનમાં એક નાપાક સ્ત્રી રહે છે. જો જો, એનો પડછાયો આપણને પણ નાપાક ન કરી દે ! ” મોટા મોટા ‘ સન્નજનો ’ પોતાની પત્નીઓ અને દીકરીઓને કહેશે: “ એ ઘરની સ્ત્રી મળવાને લાયક નથી. એ તરફ જશો મા. ”

તમારા ઘરમાં હું એક કોઠી અને રક્તપિત્તિયાની માફક સમસ્ત વિશ્વથી અલગ એક કેદી બનીશ. તમે ક્યાં લગી આ બહિષ્કારને બરદાસ્ત કરી લેશો ? કેવળ ઐયાશીના આશયથી તમે મારે ઘેર આવો અથવા મને તમારે ઘેર તેડો તો ઇશ્વરથી કરી ચાલનારી દુનિયા તમારા ઉપર આક્ષેપ નહિ કરે. સહુ કહેશે:

“ હજી એ જીવતી છે. પ્રભુએ એને દોલત આપી છે, ઐયાશી કરે છે, કરી લેવા દો, ખીજા બધા પણ શું કરે છે ! ”

પરંતુ હું તમારા ઘરમાં પત્ની બનીને એસીશ તો એ લોકોજ, તમારી વિલાસિતાના કાયદેસરપણા અદલ ફતવો આપનારાઓ નાક-ભવાં સંકારીને કહેશે: “ એ છોકરો કેટલો નાલાયક અને અદમાશ નીકળ્યો, કુટુંબનું નામ બોળ્યું. તોબા, તોબા. ”

પછી તમે કોની કોની સાથે વિવાદમાં ઉતરશો, કોને કોને સમજાવશો કે તમે જીવનની એક ડૂબી જતી નાવને બચાવી છે, તમે એક નાસૂરપર મલમ ચોપડી છે, તમે બદીના વિરૂદ્ધ નેકીનું ચુદ્ધ કર્યું છે ?

પ્રેમના આવેગમાં દુનિયાને વિસરી જવ મા. ખુદા તો પોતાના બંદાઓને એક જ વાર મારે છે, પરંતુ દુનિયાવાળા પોતાના અપરાધીઓની દિવસમાં હજાર હજાર વાર, લિન્ન લિન્ન રીતે કતલ કરે છે, અને મૃત્યુ પછી પણ પીછો મૂકતા નથી !

ગાતિના મહાજનો કહેશે: “ એની ચાલચલગત ખરાબ છે. ” મૌલાના ફરમાવશે: “ એ બદકાર અને મહાપાપી છે. ” શેખ સાહેબ તમારું નામ સાંભળીને “ લાહવલ ” પઢશે.

.....પછી શું કરશો ? મારા દોસ્ત ! વ્યભિચાર બચકર ગુન્હો છે, પરંતુ કેવળ સ્ત્રીના જ માટે ! પુરૂષ વ્યભિચારી હોય તોય નિર્દોષ છે ! સ્ત્રી વ્યભિચારણી ન પણ હોય; પરંતુ પારકા પુરૂષોની જોડે જો મિત્રતા ધરાવતી હોય તો તે ગરદન મારવાને પાત્ર.....એ પુરૂષનો કાનુન છે !

વ્યભિચારી અને અદકૃત્ય કરનાર પુરૂષ પ્રતિષ્ઠિત ઘરોમાં

શરીર વહુ-દીકરીઓની જોડે કશાય સંકોચ વિના મિત્રતા રાખી શકે છે, પરંતુ એક સ્ત્રી પવિત્ર જીવન ગાળવાની ઇચ્છા ધરાવનારી, પ્રતિષ્ઠિત જનોના દ્વાર પર પાણુ જમ શક્તી નથી...એ પુરૂષોનો કાનૂન છે !

.....અભિચાર, શરાય અને તેનાથી ય અરાય ટેવો પુરૂષના માટે એવ્ય કે કલંક નથી, કેવળ સ્ત્રી જ એ માટે ફાંસીને પાત્ર બને છે...એ પુરૂષોનો કાનૂન છે !

સમાજ, પ્રત્યેક બદમાશ પુરૂષની ચાદરના ગંદા ધાબ્યાઓને સરળતાથી દષ્ટિ વિહોણું કરી શકે છે, પરંતુ સ્ત્રીની ચાદરનો પ્રત્યેક તાણો-વાણો, તેમને પાપ અને ધૂર્તતાથી રંગાયેલો દષ્ટિગોચર થાય છે.

મોટામાં મોટી જટા રાખી, મોટામાં મોટી પાલડી બાંધી, લાંબામાં લાંબા ઝબ્બા પહેરી, તમે તમારા ઓરડામાં પાપ-લીલાઓ કરો, લોકો કહેશે કે પ્રાર્થના કરી રહ્યા છો; તેઓ તમારા હસ્ત યુગ્મશે, ચરણ સ્પર્શ કરશે, પરંતુ પ્રત્યેક સ્ત્રી, જે તમારા ઘડેલા કાનૂન વિરૂદ્ધ વર્તન કરશે, તે તમારી દષ્ટિમાં વેશ્યા ઠરશે !

પુરૂષની આ શરીરતરૂપી તાબેદારીની યુગલમાંથી નીકળી અમે-તમે ક્યાં જમ શકીએ છીએ ? સારું તો એજ છે કે આ પાપથી જ સંતોષ માનો ! દરેક રાતે મારી જોડે લગ્ન કરી લ્યો અને પ્રત્યેક સવારે મને તલ્લાક (છુટાછેડા) આપીને તમારા ઘેર ચાલ્યા જાવ.....રાત્રિભરના માટે નિકાહ ને દિવસભરના માટે તલ્લાક !

પત્ર વીસમો

[૨૦]

પરમ દિવસે મોકલેલો નિકાલનો સંદેશ હજી બૂલી નથી. હું પુરુષોને બરાબર ઓળખું છું. તમારી મુહુર્ત્યત કેવી હોય છે ? લગ્ન પૂર્વે તમે લોકોને અમારા પ્રત્યે એવો પ્રેમ હોય છે, જેવો કરોળીયાને માખી પ્રત્યે. “આવો ! મારા પ્રાણુ ! મારા રંક ગૃહમાં કદમ મૂકો ! આવો ! ઓ મારા મેઘિરાં મહેમાન !” કરોળીયો કહે છે. એ પછી જે કંઈ બને છે તે સૌ કોઈને વિદિત છે.

આ તો લગ્ન પૂર્વેની વાતો છે. લગ્ન થયા પછી પુરુષને સ્ત્રી જોડે જે પ્રેમ હોય છે, તે પાંજરામાંના પોપટ કે મેનાને તેના માલિક જોડે જેવો હોય છે તેવો હોય છે. માલિક જો પુરુષ છે તો પોપટના પાંજરામાં મજેદાર ફળ આવે છે. પછી જો ‘સરકાર’ ગુસ્સે થયા, મિઝળ ગયો, તો પોપટના પાંજરાને ઠોકર મારવામાં આવે છે !

અમે સ્ત્રીઓ તમારાં ઘરોમાં પાણેલ ખુબસુરત બિલાડીઓ સમાન છીએ, જે માલિકના ઘરમાં આમ તેમ આંટા મારે છે, અને ન્યારે જુએ છે કે માલિક આનંદમાં છે, ત્યારે તેના બોળામાં ચઢી જાય છે; પરંતુ જો માલિકની નજર બદલાય,

મિળજ ગયો, તો અમને ખોળામાંથી કાઢીને ફેંકી દેવામાં આવે છે. પછી સંતાતી ફરીએ છીએ. અમારી મળલ નથી કે પતિના સામે આવીએ. ક્યાંક રસોડાના કોક ખુણામાં, કોક અંધારી ઓરડીમાં લપાઈને પડી રહીએ છીએ.

સાચેજ ધરની ચાર ભીતો વચ્ચે પત્નીઓ કેવળ ઉંચા વર્ગની દાસીઓ જ હોય છે. ‘સરકાર’ તેમને જમવા નોતરે છે, સારા સારા પોશાકો અને આભૂષણો ભેટ આપે છે, એ બધી ‘સરકાર’ની મહેરબાની છે, કૃપા છે. પત્નીઓનું કામ એટલું જ છે કે કાકલુદીભર્યા આભારો સહિત, આ નવાજેશોને કમુલ કરે.

પુરૂષના ઘરમાં સ્ત્રીની આ દશા છે. અમે સોના-ચાંદીની ખુબસુરત ફૂલદાનીઓ છીએ, જે તમારી પલંગની શોભા માટે મૂકવામાં આવે છે. અમે સ્વાદિષ્ટ ચટણીઓ સમાન છીએ, જે તમારી વાસના રૂપી ભૂખને ઉત્તેજન આપવા વપરાય છે.

તમે તમારા ઘર અને બિછાનાને સળવવા માટે ગોતી ગોતીને રૂપ રૂપના અંબારસમી સ્ત્રીઓ લાવો છો, તમે તેમને સુંદર વસ્ત્રો અને કિંમતી આભૂષણો પહેરાવો છો, જેથી તમારા ઘરમાં તમારા માટે એક સ્વર્ગ હસ્તીમાં આવે.

તમે અમારા દેહમાં અતરનો પમરાટ ચાહો છો, જેથી તમારા બિછાનાં તેની મધુરી સૌરભથી મહેકી ઉઠે. તમે અમારી સળવટ અને અમારા રૂપથી તમારી જાતને સંતુષ્ટ રાખવા માંગો છો.

તમે આ બધું જે કંઈ અમને આપો છો તે એટલા ખાતર નહિ કે અમે એના હકદાર છીએ !

પુરૂષ જ્યારે સ્ત્રીની તલાશ કરે છે, ત્યારે સહુથી વધારે

તેને ચિન્તા રૂપાળી સ્ત્રી મેળવવાની હોય છે. પુરૂષ ગમે તેવો કદરૂપ હોય પણ તે રૂપાળી જ સ્ત્રી વાંચ્છે છે ! તે લગ્ન પૂર્વે સ્ત્રીનો ચહેરો નોંધ લઇ, સંતુષ્ટ થવા માંગે છે, પરંતુ કદિ તે એ હકિકત ઉપર વિચાર સુધ્ધાં કરતો નથી, કે જે સ્ત્રી પણ લગ્ન પૂર્વે પુરૂષનો ચહેરો નોંધ લેવા ઇચ્છે તો શો ગુન્હો છે ? શું ઘેટાં-બકરાં અમેજ છીએ, કે તમે કલ કરવા માટે ખરીદતાં પહેલાં અમારી ખાલને-ચામડીને જુઓ છો કે તે ઢીલી તો નથી ને ?

એક દિવસે હું મુંબઈના એક કુટણખાનામાં તમાશેા જોવા ગયો. ત્યાં મેં જોયું કે જરૂરતવાળા પુરૂષો આવે છે અને સ્ત્રીઓ દસ-દસ, વીસ-વીસ... તેમના સમક્ષ લાવાને પેશ કરવામાં આવે છે. પુરૂષો તેમને નિર્લજ્જતા અને ખેશરમીપૂર્વક જુએ છે, અવલોકે છે, પસંદ કરે છે અને તેમના દામ ચુકવે છે.....

અલિદાનની આ બકરીઓ પર આ પ્રમાણે સમાલોચના થાય છે :

“ આંખો તો સુંદર છે, પણ ચહેરો મુડદાલ છે. ”

“ એમ તો ખરાબ નથી, પણ આંખો જરાક ઝીણી છે. ”

“ હોહ જરા મોટા છે અને નાક નાનું છે. ”

“ દાંત ખરાબ છે, કમર મોટી છે. ”

હું તમને પૂછું છું કે અમે પણ એવીજ રીતે પુરૂષોને અમારી સમક્ષ હાજર કરીને તપાસીએ અને પારખીએ એવો એક દિવસ કેમ ન આવે ? શું એમ થવું અશક્ય છે ? અસંભવિત છે ? કુટણખાનામાં સ્ત્રીઓના બદલે પુરૂષોને રાખવામાં આવે અને સ્ત્રીઓ ત્યાં જઈને તેમનો બાવ નક્કી કરે એવું ન બને ?

તમે અમારી સમક્ષ આવો, અને અમે પણ પુરૂષોની માફક
પાપાણ્ય-હૃદય અને નિર્લજ્જ બનીને, સમાલોચના કરીએ :

“ આ કાળો છે. ”

“ એ કદરૂપો છે. ”

“ એ કાણો છે. ”

“ એની દાઢીમાં ખુપરા છે. ”

“ આ ટાલિયો છે. ”

“ એનો શ્વાસ દુર્ગંધ મારે છે. એના દાંત ગંદા છે. ”

શું તે દિવસ કદિ નહીં આવે કે ન્યારે સ્ત્રીઓ તમારી
નસાખોર આંખોમાં સળી ફેરવીને તમને અંધ કરી દે જેથી તમારી
બેશરમ આંખ સ્ત્રીઓના રૂપને જોઈ જ ન શકે ? ઈશ્વરની ઇચ્છા
બળવત્તર હશે તો અમે તમારા કણોમાં ઉકળતું તેલ નાંખી તમને
અધિર કરી દઈશું, જેથી તમે ફરી કદિ સ્ત્રીના સંગીતથી પરિચિત
શક જ ન શકો.

પત્ર એકવીસમો

[૨૧]

નિકાહના પયગામનો ઉત્તર વાળતાં વાળતાં ગુસ્સો આપા ગયો હતો. આવંતો જોઈતો તો ન હતો.....તમે પુરૂષો એટલે દરજ્જે સંસ્કારી ઉચ્ચતા નથી ધરાવતા કે તમારી વાતો પર ગુસ્સા અને રંજનતું પ્રદર્શન કરી હું મારા અવયવોને તકલીફ આપુ.

કાલે મેં તમને એ વાત સમજાવવાની કેશિક કરી હતી કે અમારા જેવી અભાગિણીઓ માટે તમારા સમાજમાં મુકિતનાં તમામ દ્વારો વાસેલાં છે. જો તમે મારા જેવી સ્ત્રીને પત્ની બનાવી પણ લ્યો તો લોકો તમારા નિકાહને વિદ્વાસવૃત્તિથી કમ ન સમજશે. પછી જો સંતતિ થઈ તો તેની શી દશા થશે ?

સંતતિ અંગે પુરૂષના ખ્યાલો વિચિત્ર હોય છે. તે એ નથી જાણતો કે તંદુરસ્ત, તાકાતવાન અને નેક ખસલત સંતતિ પેદા કરી, માનવ-વંશ કાયમ રાખવાની જવાબદારી તેના શિરે છે. પુરૂષના જીવનમાં સંતતિનું પેદા થવું એ એક અદ્વિતીય હોય છે. સંતતિ થયા પછી પુરૂષના અંદરની તેની અભિમાનવૃત્તિ સતેજ બની જાય છે. તે સંતતિને પોતાની પુરૂષાતન-શક્તિનો ધન્ધારી ન શકાય એવો પુરાવો સમજી, દુનિયા સમક્ષ પેશ કરે છે.

આપ પોતાના બાળકને બોળામાં લઇને બેસે છે, તો તે એ નથી વિચારતો કે આ બાળક કુદરતના કાનુનનું ફળ અને બે જૂદી જૂદી વસ્તુઓની સમાન ઉર્મિલતાનો નતીજો છે.

મારે પુરૂષોની સ્વાર્થાન્ધતા સાથે ન છૂટકે એટલે બધો સંપર્ક સાધવો પડે છે, કે રાત-દિવસ અજળ, હાસ્ય-જનક, તેમજ બોધ ગ્રહણ કરવા ભોગ ખેલ બોધ કરે છું.

પુરૂષ અને સ્ત્રીમાં જે પાકૃતિક જુરસો માત્ર સંતતિની ઉત્પત્તિ કાળે કુદરતે પેદા કર્યો, તે જુરસો આધુનિક સંસ્કૃતિ અને સભ્યતાની કૃત્રિમતામાં, લગભગ નાશુદ્ધ થઈ ગયો અને તેના બદલે કૃત્રિમ વાસનાનાં જંતુઓ માનસમાં પેદા થઈ ગયાં, જે અપ્રાકૃતિક વિકાસે પેદા કરે છે. કુદરતનો સાચો જુરસો, જે સ્ત્રી અને પુરૂષના મિલનની સૌથી મજબૂત કડી છે તે વાસનાઓને અર્પણ થઈ ગયો.

યુવાનીના પ્રાકૃતિક જુરસાને વિલાસમાં ફના કરીને હવે તમે લગ્ન કરવા હાલી નીકળ્યા છો! પુરૂષોની વર્તમાન હાલત તો આ છે! અને પછી તમારા જળ અને ગર્વ, પતિ અને પિતા બનવાના કાઝિલાં બને છે.

તમે કદિ દસ મિનિટના મારા પ્રેમની ઉપાધિમાંથી ફારેગ થઈ વિચારો કે હું સંકેતોમાં, નિશ્વાસોમાં, અશ્રુઓમાં જન્મ્યો અને નાસૂરોની આ દુનિયાનું કયી રીતે ખ્યાન કરું છું. પરંતુ તમે પુરૂષોને એ વાસ્તવિકતા નજરે જ પડતી નથી.....

...શું તમને જ્ઞાન નથી કે પુરૂષોની કૃત્રિમ અને સ્વાર્થાન્ધ વિષય-લોભુપતાએ, સ્ત્રીઓના જીવનને કેવી રીતે બરબાદ અને તારાજ કરી નાંખ્યું છે?

તમે સમજો છો કે સ્ત્રીએ તમારી પ્રત્યેક અપ્રાકૃતિક ઇચ્છાના ગુલામ બનવું જોઈએ. તમે થોડીક ક્ષણ વિલાસને ચાહો છો અને એમ માનો છો કે સ્ત્રી જે સ્થિતિમાં હોય, જે દશામાં હોય, બિમાર હોય, લાચાર હોય, તે સ્થિતિમાંથી તેણે તમારી વાસનાના હુકમનું પાલન કરવું જોઈએ!

હજાર સ્ત્રીઓ છે, જેને તમે વિવાહ કરીને લાવી શકો છો, હજારો માત-પિતા મોજૂદ છે, જે પોતાની દીકરીઓને ધર્મના નામે તમને વેચી નાખશે. તમારી વાસનાનું પોષણ નિરંતર થવા જ કરવું જોઈએ. જંગલની હરિણીઓ પેદાજ એટલા માટે થાય છે કે દરેક વેળા શિકારીના નિશાન પર હાજર રહે!

પુરૂષોની પરિણીત જીંદગી, નખ-શિખ એકતરફી હોય છે. કેટલીય જીંદગીઓના દરિયા તમારી તરસે સુકવી નાંખ્યા, પરંતુ તમે કેવળ તમારી તરસને જ યાદ રાખી.....દરિયાનું પાણી સુકાતું જાય છે તેની કદિ પરવાહ નથી કરી!

એ લોકો જાણી બુજીને લગ્નો કરે છે, સંતતિ ઉત્પન્ન કરે છે અને સમજે છે કે એમજ થવા કરે છે, એમજ થવું જોઈએ! પત્નીઓ મર્યાજ કરે છે, પુરૂષો એપી રોગોમાં સપડાયા જ કરે છે, પછી શું લગ્નની પ્રણાલિકા બંધ કરી દેવામાં આવે? જ્યારે સંસારી-જીવનની વજનદાર ગાડી ચાલી શકતી નથી અને પુરૂષની ફરતાની ભોગ બનેલી સ્ત્રી પ્રાણ આપી દે છે, ત્યારે પુરૂષ કેવો રહે છે, કેવો કલ્પાંત કરે છે; “હાય! મારું ઘર તારાજ થઈ ગયું.” “હાય! હું એકલો રહી ગયો”...થોડાક દિવસો લગી તો એવા પ્રકારે રહે છે અને કલ્પાંત કરે છે કે જાણે તે નજદીકમાં જ મૃત્યુને બેઠશે, પણ એ કે ત્રણ મહિના પછી દ્વિતીય લગ્નની વાટાઘાટો શરૂ થઈ જાય છે.

કહે છે; “ શું કહે ? જન્મવાની તકલીફ છે, બીજી વાર લગ્ન ન કરે તો શું કરે ? બાળકોને આરામ નથી. તેમને ઉછેરનાર તો કોઈ જોઈએ. એકાંત મારા માટે હાનિકર છે. ” જો કે આ બહાનાઓના પરદામાં જાતીય વાસનાનો એક પ્રબળ અંશ ગુપ્ત રહેલો હોય છે. જે સીતેર-એસી વર્ષના ધરડા ડોબાઓને પણ નવાં લગ્ન માટે સરળતા પૂર્વક તૈયાર કરે છે.

પુરૂષોના માટે દ્વિતીય લગ્ન આટલે દરજ્જે જરૂરી છે, પણ પ્રતિષ્ઠિત જનોના ઘરોમાં વિધવાઓનાં લગ્નનો પ્રશ્ન હજી લગી બહુજ એબપાત્ર લેખાય છે !...આ બધા આધુનિક યુગના ગર્તામાં જઈ પડેલા હકકો છે. તમે કદિ એ પ્રશ્નો ઉપર વિચાર કર્યો નહિ હશે. હું ખૂબ જાણી ગઈ છું.....પુરૂષની ધૂર્તતાને !

ઘણી વેળા માફ દિલ જંગી પાંજરું હોય છે, જેમાં સંખ્યા-બંધ વિકરાળ સિંહો ગર્જતા હોય છે, ઘણીવાર માફ દિલ વિશાળ અને પાણીથી ભરપૂર કૂપ હોય છે, જેમાંથી ભયપ્રદ ચિત્કારો આવે છે. મારી એ સ્થિતિની તમે કલ્પના કરી શકતા નથી. હું જ્યારે મારી-તમારી વચ્ચે આત્મિક પ્રેમની કલ્પના કરું છું ત્યારે તમે મને એટલે દૂર દષ્ટિએ પડો છો કે જાણે આકાશ પર એકલવાયો ટમટમતો એક તારલો ! જ્યારે હું તમારી જોડે દામ્પત્ય-જીવન અને તેના બંધનોનો વિચાર કરું છું, ત્યારે તમે મને એક એવા ક્રૂર વડે સમાન દષ્ટિએ પડો છો કે જેના શરીરમાંથી દુર્ગંધ આવી રહી છે અને જેના દાંતોમાંથી રક્ત ટપકી રહ્યું છે !

પત્ર બાવીસમો

[૨૨]

લગ્નના પ્રશ્ન પર મારી વિચારવિવ્હળતા તમને સતાવી રહી છે ? તમારા અભિપ્રાયમાં હું માનસિક સમતોલપણથી વંચિત ઇન્સાન છું ? સાચું કહો છો ?

આજે અવકાશ નથી. સવારથીજ તમારા કેટલાય પ્રતિસ્પર્ધીઓ મારા મસ્તક પર સવાર છે. એકાદ બે દિવસ પછી જરા જોષ કે તમારામાં કેટલું સમતોલપણું છે !

તમે જાણો છો કે સમતોલપણું કેને કહે છે ? પહેલાં તમારા સમતોલપણાને જુઓ. હું ખીચારી અદ્ય જ્ઞાની, મારા પર સમલોચના કરવાની જહેમત પછી જ લેજો ! મારા સૌંદર્યની કૃત્રિમતા પર તમે ગાંઠા થઈ જાવ છો.....એ તમારું સમતોલપણું છે !.....એ તમારું સમતોલપણું છે કે મારા પ્રેમમાં દિવસભર રડો, રાત્રિભર જાગો, ફરી દિવસભર રડો અને પુનઃ રાત્રિભર જાગો અને દિવસભર રડો. જાગ્યા તો મારા નામે બેઠા બેઠા પ્રેમ પત્રો લખતા રહ્યા, નિદ્રાધીન થયા તો મને જ સ્વપ્નમાં જોતા રહ્યા, મારાથી મુલાકાત થઈ ગઈ તો ‘મિલન’ નહિતર ‘વિયોગ’ ! આ.....તમારું સમતોલપણું છે ?

તળાવમાં વસનારો દેડકો પણ આવું જ સમતોલપણું રાખે છે ! કાદવમાં કુદાકુદ કરે છે, તળાવના કાંઠે બેસી ડાંઢિ ડાંઢિ કરે છે, વર્ષા-ઋતુ આવી રીતે પસાર કરે છે, ફરી આવતી વર્ષા-ઋતુ સુધી અલોપ થઈ જાય છે. જે કંઈ તળાવમાં છે તેની તેને ખબર છે. તે સિવાય તે બીજું કશું જાણતો નથી. એ દેડકાની જીંદગીનું સમતોલપણું પણ એવું જ છે, જેવું તમારું છે !

હું ઇન્સાનોને એક એક સુકા હાડકા પર ધુરકતા અને લડતા જોઉં છું. ચાર પૈસાના નફા ખાતર, એક બીજાનાં ગળાં કાપતા જોઉં છું. વ્યક્તિગત પ્રભાવ અને રાજકીય તાકાત મેળવવા માટે એક બીજાની કબરો ખોદતા જોઉં છું. ધણા તો એવા છે જે તમારી માફક પોતાની તિરસ્કૃત વાસનાના સંતોષ માટે, સ્ત્રીઓના જીવન અને પોતાની યુવાની અરબાદ કરે છે અને યુવાની અરબાદ કર્યા પછી પણ પોતાના ભુદાપાને અમારા કદમોમાં નાંખે છે !

હું તમે બધાને એવી રીતે લડતા-ઝઘડતા, મારતા-મરતા ઉછળતા-ડૂબતા ફના થતા જોઉં છું અને તમારા લોકોની દશા જોઈ એવી પ્રાર્થના કરું છું કે દુનિયાને ફરી એકવાર ત્રણ પયગ અમરના સમયમાં થયેલા પ્રસંગ જેવા પ્રલયની આવશ્યકતા છે, જે એકીવળા જીવનની બધી ફૂર એવી વ્યવસ્થા હિજ્જ ભિન્ન કરી દે, કે તેના અવશેષ પણ બાકી ન રહે..... પછી ભૂમિપર નવંસરથી જીવનના અંકૂર કુટવા શરૂ થાય અને કુદરતની વ્યવસ્થાનું તે સમતોલપણું, જેને તમે નાબુદ કરી દીધું છે, તે ફરી એકવાર પ્રસ્થાપિત થઈ જાય !

તમે તમારા ત્રાજવામાં પ્રત્યેક નારીને જોખો છો, પછી જે નારી તમારા ત્રાજવામાં ઓછા વજનવાળી નજરે પડે છે, તેને કહો છો કે તારું સમતોલપણું ગૂમ થયું છે ! અમારા જેવી

અપરાધી સ્ત્રીઓમાં વાસ્તવિક સમતોલપણું ઉત્પન્ન કરવા તમે કોઈ પાઠશાળા સ્થાપો તો વિદ્યાર્થીઓની યાદીમાં માઈ નામ પણ લખી લેજો.અને તમારી વાત કહું તો હજી તો તમારૂં સમતોલપણું કેવળ એટલું જ છે કે મારી ફક્ત એકજ ચૂંટીમાં, એક સૂક્ષ્મ રિમતમાં તમે ઉપર-તળે થઈ જાય છે. મારાં લોચન જરા બદલાય, મારા વાળોની એક લટ જરા વાયુમાં ઝુલે, મારી સાડીનો પલ્લવ તમારા દામનથી સહેજ અડી જાય...તો તમારૂં સમતોલપણું રેતીની ભીંતની માફક જમીન દોસ્ત થઈ જાય છે! કાગળની હોડીની માફક ડૂબી જાય છે!

.....એ આપ જનાબનું સમતોલપણું છે! અને માઈ સમતોલપણું? માઈ સમતોલપણું એ છે કે તમારા જેવા સેંકડો બદનસીબોના પ્રેમની કથા.....અશ્રુઓ, નિશ્વાસો અને હીચ-કીઓ આઠે પ્રહર સાંભળું છું અને મારી જગ્યાએ કાયમ છું! મારા પ્રેમીઓ રડતા આવે છે, અને રડતા-કુટતા પસાર થઈ જાય છે. હું એક મજબુત ખડકની માફક ત્યાં જ છું, જ્યાં હતી.

જંગલમાં એકલા અટુલા ઉભેલા ઘટાદાર વૃક્ષ જેવી છું છું. મારી છાયામાં દૂર દૂરના પ્રવાસીઓ આવીને શ્વાસ લે છે ભૂખ્યા, તરસ્યા, થાક્યા, હાર્યા, હસતા, રડતા..... એક બે ઘડી થોભે છે અને ચાલ્યા જાય છે.અને હું જીવનના અરણ્યમાં ઉભી રહીને ઝુમું છું-ડોલું છું! પ્રલયની વિદ્યુત મારા શિરપર નૃત્ય કરે છે, વાદળો ગર્જે છે, વરસે છે અને પસાર થઈ જાય છે. આંધીઓ આવે છે અને ઉતરી જાય છે. સૂર્યના ઉષ્ણ કિરણો, અને ચંદ્રની શિતળ રોશની મારી આસપાસ વિંટળાય છે અને ફના જાય છે. હું જે સ્થળે છું, આખી વય ત્યાંજ વ્યતીત કરી દેખા. ...અને તમે મને સમતોલપણું સ્વીકારવા નીકળ્યા છો?...તમે

પત્ર તેવીસમો

[૨૩]

કાલે સમતોલપણાવાળો પત્ર પૂરો કરી શકી નહોતી ત્યાં મારા એક જીના પ્રેમી આવી ચઢ્યા અને હું તેમના સમતોલ-પણાની પરીક્ષા લેવામાં ગુંથાઈ ગઈ !

આ દરમ્યાન મને મારા પ્રેમીઓની એક યાદી યાદ આવી ગઈ, જે મેં મુદ્દતથી તૈયાર કરવી શરૂ કરી હતી. એક સંધ્યાએ ખૂબ વરસાદ વરસી રહ્યો હતો. પ્રેમી-પાગલો પોતપોતાનાં ઘરોમાં નાક ઉપર હાથ મૂકીને પડ્યા હતા. હું એકલી બેઠી હતી તેજ દિવસોમાં મારા એક પ્રેમી નિકાહનો સંદેશો લખેને, સવાર-સાંજ મારે ત્યાં આવ્યા કરતા હતા. બેઠાં બેઠાં વિચાર્યું કે દુનિયામાં મૂકી શું જઈશ ? લાવ, લખના-નિકાહના સંદેશાઓની એક યાદી તૈયાર કરી લઉં, જેથી દુનિયાને ખ્યાલ આવે કે તેના જ નખીરાઓ, પડેજ ઘડેલા સિદ્ધાન્તો પર લાત મારીને મને લખના પ્યગામ પાઠવ્યા કરતા હતા.

કદાચ પુરુષોના અભિમાનને આ યાદીના વાંચનથી કંઈક ઠેસ લાગે એ ધરાદાયી, અને તમને શરમાવવાના આશયથી એ

યાદીના એક પૃષ્ઠની અહીં નકલ કરું છું. અસલ નામોની તમને શી ગરજ ? નામોના બદલે ક્રમાંક લખું છું. એજ ક્રમાંકમાં ક્યાંક તમારું નામ પણ હશે.

“ આ લયલાના પ્રેમીઓની યાદી છે, જે તેને નિકાહના પયગામ મોકલ્યા કરતા હતા. છળકપટની વૃત્તિવાળા પુરૂષોના માટે આ યાદી એક ધડો લેવા જોગ વારસો છે, જેઓ સ્ત્રીઓને બદનામ કરીને પોતાની એજન્ડા સાબીત કર્યા કરે છે. આ યાદી ખુદ લયલાએ બનાવી છે.

લયલા બિન્તે લયલા બિન્તે લયલા.....ધંધા અસ્મતફરોશી, વતન હિન્દુસ્તાન.....સમજદાર, ચખરાક, ચાલાક, બુદ્ધિમાન, તોફાની, બદમાસ, ઉગ્ર.....બાવીસ વર્ષની ધરડી ડોસી..... આજે તારીખ.... ...માસ.....સને.....ના દિને..... સ્થળ.....લખી.

(૧)...સ્ત્રીઓનો શિકારી, નિત્ય સવારના પહોરમાં જ આવે છે, જ્યારે મારી પ્રાકૃતિક ઉષ્ણતા ઓછી હોય છે. શ્રદ્ધા રાખે છે, કે કોકને કોક દિ' તે મારી કોઇ અશક્ત પજોમાં મને જીતી શકશે.....

(૨).....ડુકકરની માફક માથું ઝુકવીને સિદ્ધો હુમલો કરે છે, એનો સપાટો ગળાપનો હોય છે. એના માર્ગની વચ્ચેથી જરા ખસી જઈ' છું, તો પોતાની ધૂનમાં ને ધૂનમાં આગળ ચાલ્યો જાય છે.

(૩).....પાગલ બળદ ! માથું નમાવી, પૂંછડી ઉપાડી, મુખમાંથી લાળ ટપકાવતો ટપકાવતો આવે છે. ચામડી ઘણી જાડી છે !.....

(૪) બિલાડી જેવી ચકચકતી આંખો, જે અંધારામાં વિશેષ ચમકે છે, નિરવ પગલે આવે છે, નરમ ચામડીની અંદર તીણાં પંખ સંતાડીને ; અને એવી રીતે ખુણામાં આંખો નીચી કરીને બેસે છે, જેવા રીતે બિલાડી ઉંદરની શોધમાં.

(૫) રાતભર પત્તાં રમે છે, સિગાર પીયે છે, સવારે વર્તમાનપત્રનો અગ્ર-લેખ લખે છે, અને બીજા પ્રહર પછી ફરી મારા પ્રેમમાં ફસાઈ, અનેક સીગારેટા પીયે છે અને વધારે પત્તાં રમે છે !.....

(૬)...બિમાર છે બિચારો ! હકીમજીના દવાખાનાથી ઉઠીને સીધા મારી પાસે આવે છે. મને દેખતાં દેખતાંમાં તો તેને હમનો હુમલો થાય છે, અને ફરી પાછો દવાખાને ચાલ્યો જાય છે !...

(૭)...માલદાર, કદરૂપ, વૃદ્ધ હાફિઝની પ્રેમ-ગઝલો વાંચી વાંચીને ચિત્કારી ઉઠે છે !...

(૮)...નાંબર સાત કરતાં વિશેષ પૈસાપાત્ર, કદરૂપ ઓછો, એક પત્ની...છતાં દ્વિતીય લગ્ન કરવાની મહત્ત્વાકાંક્ષા સેવે છે. દસ-બાર બાળકો પેદા કરી ચૂક્યો છે, દસ-બાર બીજાં મારા ખોળામાં પેદા કરવા દાગ્ગર છે !

(૯)...ધણેજી પવિત્ર, ફાંકડો, સાહિત્યનો અચ્છો શોખિન છે, જાતીય શાસ્ત્રનો ઉડો અભ્યાસી છે. મને પણ સંતતિ-નિયમનના સિદ્ધાંતો સમજાવતો રહે છે !

(૧૦)...કોમનો આગેવાન છે. સાંજે સભાઓમાં વ્યાખ્યાનો આપે છે, રાત્રે ખાદીના વસ્ત્રો પહેરી મારે ઘેર આવે છે. પોતાની ઈશ્કબાજી દ્વારા મને પણ રાષ્ટ્રવાદી બનવવાનો યત્ન કરતો રહે છે !...

(૧૧)રાતો, કદિ સંકેદ, કદિ ભૂરો.....રંગ બદલતો રહે છે. દિવસભર ધરમાં સુઈ રહી 'એરેબીયન નાઈટ્સ'ની વાતો વાંચ્યા કરે છે. રાત્રે મારે ઘેર આવી બોલે છે.....થોડુંક અપ્રીણ પણ ખાય છે !

(૧૨)હઝરત મૌલાના ! ધરે નથી આવતા...સંદેશો મોકલ્યા કરે છે. મારા માથામાં દર્દની ખબર સાંભળે તો તાવિજ બનાવી મોકલે છે. ઉપરથી મારી ઉપર પિતાતુલ્ય અને મુરખી સમી કૃપાઓ ફરમાવે છે ! ઘણી વેળા મારી વર્તમાન દશા ઉપર અફસોસ પણ વ્યક્ત કરે છે. સાંભળ્યું છે કે હું તેમની જોડે નિકાહ કરવાને માટે કચુલ થાઉં, તે માટે એક જાપ જપી રહ્યા છે.

(૧૩)ખી. એ. એલ એલ. ખી., ખુબસુરત, સુંદર વસ્ત્રો પરિધાન કરનાર, શરમાળ, પ્રેમના આવેગ જીભે તો અદ્ધપ પણ કલમથી વિશેષ પ્રકટ કરે છે. માણસ ખરાબ નથી... આશિક બનતાં બનતાં હવે ખાવિન્દ બનવા ચાહે છે. વધતો આવે છે, હું ખસતી જાઉં છું, પણ તે વધતો આવે છે. ડરું છું. પાછળ બીંત છે, સામે તે છે, તે ધસતોજ રહેશે તો હું ક્યાં લગી ખસી શકીશ ?

કંઈ સમજ્યા ? મારી જીંદગીના લાખા અરણ્યમાંથી કેવા કેવા ઊંટ પસાર થાય છે ? હું એ બધાની દોરી હાથમાં રાખું છું, કોઈને એક કદમ આમ કે તેમ જવા દેતી નથી એ શું છે ? મારું સમતોલપણું નથી વાર ? યાદ રાખો કે જેનો ઇરાદો પુખ્ત છે, તેનું જ સમતોલપણું સાચું હોય છે. ખુદ જાલીમનો જીદમ પિડીતના ઇરાદાને બળ અર્પે છે. જેને તમે સ્ત્રીઓની ચાલાકી અને ધૂર્તતા કહો છો તે તમારા તીણાં પંજાઓથી બચવાને માટે એક સંગીન બખ્તર છે, અને તેને વાપરવાનું તમેજ અમને શિખવ્યું છે !

પત્ર ચોવીસમે

[૨૪]

તમારા ગઈ રાત્રિના વાર્તાલાપે, મારા જન્મોને ખૂરી રીતે
હાંછેડ્યા છે. મારી જીંદગીના વર્તમાન અને ભવિષ્યની જાંચ કરી
રહી છું. ખબર નથી કે શ્યા નિર્ણય ઉપર આવું? બેચાર
દિવસ મારાથી દુર રહ્યો. મારા સમક્ષ ન આવ્યો. ન તો મને
પત્ર લખ્યો, કે ન તો મને સંદેશ કહેવડાવો.....હું ચાલતાં
ચાલતાં એક બે કોશ આગળ નીકળી ગઈ છું. ખબર નથી કે
મારી મંજિલ (પડાવ) ક્યા માર્ગ પર છે? ખુદા ખાતર મને
વિચારવા દો, સ્વસ્થ થવા દો, શાસ દેવા દો!.....

જો તમે નહિં માનો અને મારા ઘેર આવશો તો મારા
ધરનાં દ્વાર બંધ જોશો. પત્ર લખશો તો વિનાવાંચ્યે અગ્નિને
સોંપી દઈશ. માનવ-જીવનમાં એક વેળા આવે છે, જ્યારે તે,
એવા મુકામ ઉપર પહોંચે છે, જ્યાં 'વર્તમાન'ની સરહદ સમાપ્ત
થઈને 'ભાવી'ની સરહદ શરૂ થાય છે.....કાલે રાત્રે હું એ
ઉપર પહોંચી છું.

મારા અત્મામાં ભારે તુફાન મચ્યું છે, આ શું થઈ ગયું?

મને ખબર પણ ન પડી. જાણે આંખો મીચીને નહાસતી ચાલી જતી હતી. સમજતી હતી કે એજ મુક્તિનો માર્ગ છે, એ જ આઝાદીનો રાહ છે.....ઠોકર લાગી તો મેં મને આ મુકામ પર આવેલી જોઈ. એવાજ અકસ્માતોનું નામ લાગ્ય છે ? કિસ્મત એને જ કહે છે ?

પૂર્વના પ્રતિ મુખ્ય કરીને નહાસો અને પશ્ચિમમાં પહોંચી જવ; આકાશ તરફ ઉડો અને પાતાળમાં પેસી જવ...એજ તકદીર છે ? હું તકદીરનું રમકડું, જે ચાર દિવસ માટે એકાંતમાં જઈ છું, અને જે ચાર દિવસ પછી એકાંતમાંથી બહાર આવીશ તો મારા કિસ્મતનો ફેંસલો કરીને આવીશ.

દરિયામાં જરતી આવી રહી છે.....પુસ્તો બાંધી રહી છું.....મને બાંધવા દો ! મેં હંમેશાં તમારા પ્રેમના દાવા અને આશિકાને ઠોકરે માર્યા છે.....આજે પરાજય પામી રહી છું અને હાથ જોડું છું. મને મુદત આપો કે હું માફ ગળું ટુપી ફઉ.....ઓ પ્રભુ ! ઓ પરવરદિગાર !.....શું એટલું પણ થઈ નહીં શકે ?

પત્ર પંચીસમે

[૨૫]

વારંવાર ન લખેાં. હું વાંચી શકતી નથી. મારી કંતે કાષ્ટ
ઉત્તર નથી. હું અળી રહી છું. અગ્નિ ઉપર મુકલી છું. જ્વા-
ળાઓ રેલાઈ રહી છે. કાં તો આ લોખંડ પાણી અનીને વહી
જશે. કાં તો નવાં ખીખાંમાં ઢળી કોઈ નવું રૂપ અખત્યાર કરશે.
હઠ ન કરો હું અળી રહી છું.....ગળાઈ રહી છું.....નષ્ટ
થઈ રહી છું !

પત્ર છવીરામે

[૨૬]

તમે માફ નથી સાંભળતા, નથી સાંભળતા અને લખ્યે જ જાવ છે. હું એક નવી દુનિયાના દ્વાર પર ઉભેલી છું. મારી કદખાના તમામ દેવો, પોતાના ગોખમાં ઉધા પડેલા છે ! જે પ્રભુની મેં આખી વય પૂજા કરી, તે આજે મસ્તક નથી ઉંચું કરતો. મારા માટે આ નવી દુનિયા જેનો દરવાજો આજે ખુલી રહ્યો છે, તે મોત પણ છે અને જીવન પણ છે.....શું મળશે ? શું મેળવીશ ?.....ખબર નથી !

પત્ર સત્તાવીસમે

[૨૭]

તમને જવાબની ઈતેજારી છે ? કેવા જવાબની ? કોના જવાબની ? મને પણ ઉત્તરની પ્રતિક્ષા છે !

મારા કિસ્મતને મેં પણ એક સવાલ ક્યો છે તેના જવાબની પ્રતિક્ષા કરું છું !

આકાશ તરફ તાંકી રહી છું. સમુર કરો.....સમુર કરો !

પત્ર અઠ્ઠાવીસમે

[૨૮]

મેં નિર્ણય કરી લીધો ! તે સ્વર્ગનો દરવાજો મેં બંધ કરી દીધો જ્યાં તમે મને લઇ જવા ચાહતા હતા. તે સ્વર્ગ મારા માટે નથી ! આ મારો ફેસલો અંતિમ છે !

જાવ, મારી જીંદગીની સીમામાંથી બહાર નીકળી જાવ...
...એટલા દુર નીકળી જાવ કે મારા કદમની એક રેખા પણ જ્યાં દષ્ટિએ પડી ન શકે ! જેટલું રડવું હોય તેટલું રડી લ્યો, માથું પટકવું હોય તો પટકી લ્યો...હું કહું છું કે જે કંઈ વીતી ચુક્યું તેને વિસરી જાવ !

એક સમય એવો હતો કે જ્યારે આજનું મારું વિષાદમય હૃદય અનેરૂં પ્રકાશિત અને અતિ પ્રાણુવાન હતું...એ ધરમાં નૂરજ નૂર હતું.....મુહબ્બતનું નૂર ! અધિકારનું નામ વટિક નહોતું. પછી એ બેવફાએ એ ધરને એવી રીતે તારાજ કર્યું કે તેની બીતો સુદ્ધાં જર્જરિત થઇ ગઇ છે. તે એ ધરની ખાકને ઊડાવી હસતો-રમતો પોતાના માર્ગે ચાલ્યો ગયો. પુરૂષ એવી જ રીતે આખા દુનિયાને બરબાદ કરીને પસાર થઇ જાય છે ! પરંતુ સ્ત્રીઓ

યાદ રાખે છે અને કદિ કદિ બદલાની પ્રતિક્ષામાં આખું જીવન પણ વ્યતીત કરી નાખે છે.....

...પછી.....પછી દિવસો ગયા. મેં દેહ-વિક્રમની પાઠ-શાળામાં તાલીમ લીધી. હું ધણા માર્ગો શીખી. પરંતુ ત્યારે કોઈ 'પ્રિયતમ'ને વ્યથિત થતો જોઈ છું, ત્યારે મારા દિલના કોઈ ખુણામાં દયાના અંકુરો ફુટે છે.....એ જ મારા હૃદયની કમજોરી છે.....અને હું એ ગુન્હેગારને ક્ષમા કરી દઉં છું...એજ મારી અશક્તિ અને નિર્બળતા છે.

એજ કારણ છે કે મારા ચાહનારાઓના સંઘો આવે છે, રાત્રિભર ધર્મશાળામાં વિશ્રાંતિ લે છે, અને પ્રાતઃકાળે ચાલ્યા જાય છે !.....હું એજ સ્થિતિમાં આનંદિત છું, કે કોઈ મને યાદ નથી રાખતો.....ખુશ છું, કે મને સઘળાં વિસરી જાય છે. તમે પણ એવી જ રીતે.....કોઈ પણ પ્રકારે.....મને વિસરી જાય. તે ઉજ્જડ ઘર કે જે માફ હૃદય છે, તેની ભીંતો મેં નવે-સરથી બનાવી લીધી છે અને આ વેળા એ ઘરનાં તમામ દરવાજા અને બારીઓ વાસી દીધાં છે. જેથી બહારનો વાયુ અને પ્રકાશ, કોઈ પ્રકારે અંદર પ્રવેશી ન શકે.....પરંતુ મારા ઘરનાં અંધકારમાં ક્યાંકથી એક કિરણ પ્રવેશી રહ્યું છે. પ્રભુ ! આ શો ગજબ થઈ રહ્યો છે ! શું ભીંતની કોઈ ઇંટ, અથવા પથ્થરનો કોઈ કટકો ક્યાંક પોતાના સ્થળેથી ખસી ગયો છે ?

કદાચ ભીંતોના ચરણમાં કોઈ ખીલો રહી ગયો છે, જે બહારની રોશનીને અંદર આવવાનો માર્ગ આપી રહ્યો છે ! ઓ પ્રભુ શું થશે જો પુનઃ આ ઘરની બારીઓ ઉઘડી ગઈ તો ? શું થશે જો પુનઃ આ રાખના ઢગમાં કોઈ ચીનગારીએ ઘર કરી લીધું તો ? શું પુનઃ એકવાર મારે મારાં શસ્ત્રો શરીર પરથી અલગ

કરવાં પડશે ? માફ બખ્તર પુનઃ મારા શરીર પરથી ઉતારવું પડશે ? મને ફરી હાથ-પગ વિહોણી કરી દેવામાં આવશે ? મને ફરી કોઈની દયા પર છોડી દેવામાં આવશે ? હું ફરી મુહૂર્તની નખતોને ઢાંકવા બેઠા પુરૂષ પાસે વસ્ત્રો માગીશ ? પ્રેમની જાંજીરો મારા શરીરને, મારા આંતરિક અસ્તિત્વને જકડીને પટકા દેશે ? પ્રભુ ! શું થશે ? શું થનાર છે ? હું ધૂળ રહી છું હું કપી રહી છું. મારો દિમાગ ચક્કર ખાઈ રહ્યો છે !

એક તોફાને ચઢેલા સમુદ્રના કિનારે ઉભેલી છું. મોનાંઓ ધસ્યાં આવે છે, વધતાંજ આવે છે ! શું પુનઃ મારી નૌકા, કોઈ સુકાનીની મોહતાજ બનશે ?

પરવરદિગાર ! એવું ન થાય.....હું મરી જઈશ, ખતમ થઈ જઈશ ! હું નહાસી જઈશ, હું ડૂબી જઈશ, હું મરી જઈશપ્રેમના દેવતા ! તારું તીર મારી છાતી લગી પહોંચવા નહિ દઉં.

.....હું જાગૃત થવા નથી ઇચ્છતી.....જીવન હું નથી માગતી.....નથી ઇચ્છતી ! મને પુનઃ શા માટે સજીવન કરો છો ? શું એ સિવાય મારાં પાપોની બીજ કોઈ શિક્ષા શોધી નથી શકાતી ?

“ તું નહાસે છે, તને ગિરફતાર કરવામાં આવશે. તું મુઝદાની જેમ ઉંઘવા ચાહે છે, તને જગાડવામાં આવશે ” કોઈ મારા કાનમાં કહી રહ્યું છે.

હું ચિત્કારું છું : “ નહાસી જઈશ. હાથ નહિ આવું. મરી જઈશ. મને જાગૃત ના કરો. ગુન્હાની ઉંઘમાં મૃત્યુનાં સ્વપ્નાં જોવા દો. પ્રેમના વિષને સ્વાદ હજી લગી જીભ ઉપર રહ્યો છે...શું એજ વિષ પુનઃ પીવાડશે ? નહીં પીઉં.....નહીં પીઉં ! ”

પાપની ઉંધ એ જ એક જ મારા માટે રાહતનો માર્ગ છે. પત્થરની માફક શીતળ અને નિશ્ચેત બનીને, ન કંઈ જોઈ છું, ન કંઈ સાંભળું છું. ધશ્વરને નામે વિનવું છું કે મને જાગૃત કરો મા...સુવા દો...મારા શયન-મંદિરમાં હળવે હળવે કદમ ઉપાડો. હું જાગી ઉઠીશ તો મરી જઈશ !

મારી વયનો મોટા ભાગ નિશ્વાસો અને આંસુઓનો સંગ્રહ છે. હવે જો થોડીક ક્ષણોને માટે હું એ નિશ્વાસો અને આંસુઓની વેદનાને વિસરી ગુન્હાના અદ્વહાર્યમાં મસ્ત અને બેખબર છું તો મને મસ્ત અને બેખબર રહેવા દો. આ મસ્તીને તે વિષયથી કડવી કરો મા, જે સ્ત્રીના હૃદયમાં પ્રેમ બનીને અસર કરી જાય છે !

મારો આખરી ફાંસલો એ છે કે આપણે બન્ને હંમેશાના માટે જૂદા થઈ જઈએ. હું તમારી દુનિયાથી દૂર અને તમે મારી દુનિયાથી દૂર. જે કંઈ વીતી ચુક્યું છે, તેને વિસરી જવ. હું તે ન કરી શકી, જે કરવા ઇચ્છતી હતી. હૃદયે નિર્બળ છું, હિંમત નથી, અખત્યાર નથી.....બની શકત તો પ્રાણ આપીને આ કબજાનો અંત આણી દેત..... એ પણ ન કરી શકી..... હવે નહાસું છું !

પત્ર ઓગણત્રીસમો

[૨૯]

મારા દિલની હાલત વિચિત્ર છે. તમે મારા કિલ્લાની બીંતોમાં છિદ્રો પાડવાના યત્ન કર્યા, હું મુકાબલો કરવાને કટિબદ્ધ થઈ પડી, પડીને ઉભી થતી રહી.

જે ધરના દરવાજા હું હંમેશના માટે વાસી ચૂકી છું, તેમાં દાખલ થવાની તમે હિંમત કેમ કરો છો ? તમારા પ્રેમના વ્યોમ પર જે તારલાને તમે જોઈ રહ્યા છો તે હવે વિક્ષીન થાય છે ! ફરી કદિ તેને તમે આજ પર અથવા ધરતી પર નહિ મેળવો... નહિ મેળવી શકશો. અભાગી સ્ત્રીનું આખરી હથિયાર હજી મારી કને બાકી છે, નહાસી જમ્મશ, હું નહાસી રહી છું... શિક્ષિત ખામને નહાસી રહી છું !

કાલે જ્યારે તમે આ લીટીઓ વાંચી રહ્યા હશે ત્યારે હું તમારા ઇશ્કના દુનિયાથી ક્યાંક આધી.....ધણી જ આધી.....ચાલી ગઈ હોઈશ. શોધતા ફરશે અને નહીં મેળવી શકે ?

હું થોભી શક્તી નથી, ખુનનાં આંસુ વહાવું છું અને

આગળ ધપતી જઈ છું વ્યાકુળ વાયુની જેમ ઉડતી ચાલી જઈ છું, ખબર નથી ક્યાં ? અને મારા માર્ગે દિલનાં તમામ અરમાન કાઢીને ફેંકતી ચાલી જઈ છું !

હું ન હોઈશ, પરંતુ મારી લાખો બહેનો, મારી જીન્દગીના નતીજામાંથી બોધ હાંસલ કરશે, મારો-તમારો પ્રેમ અને આશિષી થઈ ચૂક્યાં. મારા અને તમારા આંસુઓનું પ્રત્યેક બિન્દુ, હવે પછી આવનારાઓ માટે જીન્દગીની જામીનગીરી છે...એજ યાદ રાખો, બાકી બધું ભૂલી જવ...વિસરી જવ !

પત્ર ત્રીસમો

[૩૦]

વિષાદ અને વિવશતાની ક્ષણે ઘણી લાંબી હોય છે. જે ગુન્હાના હંગામાઓમાં હું મારા હૃદયની વિપત્તિઓને વિસરી જતી ન હોત તો, એ મારા માટે પણ લાંબી હોય. તમારા હાથમાંથી બચી નહાસી છૂટવાને મને પુરૂં એક વર્ષ પણ થયું ન હશે. આ અરસામાં વયની સદીઓ એવા પ્રકારે ચાલી ગઈ જાણે તમારા માટે મિલનની એક રાત ! પ્રત્યેક દિવસ અને પ્રત્યેક માસ એક ક્ષણ અને એક પ્રહર જેવો હતો.

ગત વર્ષની બરતી પશ્ચાત્ દરિયામાં ઓટ આવી તો તેના કાંઠા પર કીચ્ચક અને દુર્ગંધથી ગંધાતી છીપો, સડી ગયેલી લાશો બાકી રહી ગઈ. તેની સોખતમાં મેં આ આખું વર્ષ વ્યતીત કરી નાંખ્યું.

નહાસી જવાનો નિર્ણય મારા માટે પર્વતની ચઢાઇ સમાન હતો. હું મુશ્કેલીથી ચઢી શકી, પણ ચઢી ગઈ. તમે ખેંચતા જ રહ્યા, શેકાતા જ રહ્યા, પરંતુ તે વેળા એવો પ્રબળ જીરસો હતો, કે હું તમારા પાસેથી મારો પાલવ છોડાવીને નહાસી અને કુંગર

ચઢતી ચાલી ગઈ, તે એટલે સુધી કે તેના શિખર પર પહોંચીને શ્વાસ લીધો ત્યારે આત્મ-વિશ્વાસ આવ્યો કે તમે દુર રહી ગયા છો, હવે હું હાથ નહીં આવું!

પણ પર્વતના શિખર પર પહોંચતા પૂર્વે મને એ વાતનું જ્ઞાન નહોતું, કે ખીજી તરફનો ઉતાર, આ ચઢાઈથી ય વધારે કઠકર અને વિપત્તિજનક છે. ચઢવા પાછળ તમામ શક્તિ ક્ષીણ કરી દીધા પછી, ઉતારની વંજાએ હાથ-પગ કાણુમાં નથી રહેતા અને ચઢનાર શિખરપર પહોંચી, ફરી એ નિરંકુશતાથી લપસે છે તો લપસતો જ ચાલ્યો જાય છે! તમારી રોક-ટોક હોવા છતાં મેં પહાડની ચઢાઈ પૂર્ણ કરી જ લીધી, પરંતુ ખચર નથી કે પર્વતની ખીજી બાજુ મને માફ કરિશ્મત ક્યાં લઈ જશે.

તમને જ્ઞાન હોવું જોઈએ કે ગત બાર માસમાં મેં મારા નાશવંત અસ્તિત્વને, પ્રથમ કરતાં વધારે નિરંકુશતાપૂર્વક અસ્મતફરોશીના નર્કમાં નાખી દીધું હતું. વિલાસ, સૌંદર્ય વેચાણ (સંસારીઓની પરિભાષામાં જે ચાહો તે કંઠા) ના આવરણો, અને હંગામાઓમાં હું બધું ભૂલી ગઈ, કશુંય યાદ ન રાખ્યું. હું સાગરના કીચ્ચડમાં રમવા લાગી. ગંદકીની લાગણી જે કંઈક શેષ હતી તેનેય મેં મારા હૃદયમાંથી નાબુદ કરી નાખી.

૩૬૫ દિવસ અને ૩૬૫ રાત્રિઓ હું આવી રીતે ગાળી ચુકી. મારી કલ્પના-સૃષ્ટિમાં મેં પરિણીત જીવનની બધી જ શક્યતાઓનો અંત આણી દીધો. હવે માફ અસલ અસ્તિત્વ પણ એટલું બધું ગંદુ થઈ ગયું છે અને માફ પ્રકટ સૌંદર્ય પણ એટલે દરજ્જે નિરતેજ બની ગયું છે, કે તમે મને એકજ વાર જોઈને તમારું મોઢું ફેરવી લેશો. મારા આત્માની દુર્ગંધ મારા શરીરના અણુએ અણુમાંથી નીકળી રહી છે.....નન્ન છું.....

શેતાનની માફક નગ્ન છું. જ્યાં લગી કેવળ પાણી મંદુ હતું અને આટલે દરજ્જે દુર્ગંધયુક્ત ન હતું, ત્યાં સુધી તમે તેને તમારા માટે ‘અમૃત’ સમજતા રહ્યા. હવે ફક્ત ક્રીચ્ચડ બાકી છે, તેય અતિ દુર્ગંધૂર્ણ; મને હવે ખાતરી છે કે તમે સમીપ પણ આવવાનું નહીં સ્વીકારશો.

ખબર નથી તમને કેવી રીતે મારી ભાળ મળી, છતાં તમારો પત્ર આવવાથી હું લયભીત થઇ નથી. હવે તો એ દશા છે કે મને ત્યારે ચાહો ત્યારે આવીને જોઇ લ્યો! લયલા હવે એ લયલા જ નથી કે જોને તમે પ્રેમનો સંદેશ પાડવતા હતા. મારા રૂપને મેં બન્ને હાથેથી લૂંટાવી દીધું છે. મારા ગાલની જે કંઇ ચમક છે તે પાઉડર અને સ્નોને ત્યાં ગીરવી છે. ચહેરા પર જાણે એક ચોકડું ચઢાવેલું છે! સવારે મારી સુરત જુઓ તો ચૂડેલ દેખાઉં છું, સાંજના મારી બહાર જોવા ચાહો તો થિએટરની લાલપરી જણાઉં છું.

સૌંદર્યની મુડી સમાપ્ત કરી ચૂકી, દેવાળણુ થઈ ગઇ છું. જે ખેંચાણુ અને આકર્ષણે તમને પાગલ બનાવ્યા હતા, તેને નષ્ટ કરી, મારી જીંદગીને હવે એટલી બધી બદરૂપ કરી ચૂકી છું કે તમે કદાચ મને જુઓ તોય જોળખી ન શકો. પછી તમારા આવવા અને મળવાથી હું શા માટે ગભરાઉં? ઘરની બધી મત્તા લૂંટાવી ચૂકી, હવે ચોરોની શી બ્લીક?

રહા, ખટકા ન ચોરીકા, દુઆ કેતી હું રહજનકો!

સારું તો એ છે કે તમે તમારા સમયને હવે બ્યર્થ ન વેડશી નાખો; મારા સુધી આવવાની તકલીફ ન લ્યો. પરંતુ જો આવવા ચાહો જ છે તો આવો. અહીં તમારા દિલને સંતોષી ચાલ્યા જજો, અને મારાથી સંતોષ મેળવ્યા પછી

પણ જો તમારું દિલ કોઈ નવી મૂર્તિ શોધે તો આંહી મારા જેવી જ બીજી ધંધાદારીઓ ઘણી છે. મને વિશ્વાસ છે કે પહેલે દિવસે મને જોતાં જ, મારા જોડેની તમારી ઇશ્ક અને આશિકી સમાપ્ત થઈ જશે ! હવે મેં મારી જે હાલત બનાવી લીધી છે, તે તમારા પ્રેમનો અચ્છો ઈલાજ છે !

આવો હવે તમારી પાગલતાનો ય ઇલાજ કરી દઉં ! મારી જીંદગીનો સમુદ્ર, જેમાં તમે તમારી નૌકા લઇને આવી ગયા છો અને જેના નીરને તમારા હલેસાંઓએ અસ્તવ્યસ્ત કરી દીધો છે, તે હવે કેવળ એક ફૂપ બનીને રહી ગયો છે. તેમાં પાણી જ નથી ! જીની કમજોરી જેને લોકો પ્રેમના નામે સંજોધે છે, તેની તમે એક ઝલક જોઈ હતી તે હવે ફના થઈ ચૂકી છે ! હું તમારાથી અને તમારા ઇશ્કની જવાબાથી ડરીને નહાસતી હતી અને ઘણા સમય સુધી ખીંતી પણ રહી.....

અહીં આવ્યા પછી ય કદિ કદિ એકાંતની ક્ષણોમાં કોઈ ધમકાવ્યા કરતું :

“ લયલા ! બચતું મુશ્કેલ છે. તારા દિલમાં હજી લગી ચીનગારી મોજુદ છે. તું પ્રેમના ફંદામાં ફસી ગઈ છે. તારા દિલની પુરાણી કબરમાં મુડદું ફરી પડખાં ફેરવી રહ્યું છે, હવે શું કરશે ? નહાસીને ક્યાં જશે ? ”

ફરી શેતાન મારી સહાયતા કરતો હતો. તે કહેતો :

“ ગભરાવાની શી જરૂર છે, લયલા ! તું ડરે છે.....તું ? મુહબ્બત એક ધોકો છે, પ્રેમ એક ફરેબ છે, ભૂલીને ય એનો વિચાર કરીશ નહિ. તારે પુરૂષો પાસેથી તે જીતેનો અદલો લેવાનો છે, જે તારા પર ગુજરવામાં આવેલા છે. એક સપ્તે તને ડંશી, હવે તું સપ્તોની તમામ નસલને બરબાદ કરી દે !

અત્યાચારીઓના જીવનને તપાસ કર્યો જા, બરબાદ કર્યો જા ! તેમના પ્રત્યક્ષ અને પ્રરોક્ષ અસ્તિત્વમાં વિષ ભેળવતી જા..... એવું કાતિલ ઝેર ભેળવતી જા, કે તેમની લાવિ નસલો પણ હંમેશ વિષમય જ રહે ! ”

શેતાન જેટલી વાતો કહે છે તે સત્ય કહે છે. મને જે માર્ગ દેખાડે છે તે સાચો દેખાડે છે. ઇશ્ક અને મુહુબ્બતથી વધુ મધુર તો વૈરનો જીરસો છે. શેતાન વૈરનો દેવતા છે. તે મારો સહચર અને મિત્ર છે, એકાંતમાં મારો ટેકો અને મહેફિલમાં મારો રક્ષણ કર્તા છે.

આવો ! જો આવવા ચાહે છે તો..... ઇશ્કનો બોદો રૂપિયો મારી દુકાન પર ચાલતો નથી, જેટલું સોનું-ચાંદી ગજવાં ભરીને લાવી શકે તેટલું લેતા આવજો ! આવો તો એવા પ્રકારે આવજો કે જે રીતે ગ્રાહકો બજારમાં ખરીદવા જાય છે. એવી રીતે આવશો નહિ કે જે રીતે સડક પર કપાઈ ગયેલા પતંગની પાછળ છોકરાઓ દોડે છે, મોઢું ઉઠાવીને, આકાશ પર આંખો કેન્દ્રિત કરીને, હાથમાં વાંસનો કટકો પકડીને દોડતા તેઓ ચાલ્યા જાય છે: તેમને ખબર નથી રહેતી કે સામે ખાડો છે, કૂવો છે કે ભીંત છે. એમ આવવાથી શો લાભ ? એક રાત, બે રાત, હજાર રાત, જેટલા રૂપિયા ખર્ચી શકે મારો મહેમાન તેટલું રહો, પછી થાકી જાય ત્યારે ઘેર જઈને પ્રતિષ્ઠિત કુળમાં જન્મેલી કોઈ ચારિત્ર્યશીલ છોકરીને. તમારી જીવન-સહચરી બનાવી લેજો !અને સીધા દારકાની યાત્રાએ કે મક્કાની હજો ચાલ્યા જજો ! પછી તમારાથી વધુ ધર્મવાન સજ્જન કોણ હોઈ શકે ?

ન્યારે આવો ત્યારે મને પત્ર આગળથી લખી નાંખવાનું ભૂલશો નહીં, જેથી હું તમારા માટે મારી કેટલીક રાતો અનામત રાખું.

પત્ર એકત્રીસમે

[૩૧]

જવાળામુખી પર્વત ફાટયા પછી કેટલો બધો શીતળ અને નિર્જીવ બની જાય છે? જાણે કદિ તેના મુખથી અગ્નિના તણુખા અને ધુમાડા નીકળ્યા જ નહોતા! મારાથી એવી કાંઈ ગલતી થઈ હતી, કે પછી હું કંઈક એવી શીતળ પડી ગઈ છું કે હવે તમારા પ્રેમ-પત્રો મારામાં કાંઈ ગરમી પેદા કરી શકતા નથી! મારા શબ્દોમાં મધુરતા રહી નથી. ઈશ્વર કરે ને તમે ય તેનાથી વંચિત થઈ જાવ! એ બધો જૂરો રોગ છે, જેને લેખન-વ્યવસાય કહે છે. કલ્પનાની દુનિયા માણકા અને પ્રિતમોથી ભરી દેવામાં આવે છે, અને ફરી કલમ, કાગળ અને શાહીનો વ્યય..... પ્રભુ બચાવે. !

આ રોગ એવી છે, લખનાર પાંડે તેમાં સપડાઈ જાય છે અને વાંચનારાઓને પણ એ રોગમાં સપડાવે છે. જે કાષ્ટને એ પેટ ભરીને ખાવાનું મળે છે તે તો પોતાની નવરાશની પળોમાં સામયિકામાં સાક્ષરો, સાહિત્ય-શિરોમણિઓ, કવિરાજો, વિવેચકો, સમાલોચકો, સાહિત્ય-રત્નોની શિખામણો, નિબંધો, વિચારો, રસ-ધારાઓ, ઊર્મિમીતો, સોનેટો, નવલિકાઓ, વાંચી વાંચીને

મોજ કર્યા કરે છે ! સાહિત્યકારોની આ અમર રચનાઓ તો ઉજ્જડ ભૂમિમાં પ્રેમના બીજ ઉગાડી દે છે !

“ યૌવન-ફિલ્સૂફી ” અને “ ઉમ્મર ખૈયામ ” વાંચનારા છોકરાઓ, યુવાન બનીને સેંકડે સોએ સો ટકા પ્રેમીઓ બની જાય છે. તેઓ કલ્પનાની દુનિયામાં સૌંદર્ય અને પ્રેમના તમામ ચિત્રો અંકિત કરી લે છે. પછી તેમને વાસ્તવિક દુનિયામાં સજીવ સૌંદર્યની છલકાતી શરાયમાંથી એક જામ પીવાની ઇચ્છા જાગે છે. એ ઇચ્છા જલદ બને છે અને ન્યારે ન્યારે તે બગરે એક આંટા મારે છે, ત્યારે ત્યારે તેની એ ઇચ્છા વધારે ને વધારે ઉગ્ર બનતી જાય છે. વધતાં વધતાં એ ઇચ્છા નિરંકુશ પાગલતાનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. આ પાગલતાની આંધીમાં, વાવાઝોડામાં લયલાના પ્રેમીઓ ઉડતા ઉડતા આવે છે, અને લયલાના બંગલાપર વૃક્ષોનાં સુકાં પાંદડાં જેમ પડે છે !

આ શી વાત છે કે પુરૂષ સામાન્ય રીતે પોતાની પત્નીને પ્રેમની ઊર્મિઓનું લક્ષ્ય રચાવે બનાવી શકતો નથી ? શા માટે તેમની આ ઊર્મિઓની ગતિ વિશેષતઃ બહારની સ્ત્રીઓ તરફ વળેલી હોય છે ? સાક્ષરશ્રી અને સાહિત્ય-રત્ન ન્યારે લેખ લખવા બેસે છે ત્યારે વિશેષતઃ અમારા જ બંગલાઓમાંથી પોતાની તેજસ્વી કલમના માટે શાહી લાવે છે ! શું લગ્ન કવિત્વની ઊર્મિઓનું ધાતક છે ? લગ્ન (નિકાહ) પછી એ નશા બાકી નથી ? પુરૂષ અને સ્ત્રી વચ્ચે સંબંધોનું કવિત્વ રહેતું નથી ?

કદાચ ચોરેલો ગોળ એજ કારણ વધારે મીઠો લાગે છે, કે તેને ખાવા સામે પ્રતિબંધ છે. પ્રતિબંધ વાંચનાઓનો સતાયક છે. અમારા સાહિત્ય-વર્તુળમાં ‘સાહિત્ય-ભાસ્કર’ તેને કહેવામાં

આવે છે કે જેનું પાત્ર પાર્કમાં વિહરતું હોય, મંચ પર નાચતું હોય અથવા બજારમાં બેઠેલી કાંઈ ‘કાશ્મીરા’ હોય !

પુરુષના જીવનનો આ નોંધનીય મર્મ છે, કે ત્યાં લગી તે સ્ત્રીને હાંસલ કરી ન લે, ત્યાં લગી તેની પછવાડે લાગેલો જ રહે છે અને ત્યારે હાંસલ કરી લે છે, ત્યારે તેની વાંચનાનો આવેશ ઘણો મંદ પડી જાય છે. અથવા ઘણે ભાગે નાશુદ્ધ થઈ જાય છે.

એક મન્નિલ પર પહોંચી તે ત્યાં લગી બીજી મન્નિલનું ચિત્ર કદપી ન લે ત્યાં સુધી તેની ઊર્મિઓ નિદ્રાધીન હોય છે અને લેખન-ક્ષેત્રના વિવિધ અંગો ચેતનહીન બની જાય છે. આ સર્જકો પોતાની કલ્પના સૃષ્ટિમાં જે તસ્વીરો દોરે છે, તે વાસ્તવમાં મારાજ જેવી કાંઈ લયલાની છાયા જ હોય છે કદિ મારાથી વધારે ઉંચી કાંઈ નવયૌવનાની અને કદિ મારી સપાટીથી નીચી કાંઈ દેહ વેચનારીની. પરંતુ ધરનાં મેલાં કપડાં અને અસ્તવ્યસ્ત વાજોવાળી માતાનો આ કલ્પના-સૃષ્ટિનો અંશ હોય છે. પત્ની માથુક બની શકતી નથી...સંભવિત છે કે કાંઈ હદ સુધી પ્રિયતમા હોય ! પરંતુ તેના રૂપસારના કિરણથી તો અમર રચનાઓ નથી સ્પુરતી ! તમે સુશિક્ષિત અને સંસ્કારી યુવાન કહેવાય છો, જરા ઇન્સાફથી કહેજો, હું અસત્ય કહી રહી છું ?

તમારી કવિત્વ-શક્તિનો પદ્ધતિ, મિત્રોની વિલાસ-મહેફિલો, માસિકોની ઉત્કર્ષ અને રસપ્રદ રચનાઓ અને હાટની રેનક જોડે બાંધેલો હોય છે.....ધરની ચાર બીંતોમાં તેનું નામ નિશાન પણ મળતું નથી ! આજે સાહિત્યલંકારો પોતાની અજોડ લેખિનીથી દુનિયાના સાહિત્યને સમૃદ્ધ કરે છે તેમની

કલ્પનાને અમેજ મૌલિકતા અર્પીએ છીએ. તેમના કવિ-જીવનના જામીન અમારાં જ નયનો છે.....અમારા સદેશ તેમની ઓજસ્વી કલમ દ્વારા રૂપ-પૂજકાને આપવામાં આવે છે !

રૂપ-વેચકો સંધ્યા સમયે વિજળીના દીવા અમારા ચહેરા સામે પ્રકટાવી, સૌંદર્યની જાહેર ખચર કરીએ છીએ તે દૃશ્ય સાક્ષરશ્રીની જાદુભરી કલમમાં પ્રેમનું ગીત બની જાય છે !

અમે કદિ નયનના સંકેતથી, કદિ ભ્રમરના હળવા ઝટકાથી, કદિ ઓખટાના મંદ રિમતથી, અમારી મહેફિલ આબાદ કરી લઈએ છીએ, પરંતુ તમારા એ સાક્ષર મહાશયો તો શોરબકાર મચાવી મૂકનારા આશિકો હોય છે, જે જાણે બન્ને હાથ પ્રસારી પ્રસારી. ગર્જના કરે છે. “નવયુવાનો ! ચાલો ! ઇશ્કનું હાટ ઉઘડ્યું છે ! સૌંદર્યની દુકાન ખુલી છે !”

હું સાચું જ કહું છું કે આ અમર લેખકોમાં કેટલાયે એવા છે જે અમારી મહેફિલમાં જોવાન બનીને ડોલ્યા છે. મારે કંઈ ફરિયાદ નથી. હું તો પુરુષ છું કે પ્રેમના જંતુઓ આ સાહિત્ય-રચનાઓરૂપી પીચકારોઓ દ્વારા દરેક બાળુ પ્રસારાવી શકાય છે અને એવી રીતે પુરુષ અમને અમારા વૈર લેવાના કાર્યમાં સહાયતા આપે છે. વૈરની મગ્ન તો ત્યારે જ છે ત્યારે તમારી કેડથી જ તલવાળો ખોલીને, તમારી ગરદનો કાપવામાં આવે છે ! તમારા જ ડંખનું ઝેર, તમારા રક્તમાં પ્રસરાવવામાં આવે છે. લખો ! જેટલી અમર રચનાઓ લખી શકો તેટલી લખ્યે જાવ !

પત્ર બત્રીસમે

[૩૨]

મુખારક હો ! તમે પુનઃ પ્રેમના અરણ્યમાં પધાર્યા. ફરી
બોડા સમય લગી પ્રેમ-પત્રોની આપલેની મેળ સુખ આપશે !

મેં તો તમને ના પાડી નથી ! આવો ! જ્યારે તમારો જીવ
ચાહે ! ગરીબનું ઘર સર્વ સાધનો સદિન ખુલ્લું છે ! લગ્નના
સંદેશા સિવાય તમે પ્રેમ અને સ્નેહનો જે પયગામ લાઇને આવો,
તે મારા સર અને આંખો પર !

પત્ર તેત્રીસમે

[૩૩]

આજથી લગભગ એક વર્ષ પહેલાં મેં તમને એક છેલ્લો પત્ર લખ્યો હતો—છેલ્લો સમજીને લખ્યો હતો—પણ માલમ પડે છે કે તે અંતિમ ન હતો..... હજી ઘણા પત્રો લખવાના છે !

તે પત્ર લખ્યા પછી તુરત જ હું તમારા શહેરમાંથી ચાલી ગઈ હતી. હું ચાલી ગઈ હતી ફેરીયા સોદાગરની માફક, જે સવારે માર્ગના છેડે એક કટકા પાથરીને પોતાની દુકાન માંડે છે અને સાંજે તે જ રૂમાલમાં પોતાની દુકાનનો ખાંધો માલ, સમેટી લઈને રવાના થઈ જાય છે.

હું તમારા શહેરથી મારી દુકાન ઉપાડીને નવા શહેરમાં લાવી, એ માટે કે તમે મારી આખી દુકાન લૂંટવાની ચિન્તામાં હતા ! હું નહાસી અને એવું માનીને નહાસી, કે મારા તમારા દરમિયાન જેટલું અંતર વધારે હશે તેટલું વધારે, હું મારા પરાજયને વિસરી જઈ અને તમે તમારા પ્રેમને પણ.

જ્યારે નહાસી તે સમય એવો હતો, કે મારા વાઘના તારો ઉપર રાહજન (તારોને ગતિમાં લાવનાર ઓળર) મૂકેલો હતો

અને એ તારોમાંથી અંતિમ સંગીત જન્મ ધરવા તલસી રહ્યું હતું. રાહજન ગતિમાં આવે અને સંગીતના સરનીકળે, તે પૂર્વે જ હું મારે વાદ્ય બગલમાં દબાવીને નાડી.

અહીં આવ્યા પછી પણ મને ડર રહેતો હતો કે ક્યાંક ફરી એકવાર એવા દિવસ ન આવે, અહીંથી પણ નહાસવું પડે. પણ હવે મારા કિલ્લાના બચાવના સાધનો વધારે મજબુત છે, મારે વાદ્ય રાહજત ઘણું છે. તમે મને શો તો અબ્બા છો તો બલે આવો. પરમ દિવસે રાત્રે તમે મારા મહેમાન રહ્યા તો તમે જોઈ લીધું હશે કે આ વાદ્યના તારોની રાગિની કેટલી બધી બદલાઈ ગઈ છે? એ વેરાનમાં તમે એકેય ભીંત અખડિત જોઈ નહિ હશે! થવું તો એ જોઈતું હતું કે આ બધું જોઈને તમે મારાથી વિદાય થઈ જાત, છતાંય જો ફરીથી પણ તમે મારી કને થોડાક દિવસો ગાળવા ચાહો છો, તો મને વાંધો નથી. તમે તમારો સમય જ નષ્ટ કરવા ચાહો છો તો હું તમને કેવી રીતે રોકી શકું ?

ત્યારથી અહીં આવી છું, ત્યારથી લગભગ કેટલાય સદેશો આવી ચૂક્યા છે. હું બધા ઉમેદવારોને એક જ ઉત્તર આપું છું: “ મારો જોડીદાર પેદા જ કરવામાં આવ્યો નથી ! ” પરંતુ મારો આ જવાબ કોઈની સમજમાં આવતો નથી. પુરૂષ પોતાની વાસનાની ફિલ્સુફીની આંધીમાં કોઈ બીજી ફિલ્સુફીને સમજી જ શકતો નથી.

પુરૂષને વાસ્તવમાં ત્રણ જૂદાં જૂદાં અસ્તિત્વો હોય છે..... (૧) અસલી એટલે કે જેવી વાસ્તવમાં તેની પ્રકૃતિ છે, (૨) જેવો તે પોતાને માને છે, (૩) જેવો તે ચાહે છે કે બીજાઓ તેને સમજે! પહેલી તસ્વીર તો હંમેશા ગુપ્ત રહે છે, બીજી ચિત્રની

ઝલક પુરૂષની ટેવો અને વર્તનમાં કદિ કદિ નજરે પડી જાય છે અને ત્રીજું ચિત્ર નિત્ય દૃષ્ટિની સામે રહે છે.

તમારું પહેલું ચિત્ર મેં હજી લગી જોયું નથી.....કંઈક વહેમ અને અનુમાન છે કે કદાચ આવું હશે. અલબત્ત, ખીજું અને ત્રીજું ખૂબ જોઈ શકી છું. તમે તમારી જાતને કેવા સમજો, છો તે હું જાણું છું અને દુનિયા તમને કેવા સમજે તેમ મુઝાજો છો તેનાથી પણ જાત છું. તમારા પ્રેમના પરિનાયથી વ્યાકુળ બની, તમે આ બન્ને ચિત્રો પરખીડીયાની બહાર કાઢી ચુક્યા છો. તમારી પત્ની બનીને પણ આનાથી વિશેષ હું કશું જોઈ નહિ શકું.

પ્રેમની કસોટીપર પણ પુરૂષની અસહીયત બાબતે જ નહર થાય છે, પણ કમબાગી સ્ત્રી જો ફસાઈ જાય છે તો તેનું અસહી અસ્તિત્વ સરળતાપૂર્વક નમ્ર થઈ જાય છે. હું માનું છું કે પુરૂષની જેમ સ્ત્રીઓ પણ વિશેષતઃ પોતાની હકીકતને પરદામાં રાખી શકે છે અને રાખે જ છે, પણ પુરૂષ સ્ત્રી પાસેથી એ કારણે બાજી લઈ જાય છે કે તે પ્રેમના હંગામામાં પણ પોતાનો મર્મ રક્ષિત રાખી શકે છે, અને સ્ત્રી એમ કરી શકતી નથી. તે પ્રેમના પરિતાપમાં પોતાના અસહી અસ્તિત્વના સમસ્ત પરદા ફાડીને ફેંકી દે છે. પરંતુ પુરૂષની હાલત એ છે કે તે જોને પોતાની જીવનસહચરી બનાવે છે, માથુક બનાવે છે, તે સ્ત્રી પણ બહુધા એ અસહ તસ્વીરને જોઈ શકતી નથી, તે તસ્વીર કદિ બહાર આવતી જ નથી.

કદાચ તમે માનો છો કે આટલા દીર્ઘકાળનાં પ્રેમ અને નિકટતા પછી હું તમને અચ્છી રીતે ઓળખી ગઈ છું. હું જાણું છું કે જો હું આ દાવો કરું, તો તે ખોટો હશે. અલબત્ત,

એટલું સમજું છું કે તમે મારાથી પ્રેમ કરો છો. એટલે લગી કે દુનિયાના બધા ભુરા-બલાને સહી લઇને પણ મને તમારી બનાવી લેવા ઈચ્છો છો, પણ પ્રેમના તોફાની સમુદ્રને તળાયે શું છે તે હું નથી જાણતી. એ એક ઉખ્યાલું છે.

અજબ વાત છે કે હું તમારી જેટલી ખૂબીઓથી વાકેફ છું તેટલા જ અવગુણોથી અજ્ઞાત પણ છું. મને એ વાતની ખબર છે કે પુરૂષ ગમે તે દશામાં પણ જૂઠું બોલે છે, એટલે લગી કે પ્રેમમાં પણ તે જૂઠું બોલે છે, ઘેઝા આપે છે, છળ કરે છે. પુરૂષની પ્રકૃતિ વિચિત્ર છે, તે હૃદયપૂર્વકનો પ્રેમ પણ કરે છે અને દગો પણ દે છે. તેની પ્રકૃતિમાં વાયુ અને માટી, જળ અને અગ્નિ ઉપરાંત દગાનો અંશ પણ છે, જે આ માટીના પૂતળાના અણુએ અણુમાં મોજીદ છે! તે જૂઠું બોલે છે અને દગો આપે છે. એવી રીતે કે જેવી રીતે રોટલી ખાય છે અને પાણી પીએ છે!

તે દરેક સંધ્યાએ કહેશે કે હું સવાર સુધી જીવતો રહી શકતો નથી અને દરેક સવારે તંદુરસ્તી સહિત પોતાના વિસ્તરથી ઉઠશે. ફરી સંધ્યાએ શરમાયા વગર એ જ વાત કહેશે! હકીકત એ છે કે પુરૂષ જે કંઈ બોલે છે, તેમાં અતિશયોક્તિની છાંટ હોય છે. સ્ત્રી, પ્રેમમાં પણ જીભ ઓછી બોલે છે, અને એ જ કારણે ઘણા અદ્ય પ્રમાણમાં જૂઠું બોલી શકે છે.

કદાચ તમે કહેશો કે ઊર્મિઓની ભરતી, જીભ અને લેખિનીને નિરંકુશ કરી દે છે અને એ જ કારણે પુરૂષ પ્રેમમાં અતિશયોક્તિ કરે છે. આ બહાનું લક્ષમાં લેવાને પાત્ર નથી. ઊર્મિઓના ધુધવાટામાં અંધ બનીને એક માનવી બીજા માનવીની કતલ પણ કરી દે, તો શું એ અપરાધ ક્ષમાને પાત્ર છે?

ઉર્મિઓનું હું પણ સ્વાગત કરું છું, અને જે લોકો માનવીની જીંદગીમાં ઉર્મિઓ પર પ્રતિબંધો મૂકે છે, તેમને હું વૃષ્ણાત્મક દષ્ટિએ જોઉં છું. તેઓ જાણતા જ નથી કે જીંદગી છે શું ? ઉર્મિઓના વિના લોખંડનાં યંત્રો અને ધન-સાનમાં તકાવત જ શો રહે છે ?

સમુદ્ર શું છે, જે તેમાં મોજાઓ ન હોય ? અગ્નિ શું છે, જે તેમાં જ્વાળાઓ ન હોય ? સમુદ્રની પ્રતિષ્ઠા તેનાં મોજાઓથી અને અગ્નિની ધનજત તેના ભડકાઓથી છે. શુષ્ક કિલ્સુક સમુદ્રનાં સુકાએલાં શીણ અને લાકડીના બળેલા કાયલા સમાન છે..... માતા અને પિતા જે ઉર્મિઓ વિહોણાં હોય તો તેમની સંતતિ કેવી રીતે ઉછરી શકે ? પુરૂષ અને સ્ત્રી એકબીજાના માટે ઉમળકા વિહોણાં હોય, તો આ આપ્તાદી અરણ્ય સમ થઈ જાય ?

પરંતુ અગ્નિ અને સમુદ્રની શક્તિની અતિશયતા પ્રલય લાવે છે. તોફાન મર્યાદાથી વધી જાય અને અગ્નિ કાશ્ચથી બહાર થઈ જાય, તો દુનિયામાં ફરી કયામત આવી જાય છે. પ્રમાણ કરનાં વધુ આપી દેવાય, તો અશીણ વિષ થઈ શકે છે.

તમે તમારા ઉમળકા પ્રકટ કરવામાં અતિશયતા કરો છો પણ તે માટે મેં કદિ ફરિયાદ કરી નથી. તમે જે એમ સમજતા હો કે તમારી ઉર્મિઓની પ્રબળતાએ મને એક પળના માટે પ્રભાવિત પણ કરી દીધી છે, તો આ વહેમને તમારા દિલમાંથી કાઢી નાખો. સ્ત્રીપુરૂષના સ્નેહભર્યા ઉમળકાઓથી ધોકા તો ખાઈ જાય છે. પરંતુ વાસ્તવમાં અંજતી નથી. જ્યારે તેના દિલમાંય કોઈ ચીનગારી પ્રગટી જાય છે ત્યારે તે અલબત્ત, આંખો બંધ કરી ધોકા ખાય છે..... બૂલથાપ ખાતાં ખાતાં મરી જાય છે !

કેવળ તમારા સ્નેહાળ ઉમળકાઓના પ્રદર્શનથી તમે કોઈ

સ્ત્રીને જીતી શકતા નથી. પુરુષ અને સ્ત્રીના આ મામલામાં દુનિ-
યાની કોઈ તાકત દખલ દર્ષ શકતી નથી. આ મામલો હુકુમત
કાનૂન અને મજહૂબ સૌથી પર, બુલન્દ અને આઝાદ છે ! પરંતુ
પુરુષ પર કબ્જા અને સ્વામીત્વનું ભૂત એટલી પ્રબળતા સહિત
સવાર થયેલું હોય છે કે તે પ્રેમના સમરાંગણમાં પણ સત્તા, હુકુમત
અને વિજયનો પરવાનો લઈને દમામથી આવે છે. ત્યારે તે પ્રેમી
હોય છે, ત્યારે આંધળો હોય છે !

હવે ફરી તમે મારી નાગચૂડમાં બીંસાયા છો. તો રાજ
આવી જ રીતે મારાં પ્રવચનો સાંભળવાને તૈયાર રહો.

પત્ર ચોત્રીસમે

[૩૪]

છેલ્લા કાગળમાં લખી ચૂકી છું કે પુરુષ અને સ્ત્રી વચ્ચેનો પ્રેમ હુકુમત, કાનૂન અને મજબૂતી આઝાદ છે, અને હવે પુનઃ કહું છું કે તે આઝાદ છે અને હંમેશાં આઝાદ રહેશે. ધર્મનાં બંધન તેના માર્ગમાં અવરોધ પેદા કરી શકતાં નથી.

તમે શા માટે આ વિવાદમાં ધર્મને વચ્ચે લઈ દોડ્યા ? મુસલમાનોનો મજબૂત હજાર-પાંચસો વર્ષ પૂર્વે જે કંઈ હોય તે હોય. હવે તો એ એક છત્રી છે, જેને ધર્મનું નામ રટનારા, પોતાની આવશ્યકતાઓ માટે ઉપયોગમાં લે છે ! તાપ અને વરસાદમાં આ છત્રી, પાઘડી અને ઝબ્બાને ખરાબ થતાં બચાવે છે, બજારના કુતરાઓને બીવરાવવાના માટે એનાથી લાઠીનું કામ લેવામાં આવે છે. ઋતુ અનુકૂળ હોય, અને એની જરૂરત ન હોય તો એ છત્રી, ધરના કાંઈ ખૂણામાં પડેલી રહે છે !

દરેક શખ્સને હક્ક નથી, કે એ છત્રીને વાપરે. કેવળ ધર્મના ઇજારેદાર જ એને વાપરવાનો અધિકાર ધરાવે છે. તેમની શરીર યતના પ્રશ્નો પણ છત્રીની પેઠે પ્રસરતા, ઉઘડતા અને

વસાતા રહે છે. જરૂરતની વેળા શરીયતના કાનૂનોને ઉપયોગ થાય છે અને શરીયત (ધર્મ)ની દલીલો બિલકુલ એવી જ રીતે થાય છે, જેવી રીતે વકીલો કાયદામાં ‘બાલની બાલ’ કાઢે છે !

ન્યારે શરીયત (ધર્મ)ની કોઈ આજ્ઞા વસ્તુસ્થિતિ અને ઈચ્છાઓને અનુરૂપ નથી હોતી, ત્યારે એ આજ્ઞાને વિસરી પણ જવામાં આવે છે, તોડી-મચડીને એનું રૂપ પણ બગાડી શકાય છે, ન્યારે કોઈ અંગત જરૂરત પૂરી કરવી હોય, ત્યારે ધર્મના કોઈ ને કોઈ અંશમાંથી કોઈ દલીલ વા હકીકત નીકળી આવે છે, અને કહેવામાં આવે છે કે ધર્મ-અંશમાં આમ પણ લખ્યું છે.

દૂર શા માટે જવ, તમારી જ હાલત જોઈ લો. આજે તમે એક વેશ્યાને તમારા ઘરમાં પત્ની બનાવીને લઈ જવા ચાહો છો, તો ખુદા અને તેના પયગમ્બરના હુકમો બ્યાન કરે છે, અને સાબિત કરે છે કે મારા માટે નિકાહ કરવા અને ગુન્હાહીત જીવનને ત્યાગી દેવું કેટલું આવશ્યક અને જરૂરી છે ? પરંતુ કાલે ન્યારે તમે મારા રૂપના હાટ પર સોદો ખરીદતા હતા ત્યારે તમને વ્યભિચારના પ્રતિબંધની જાણે ખબર જ ન હતી. આ કંઈ તમારી જ સ્થિતિ નથી. તમારાથી ય મોટા મૌલાનાઓ, શાહ સાહેબો, મુફતી સાહેબો, અરે પંડિતો, મહારાજો, શંકરા-આર્યોના હાથમાં પણ ધર્મની રસ્સી રખ્યરની માફક લંબાતી-સંકોચાતી રહે છે.

મોઢાનાં યૂંક અને ગળાની કુલેલી રંગો સાથે ન્યારે ‘પાછ’ અને નાલાયકની ગર્જનાથી મદ્રેસા (પાઠશાળા) અને મસ્જિદની મહેરાબો ધ્વનિત થાય છે, ન્યારે વ્યાસપીઠો ઉપર ચઢીને ઈશ્વરની સૃષ્ટિને કાફિર અને નાસ્તિક બનાવવામાં આવે છે, ન્યારે દુનિયાને ‘સગીરા’ અને ‘કબીરા’ (નાના-મોટા અપરાધો)ના સંબંધમાં

ધાર્મિક ફરમાનો સંભળાવવામાં આવે છે, ત્યારે ધર્મના એ પડિતોને-આચાર્યોને-મૌલવીઓને પોતાનાં નાનાં મોટાં પાપોનો જરાય વિચાર આવતો નથી.

એમ નથી કહેતી કે બધાની જ એ સ્થિતિ છે, પરંતુ એમ જરૂર કહું છું કે આ તળાવમાં ઘણી માછલીઓ ગંદી છે.

દાખલા તરીકે જે શખ્સ કેવળ પોતાની વાસના સંતોષવા અર્થે ત્રણ ત્રણ, ચાર ચાર પત્નીઓ ધરમાં રાખે છે, તે એવા ગુન્હાનો અપરાધી નથી થતો, જેવા ગુન્હાના માટે તમે મારા ઘરે આવીને અપરાધી ઠરો છો. ફરક છે તો કેવળ એટલો જ છે કે પરિણીત જીવન અને નિકાહના પરદામાં જે પુરૂષ ઐયાશી ભોગવે છે, તેનો ગુન્હો એકપક્ષી હોય છે. કેવળ પુરૂષ જ અપરાધી હોય છે અને સ્ત્રી, નિરપરાધી અને પીડિતા હોય છે પરંતુ મારી-તમારી ઐયાશી, આપણાં બન્નેનો સંયુક્ત ગુન્હો છે. વાસ્તવમાં પુરૂષની જાંઘળીની શેતરંજ પર બિચારી નારી તો હજારો મોહારાંમાંથી કેવળ એક મોહારું જ છે, પુરૂષ પોતે એ શેતરંજનો બાદશાહ છે. અને બાદશાહ ગમે ત્યારે આક્રમણ કરી શકે છે. બાદશાહ ગમે તે મોહારાને મારી શકે છે, પણ તેને મારી શકતો નથી, શેતરંજ પરથી દૂર કરી શકતો નથી..... તે શાહી શક્તિ અને ગૌરવ સહિત સ્ત્રીને કેદ કરે છે; કદિ દોલતના બળથી અને કદિ ધર્મની આડમાં..... અને જ્યારે જરૂરત હોય છે, ત્યારે પોતાની હારનેય ધર્મના ટેકાથી ક્તેહ બનાવી લે છે !

પ્રિય મિત્ર ! મજબૂબ, ધર્મની વાત જ મૂકો. તે સિવાયના પ્રત્યેક દષ્ટિકાણથી, મારા અને તમારા સંબંધો પર વિચાર કરો. તમને સમજાવી ચૂકી છું અને ફરી સમજાવું છું કે જો હું તમારી જોડે નિકાહ કરવાને માટે કટિબદ્ધ થઈ જાઉં, તો તમારી સાંસ્કૃતિક

અને સામાજિક જીંદગીને બરબાદ કરી દેખે. તમે કદાચ મારા ખાતર સમસ્ત વિશ્વનો મુકાબલો કરી લો, પરંતુ ત્યારે મજબૂબના દેવતાઓની ખોફનાક આંખો જોશો, ત્યારે શ્વાસોશ્વાસવિહોણા રહી જશો. આપણા લોકોના દિલમાં નાનપણથી ધર્મનો આ પ્રકારનો ભય પેદા કરી દેવામાં આવે છે, જેથી આપણું વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વ, અને ઇચ્છા-શક્તિ સમૂળગી નષ્ટ થઈ જાય છે.

આપણે આપણા પ્રત્યેક શ્વાસને ધર્મના ત્રાજવામાં તોળીએ છીએ, અને પ્રત્યેક કદમપર એક દેવતાને નમન કરીએ છીએ. આમ જ વય પસાર થઈ જાય છે. જીંદગીની ડાળીઓને પણ ધર્મના વર્તુળમાં દાખલ કરી લેવામાં આવી છે. જેથી આપણા ઈરાદા અને જ્ઞાનની ગરદનમાં એવો ફાંસો પડેલો રહે, કે આપણે ફિર-ઓન (ધનિષ્ઠનો સુવિખ્યાત જુલ્મી રાજા)ના ગુલામેની માફક જીવનભર પથર ધોતા રહીએ. અને ફટકા ખાતા રહીએ !

આ ધાર્મિક અદાલતોમાં જ્યાં પાવનમાઓની લંબાઈ, દાઢીઓની વિસ્તૃતતા, મુછોનું વજન માપ્યું-તોલ્યું જાય છે, ત્યાં અમારું ખાવું, પીવું, રડવું, હસવું, સુવું, જાગવું, ચાલવું, દોડવું બધું જ ધર્મના ઠેકેદારોની ઇચ્છાપર અવલમ્બિત છે. ધર્મના સાચા સિદ્ધાંતોને અભરાઈ પર મૂકીને દુનિયા ડાળો અને શાખોની ભૂલભૂલામણીમાં ગુમ થઈ ગઈ છે. ગળ્ય તો એ છે કે સિદ્ધાંતોનો ઉચ્છેદ કરવામાં આવે છે, અને ડાળો ઉપર મુક્તિનો આધાર સમજવામાં આવે છે. પ્રેમ, ભાતૃભાવ, માનવતા, એની તો વાત જ નહીં, પરંતુ અંધડો એ છે કે ‘આમીન’, ‘અરતુ’ હળવંથી કહેવામાં આવે કે મોટેથી ?

એજ રીતે સ્ત્રીનું જીવન, પુરૂષના કબજામાં સોંપી દેવામાં આવ્યું છે. ઉપદેશક ત્યારે વ્યાસપીઠ પર બેસે છે અને ધર્મ

ઉપર વ્યાખ્યાન કરે છે ત્યારે એના વ્યાખ્યાનની તમામ શક્તિ આ સવાલ ઉપર ખર્ચાય છે કે પત્નીને પતિની તાબેદારી કેવી રીતે કરવી જોઈએ ? પરંતુ પતિઓએ પોતાની પત્નીઓ જોડે કેવો વર્તવ કરવો જોઈએ અને પુરૂષો સાથેના વ્યવહારમાં સ્ત્રીઓના શા શા હક્કો, અધિકારો છે, એનું તો કોઈ નામ જ લેતું નથી !.....

દુનિયામાં અમારા માટે માત્ર મુઠ્ઠી ઘઉં અને અર્ધા ગજ કપડું જ છે, જે પુરૂષ અમને આપ્યા કરે છે. અમારા જીવનનો કાનુન પણ પુરૂષ જ ઘડે છે અને ધર્મના સિદ્ધાન્તોના અર્થ અને ભાષ્ય પણ પુરૂષ જ સમજાવે છે... જે તેનો જીવ ચાહે તે અમને સમજાવી દે. પુરૂષ પરદાને, લાજને, મર્યાદાને અમારા શિયળનો રક્ષક સમજ્યો છે, જાણે સ્ત્રી એટલી બધી ખરાબ છે કે આ નિયમોને ન પાળે તો તેના શિયળનું રક્ષણ અસંભવિત છે ! જ્યારે કોઈ પુરૂષ કહે છે કે સભ્યતાની દૃષ્ટિએ પરદો, લાજ જરૂરી છે, તેનો સ્પષ્ટ અર્થ એ થાય છે કે સ્ત્રીઓ ચોકી અને દેખરેખને લાયક છે. પરંતુ હું કહું છું કે સ્ત્રીના કરતાં પુરૂષોને જ પરદામાં બેસાડવાની વિશેષ જરૂરત છે. જે પરદો, લાજ અને મર્યાદાના નિયમો ફરજિયાત હોય તો તે પુરૂષોના માટે હોવા જોઈએ. ડાકુને નજરકેદ કરવો જોઈએ કારણ કે ધાડ પાડે છે; નહીં કે તે ગરીબને, જેના ઘેર ધાડ પાડવામાં આવે છે !

સ્ત્રી તો પરદા-વિહોણી દશામાં પણ પોતાના શિયળનું રક્ષણ કરી શકે છે, પરંતુ પુરૂષ કેવળ એટલા જ કારણસર તેને પરદામાં કેદ કરે છે, કે પુરૂષોના ગુન્હાઓ પર પરદો પડેલો રહે. જુલ્મી સરકારો પોતાના પીડિતોના અવાજને રૂંધી નાખવા નજરકેદ, ભાષણબંધી અને જેલના હજારો સ્વરૂપો પેદા કરી લે છે, જેથી પીડિતોનો પોકાર જેલખાનાની બીતોની બહાર જઈ

ન શકે. પુરૂષની પ્રકૃતિ નખશિખ એવી જ છે કે દરેક કામ ખોડ, ભય અને ધમકી દારીથી કાઢી લેવામાં આવે. તેના ધર્મનો સૌથી મોટો અંશ ભય છે..... જે માનવ-સભ્યતાનો પાયો શિક્ષાનો ભય હોય, તે કાગળની એક કંદીલ છે, જેનો કાગળ ખુબસુરત છે, પરંતુ દીપક અંખો છે.

એવું સમજશો નહિ કે મારા હૃદયમાં ધર્મની ઇજ્જત અને પ્રતિષ્ઠા નથી, પરંતુ ધર્મ સંબંધી મારી વિચાર-સરણી કંઈક જૂદી છે. મારા મનથી જે કામ માત્ર સ્વર્ગની આશાએ કરવામાં આવે, તે કેવળ ધોડા છે અને જે અપરાધ ફક્ત નર્કની બીકથી કરવામાં ન આવે તે ફરેલ છે. અપરાધી સીત્તર હજાર વર્ષ નર્કમાં બળવાના ભયે ગુન્હો ન કરે, તેથી તેની ગુન્હેગારી ઓછી થતી નથી. તેનું હૃદય અને માનસ ગુન્હેગાર જ રહે છે. અલબત્ત, બીજા લોકો તેના ગુન્હાની પકડથી બચી જાય છે, પરંતુ તેના પોતાના માટે તો મુક્તિનો કોઈ માર્ગ પેદા નથી થતો.

નેક પુરૂષ માત્ર સ્વર્ગની લાલચમાં નેકી કરે તો, તેની નેકી પણ બેકિંમત છે, કર્મ નેક હોય પરંતુ આત્મા નેક નથી તો પવિત્રતાનો દાવો એ દંભ છે.

પુરૂષની પ્રકૃતિનો અંદાજ આ દષ્ટિબિન્દુએ કરી લ્યો તો, તેણે પોતાની કલ્પના-સૃષ્ટિમાં જે સ્વર્ગ ઉભું કર્યું છે તે પુરૂષને મનભાવતું છે. સ્વર્ગમાં પણ સ્ત્રીનું નિર્માલ્ય અસ્તિત્વ યોગ્ય છે ; તે અપ્સરા બનીને સ્વર્ગના બગીચામાં વસનારાઓની સેવાજ કર્યા કરે !

હું આ વિવાદને વધારે લંબાવવા ચાહતી નથી, અને ન તો તમારાથી અથવા તમારા જેવી વિચારસરણી ધરાવનારા

લોકાથી, આ અંગે વિવાદગ્રસ્ત થવા ઇચ્છું છું. નાસ્તિક હું પણ નથી, પરંતુ મારી ધાર્મિક વિચાર-સરણી તમારી કલ્પનાથી કેસો દૂર છે. ધર્મની કલ્પના મારા માનસમાં તેવી નથી, જેવી મૌલાનાઓ અને પંડિતો તમને સમજાવે છે.

જે કમળખત ઓરતના આ વિચારો હોય, તેની જોડે તમારી જાહેરી કેવી રીતે વ્યતીત થશે ?

પત્ર પાંત્રીસમો

[૩૫]

ધણા દિવસથી ક્યાં છે? ન તમારો કોઈ કાગળ મળ્યો છે, ન તમે પોતે આવ્યા છો. તમારી આ નિરપૃહતાથી એમ પુરવાર થાય છે કે તમારા પ્રેમનો પારો હવે ઉતરવા માંડ્યો છે. એમ હોય તો કેવું સારું થાય? સારાંશ એ છે કે હું તમારી કુશળતા જાણુવા માંગું છું. એટલા માટે વિશેષ ચિન્તા થાય છે, કે તમે કેટલાય દિવસથી ઉદાસ અને ખિન્ન હતા.

પત્ર છત્રીસમો

[૩૬]

મને ખબર પણ ન કરી? શું આટલા બિમાર છો કે તમે તમારા હસ્તે એ શબ્દોય લખી શકતા નથી? ફરી આ એકલતા અને દેશવટામાં શું હું પણ તમારી પરિચારિકા બની શકતી નથી? તમારાથી હું તે પ્રેમ ન પણ કરી શકું, જેની તમે ખાહેશ રાખો છો, તે છતાંય હું તમારી મિત્ર અને શુભેચ્છક તો અવશ્ય છું. માંગીના બિછાના પર હું તમને એકલા-અટલા મૂકી દઉં, એ બનવું અસંભવિત છે.

તમે આજપર્યંત એટલું પણ ન સમજ્યા કે મારા હૃદયમાં તમારું સ્થાન છે, અને મારું દિલ દુઃખથી વિચ્છિન્ન થઈ ઉઠતું ન હોય એવું તો નથી. ખરું છે કે હું એક દેહ વેચનારી, લજ્જાવિહોણી સ્ત્રી છું, પરંતુ એટલું તો કદાચ તમે ય જાણો છો કે હું માનવતાથી વંચિત તો નથી.

તમે કેટલાય દિવસથી સખ્ત માંદા છો. અને તમે મને ખબર પણ ન કરી, એ જાણીને મારા ગુન્હેગાર હૃદયને આઘાત લાગ્યો. શું જે સ્ત્રીને પત્ની બનાવી શકાતી હોય તેને પત્ની

બનાવવા પૂર્વે પરિચારિકા બનાવવાને પાત્ર પણ ગણી શકાતી નથી ? જે સ્ત્રી, બળરૂ પ્રિયતમા બનીને દરેક વેળા તમને પોતાને દાસ બનાવી રાખતી હોય, શું તમે એમ ધારે છો કે તેનું હૃદય દયાથી સમૂળગુ કારું હશે ? તે કેવળ નખરાં જ જાણે છે, દયા નથી જાણતી ? શું એમ નથી બની શકતું કે વિલાસમાં તમે મારા દાસ હો તો વેદના, સંકટની દશામાં હું તમારી દાસી હોઉં ?

મને આજ્ઞા આપો, કે જ્યાં લગી તમે તંદુરસ્ત થઇ ન જાવ, ત્યાં લગી હું મારી ફરજ બજાવું.....તે ફરજ જે માત્ર સ્ત્રીની ફરજ છે ! નિઃશંક હું મારી જાતીયતાને મારા ધંધા ઉપર કુરબાન કરી ચૂકી છું. તે છતાં સપાટીના તળીયે હજી લગી સ્ત્રી સજીવન છે. તે થાકેલા પ્રવાસીઓનો આરામ, જખ્ખોનો મલમ, જીવનના અધિકારમાં પ્રકાશનું એક કિરણ બની શકે છે.

પુરૂષ તો કદાચ હેવાનિયતના તોફાનમાં પોતાની જાતીયતા-નેય નષ્ટ કરી દેતા હશે, પરંતુ સ્ત્રી કદાચ પણ દશામાં પોતાની પ્રકૃતિથી વંચિત થતી નથી..... હું તમારા રૂઢ (આત્મા)ની સેવા ન કરી શકી, તેને ફના કરી દેવું એ મારા ધંધાની ફરજ છે, પરંતુ હું તમારા શરીરની સેવા તો અવશ્ય કરી શકું છું. વિલાસની ક્ષણોમાં મેં તમને વિષ પીવડાવ્યું, પરંતુ વેદનાની પળોમાં હું મધ પણ પેશ કરી શકું છું.

જ્યાં સુધી તમે વનન જતા નથી ત્યાં સુધી હું તમારી પરિચારિકા રહીશ.

પત્ર સાડત્રીસમે

[૩૭]

આ ચાર સપ્તાહ એવાં પસાર થયાં છે કે હું જાણું દુનિયા-
માંજ ન હતી ! તમારા બિહાનની નજીક સવારથી સાંજ અને
સાંજથી સવાર સુધી બેસીને હું દરરોજ મારા માટે એક નવી
દુનિયા સર્જતી હતી અને નષ્ટ કરી દેતી હતી !

સેવા-સુશ્રૂષા એ મારા જીવનનો એક નવો અનુભવ હતો.
તમે કૃતગ્રતા પ્રકટ કરીને મને શરમાવો છો. મારી ઉમરમાં મેં
આજ સુધી કોઈ માંદાની માવજત કરી નથી. મારા માટે આ
એક તદ્દન નવું કામ હતું. બહેન, દિકરી અને પત્ની "બનીને,
સ્ત્રીને પોતાની પ્રકૃતિના પ્રાકટ્ય માટે કર્મનું આ એક નવું ક્ષેત્ર
મળે છે. હું આજ પર્યંત ન કોઈની બહેન બની, ન દીકરી, ન
પત્ની. મને શી ખચર કે સેવામાં સ્ત્રી શો આનંદ મેળવે છે ?
પરંતુ ગત ચાર અઠવાડિયામાં હું એક નવી પાઠશાળામાં કેટલાક
નવા પાઠ શીખી. મારી વિસરાયેલી માનવતા યાદ આવી ગઈ—
યાદ આવી ગયું કે હું અરમતકૂરોશ છું, પતિતા છું, પણ સ્ત્રીય
છું. મારા આત્માએ એક નવી ઘંટડી બજાવી, જેનો રણકાર મેં
પૂર્વે કદિ સાંભળ્યો ન હતો.

તમારા બિસ્તર પાસે રાત્રિએ એમાં એમાં જ્યારે તમે જીંધતા રહેતા હતા અથવા જવરની દશામાં એલાન પડેલા રહેતા હતા ત્યારે, હું મારા હૃદય સાથે કલાકો પર્યંત વાતો કર્યા કરતી હતી. દિવસ કહેતું હતું ;

“તું આ પણ કરી શકે છે? લયલા! તું પ્રેમીઓના ખલાઓ પર વાજો પ્રસરાવીને સુનારી, એક રોગીના બિસ્તર પર આવી રીતે જાગી પણ શકે છે? તું રાતભર એશની મહેફિલમાં જાગીને પરોઢીયું કરી દેનારી અને ફરી દિવસભર સુષ્પ રહેનારી, તું મધરાત પછી સુનારી અને દિવસના બીજા પ્રહરે ઉઠનારી, તું રાત્રિભર માંદા આગળ જાગીને, ફરી દિવસભર, અને ફરી રાત્રિભર અને ફરી દિવસભર જાગ્યે જ જશે? જાગ્યે જ જશે? તારા હાથ જે મેંદીથી વધારે કાઠ વજન સહન કરવાનું નથી જાણ્યું, જે ચુટકીઓ લેવા સિવાય કાઠ કામ નથી કરી શકતા, જેનો એક એક નખ કેવી કળામય રીતે શણગારવામાં આવે છે, રંગવામાં આવે છે, સજવવામાં આવે છે, તે હાથ દ્વારા પણ તૈયાર કરી શકે છે? રોગીનો બિસ્તરો ય સાફ કરી શકે છે? તેના મસ્તકને સહારો પણ થઈ શકે છે? રોગીના શરીર પર બેઠેલી માખીઓ પણ ઉડાડી શકે છે? લયલા! તું આ બધું ક્યાં શીખી? તું રડતા-કાકલુદીઓ કરતા પ્રેમીઓને, રાત્રિના અંધ-કારમાં હુકરાવીને ધરથી બહાર કાઢી મૂકે છે; તારાથી આ પરિચારિકાનું કામ કેવી રીતે બની શક્યું?”

કલાકો પર્યંત મારું હૃદય આ પ્રકારની વાતો મારી જોડે કરતું રહેતું હતું, અને હું પોતે ચકિત થઈને, મારા સંબંધી આ વિચિત્ર શોધખોળોને સાંભળતી રહેતી હતી. મારા માટે આ એક તદ્દન નવો અનુભવ હતો. હું સવારે બે કલાક

અને સાંજે ત્રણ કલાક મારા ચહેરા અને શરીરના શણગારમાં તન્મય રહું છું, હું દિવસમાં ત્રણ ત્રણ વાર વસ્ત્રો બદલું છું, તમારી માંદગીમાં પાંચ પાંચ દિવસ મેલાં કપડાં પહેરીને બેસી રહેતી હતી, અને આખો દિવસ મોહું ધોવાનો વિચાર સરખોય મને આવતો ન હતો. દુનિયામાં મને ચાહનારો કોઈ નથી કહી શકતો કે આ ચાર સપ્તાહ મેં કેમ કરી આમ વ્યતીત કર્યાં હશે ?

જે સ્ત્રીના હૃદયમાં પોતાની ઇચ્છાની લાગણી બાકી રહેતી નથી, તે પોતે પોતાના અસ્તિત્વને ધૃણાની દ્રષ્ટિએ જોવા લાગે છે, તો એજ તેનું મોત છે ! તે આ મોત પછી દુનિયામાં સજીવન પણ રહે ખરી, પરંતુ તે સ્ત્રી બનીને સજીવન નથી રહેતી.

જે આ દશામાં પણ તે સહસા અનુભવવા લાગે કે હજી તેનામાં સ્ત્રીપણું કંઈ ને કંઈ બાકી છે, તો જાણે તે મૃત્યુના સ્વપ્નમાંથી જાગૃત થઈ રહી છે ! ગત ચાર અઠવાડિયાંની સુત્રુશા પછી મને લાગે છે કે મારા જીવનમાં જાણે એક નવી ન્યોત પેદા થઈ છે, જે મારા ગુમાન અને ધારણાથી પર હતી..... મેં જાણે કંઈ મેળવી લીધું, મને જાણે મારા પ્રેમનો પુરસ્કાર મળી ગયો. પછી આભાર કેવો ? મેં જે કંઈ કયું તે મારા પ્રેમનું ફરમાન હતું. આભાર માનીને તમે કેમ મારી પ્રકૃતિનું અપમાન કરો છો ?

પત્ર આડત્રીસમે

[૩૮]

જ્યારે તમે મહેલોનાં સ્વપ્નાં જોઈ રહ્યા હો, અને અચાનક તમારા ઝુંપડામાં આગી લાગી જાય,

જ્યારે તમારી કલ્પના તમને એક યુલ્લન્દ પર્વતના શિખર પર ચઢાવી રહી હોય, અને તમે એકાએક તમને બજારની ગટરમાં પડેલા જુઓ,

જ્યારે તમને ખાત્રી થઈ ગઈ હોય કે તમે ઘણા વિખ્યાત, પ્રથમ પંક્તિના અને માનનીય લેખક છો, તમારી ગણના સાક્ષરો અને સાહિત્યકારોની હારમાં કરવામાં આવે છે, દુનિયા તમારા લખેલા એક એક શબ્દને મોતી અને હીરાની માફક સમેટી રહી છે..... અને સહસા મોહોલ્લાનો વૃદ્ધ ટપાલી “નયરંગે ખ્યાલ” ના તંત્રીનો કાર્ડ લાવીને આપે, જેમાં લખ્યું હોય કે “દિલગીર છું કે તમારો મોકલેલો લેખ પ્રસિદ્ધિને પાત્ર નથી !”.....;

જ્યારે તમારી વિચાર-સરણી તમને એક ઘણા મોટા દેશ-નેતાના સ્વરૂપમાં, પ્રસિદ્ધિ અને ઈજ્જતના સાતમા આકાશે ચઢાવી દે, તમારા ગળામાં સેંકડો હાર પડેલા હોય, તમારી ગાડીને

સેંકડો માણસો હાથોહાથ ખેંચી રહ્યા હોય, તમારા પ્રમુખપદેથી અપાયેલા સનસનાટીભરેલાં ભાષણોએ ખળભળાટ મચાવી દીધો હોય, અને ઉંઘમાંથી તમે એકાએક જાગો અને તમને ચંકુલખા-નાની ફાટેલી ચટાઈ ઉપર પડેલા જુઓ,

ન્યારે તમારી વિચાર-ધારા એક મૌલાના કે એક પંડિત-જીના નેક અસ્તિત્વનો જામો ધારણ કરી રહી હોય, અને મસ્જિદના ચોકમાં અથવા શિવાલયના વરંડામાં પ્રભુના હજારો સેવકો તમારા હાથોને ચુમ્મનો આપતા હોય, તમારા ચરણો પર પોતાના કપોળ રગડી રહ્યા હોય, અને અચાનક બોખંડના વજનદાર કમાડો બંધ થવાનો અવાજ તમને ચોંકાવી દે, અને તમને યાદ આવે કે પોલિસે તમારી ઉપર એક પરણેલી સ્ત્રીને નહસાડવાનો આરોપ મૂકી લોકઅપમાં પૂરી દીધાં છે,

ન્યારે તમે સ્વપ્નું જોઈ રહ્યા હો, કે તમે વિશ્વના એક મોટા વિમાની છો, તમે તમારા વિમાનમાં હિમાલયના શિખર પર પહોંચી ગયા છો, તમારા આ સાહસની પ્રશંસામાં વર્તમાન-પત્રોનાં કોલમો ને કોલમો ભરેલાં છે..... અને તમારી આંખ ઉઘડી જાય, અને હવાઈ વિમાનના બદલે તમે એક કપાયેલા કનકવાને તમારા મકાનના છાપરા પર પડતો જોઈને દોડી જવ,

ન્યારે તમે વિચાર કરી રહ્યા હો હાથી અથવા મોટરની સવારીનો, અને તમને એકામાં બેસેલા જુઓ,

ન્યારે તમે સૂતાં સૂતાં સ્વપ્નું જોઈ રહ્યા હો સિંહના શિકારનું અને નાકપર મચ્છરે મારેલા ડંખની વેદનાથી તમે ઉછળી પડો,

ન્યારે ક્રૂપના તમારા મુખમાં સ્વાદિષ્ટ અને મજેદાર

કાળીયા આપી રહી હોય, અને તમને તમારા હાથમાં સુકાયેલા રોટલાનો એક કડકો દૃષ્ટિએ પડે,

જ્યારે તમે સત્તાધીશો જેવી પ્રતિષ્ઠા અને જાહોજલાલીના ખ્યાલ જોઈ રહ્યા હો, અને આંખો ઉઘાડ્યા પછી તમારી વાસ્તવિકતાને એક ગુલામથી પણ વધારે ન જુઓ.....

ત્યારે તમને સ્વપ્નાં અને તેના ફળોનો તફાવત માલુમ પડે છે!

જ્યારે હું તમારા માંદગીના ચિહ્નોની સમીપ જોડીને, અહિંના અધકાર અને નિઃશબ્દતામાં ખ્યાલ જોતી હતી કે હું એક શરીર અને શીઘ્રવંતી પત્ની છું, અને મારા પતિની સેવા કરી રહી છું, ત્યારે આ સ્વપ્નના રસમાં રાત્રિના ઉજાગરાની તકલીફ અને માવજતના પરિશ્રમને સાવ વિસારી જતી હતી. કેટલીક રાત્રિઓ તો એવી પસાર થઈ છે કે હું સાંજથી સવાર સુધી—જ્યારે તમે તાવની હાલતમાં ગાફિલ પડેલા રહેતા હતા—એ જ દુનિયામાં રહી. પરંતુ હવે, જ્યારે તમારી ખીદમતમાંથી નવરી થઈ મારા ઘેર આવી છું અને પ્રેમીઓની ઈશ્ક્યાજીનો ધંધો પુનઃ શરૂ થયો છે, વિયોગના દર્દમાં મરી રહેલા પ્રેમીઓ ફરી એકત્ર થતા જાય છે, ત્યારે હવે મને પણ સ્વપ્નાં અને તેના ફળો વચ્ચેનો બેધક તફાવત કળાઈ રહ્યો છે. મને કોઈ કહી રહ્યું છે: “લયલા! તે દુનિયા જે ખિમારના ચિહ્નના આમળ હતી તે તારા માટે નથી!”

પત્ર ઓગણચાલીસમે

[૩૯]

હવે શું કહેવું ? તમે સાહિત્યકારોના આકાશી અને આધ્યાત્મિક ખિરાદરોમાં દાખલ થતા જાવ છે ! તમે જ્યારે એવું જૂઠું લખી શકો, જેના અંદરથી અનેક અસત્યો જન્મી શકે, ઘણાં વિવાદો, પેદાવિવાદો ઉદ્ભવી શકે, ત્યારે સમજી લેજો કે તમે સાહિત્યકાર થઈ ગયા ! સાહિત્યકારની ઓળખ એ છે કે તે છાપાખાનાની રૂસ્નાઈથી પોતાનું નામ જોવાની તીવ્ર ઇચ્છા રાખતો હોય છે. જો માસિકો અને વર્તમાનપત્રો અંદર અંદર ત્રાગડો ગોઠવી લે અને તેના લેખો પ્રસિદ્ધ ન કરે તો આ જખરદરતી અને અન્યાયના ખિલાફ તે પોતાને પ્રસિદ્ધમાં મૂકવાની ખીજ યુક્તિઓ શોધી લેશે.

હું ઇચ્છું છું કે જો મારા અને તમારા આ પત્રોની પ્રસિદ્ધિની વર્તમાનપત્રો અને માસિકોના પાપાણુ હૃદયી તંત્રીઓ ઈન્કાર કરે છે અને કોઈ પણ પ્રકારે મારી તમારી આશિકી માશકી મુદ્રણ રૂપી ધરેણીથી ન સજાગારાઈ શકે, તો કોઈ ચોજના ચોજ આ પ્રકરણો પ્રસિદ્ધ કરાવજો.

...અને હા, શ્રેષ્ઠ તો એ છે કે તમારા ઇશકની દર્દબરી કયા ઉર્દુ, હિન્દી કે ગુજરાતી કોઇ માસિકમાં હમણાં જ લખવી શરૂ કરી દો. મને પણ તેનાથી લાભ મળશે. તમારી સાક્ષર-દક્ષતા પત્રવ્યવહારમાં વ્યતીત કરવાથી શું મળશે ?

પત્ર ચાલીસમો

[૪૦]

કરમાઇ ગયેલી આશાઓ અને ઈચ્છાઓ, થાકી ગયેલા ઇરાદાઓ અને ઉમંગો, થાકી ગયેલા વિચારો, થાકી ગયેલી મુહૂર્ત, થાકી ગયેલો વિષાદ, થાકી ગયેલી ખુશી.....થાકી ગયેલું સમગ્ર જીવન ! ઓ પ્રભુ ! ફરી કેમ, મારા થાકી ગયેલા દિલમાં મહત્ત્વકાંક્ષાઓની નવી નવી દુનિયા રચાય છે ? ફરીવાર કેમ હર્ષ અને શોક એક બીજના હાથમાં હાથ નાંખીને વઢતા ઝઘડતા ચાલ્યા આવે છે ?

હું માટીના તે કીડા જેવી છું, જે માટીમાં પેદા થાય છે, માટીમાં રહે છે, માટીને ખાય છે, માટીમાંથી ઉછેર મેળવે છે, અને પછી એક દિવસ કોઈ પંથીના કદમોથી કચડાઇને માટીમાં જ મળી જાય છે ! એ અભાગી કીડાને શું એટલીય ખબર નથી, કે જો મહત્ત્વકાંક્ષાઓ તેના દિલને કોરશે તો તેનો અંજમ શું થશે ? સૂર્યનો પ્રકાશ, ચાંદનીનું તૂર, સૌંદર્ય, વિજળીની ચમક, વાદળાંની ગર્જના—કોઇમાં એ શક્તિ નથી, કે એ કીડાના હૃદયમાં મહત્ત્વકાંક્ષાઓને પ્રવેશવા ન દે, અથવા જો પ્રવેશી જાય તો તેને નષ્ટ કરી દે, અને પછી માટીની એ ચપટીને પોતાના બાહુમાં લઇને ઉડી જાય, સકળ વાતાવરણમાં સમાઇ જાય.

તમે કહેશો કે મારો ઉતાર-ચઢાવ પણ વિચિત્ર છે. કદિ વિદ્યુત બનીને ચમકું છું, કદિ વાદળી બનીને ગળું છું, કદિ વરસું છું તો વરસ્યે જ જાઉં છું, કદિ વંટોળિયા સરખી ઉડું છું તો બુલન્દી તરફ ઉડતી જ જાઉં છું, કદિ પુષ્પની માફક સ્મિત કરું છું અને કદિ ઝાકળની માફક આંસુ બની જાઉં છું...હસતાં હસતાં રડી દડું છું, રડતાં રડતાં હસવા લાગું છું...મારું કોઈ ઠેકાણું જ નથી...હમણાં શીતળ વાયુ વાછ રહ્યો છે, તો હમણાં ગ્રીષ્મના બીજા પ્રહરની લૂ ચાલવા લાગી!...મારી વિચિત્ર દશા છે, હું અજબ ઇન્સાન છું! કાણે મને એવી બનાવી દીધી? કેમ હું આવી બની ગઈ?

તમે કહો છો કે હું બિમાર રહેત તો સારું હતું, જેથી તમે દરેક વેળા મારી ચાકરીમાં તન્મય રહે, પરંતુ તમે સાળ ક્યારે થયા? જ્યારથી મારી-તમારી મુલાકાત થઈ છે, તે દિવસથી આજ પર્યંત મેં તો એજ જોયું છે કે તમારો દિમાગ રોગગ્રસ્ત છે, તમારું હૃદય બિમાર છે, તમારા કાળજમાં જન્મ છે અને હું પ્રથમ દિવસથી જ તમારી પરિચારિકા છું—સેવા સુશ્રુષા જ કરનાર માત્ર નહીં, બલકે ઉપચાર કરનાર હકીમ. કદિ મળક અને આનંદના રંગમાં; કદિ ધૃષ્ટા અને બેબારીના અંદાજમાં, કદિ ગુસ્સાથી, કદિ રોહથી, કદિ હસીને, કદિ રડીને તમારો ઉપચાર કરું છું.....તમે બદલેજા છો, એ કારણે સાળ થવા પામતા નથી. મનાઈ કરેલી વસ્તુઓને ત્યાગ કરતા નથી, જૂના રોગીની બાંતિ ચીડીયેલ થઈ ગયા છે, હઠ કરો છો. તમને એ જ્ઞાન નથી કે રોગથી વિશેષ કઠિન વસ્તુ સુશ્રુષા હોય છે? જો ક્યાંક હું માંદી થઈ જાઉં.....એજ રોગ મને થઈ ગય (ઈશ્વર એવું ન કરે!), જે તમને છે, તો શું તમે મારી સુશ્રુષા કરી શકશો? થઈ શકશો?

થું તમે હજી કોઈ બિમાર જોયા જ નથી? બિમાર કોને કહે છે એ તમે જાણતા જ નથી. માથામાં દર્દ થઈ જાય છે તો સમજો છો કે માંદા થઈ ગયા. હૃદયની અંદર સોજાડને ઓગળાવી દેનાર એક બઠ્ઠી ધગધગતી હોય, આંસુ અંસુ બનીને વહી જાય, તે વેળા સમજો છો કે બિમારી છે! હમણું બિમાર તમે જોયા જ નથી! જ્યારે બાલાની અણી દિલમાં પેસી જાય, જ્યારે ખાંડાની ધાર આત્માને કારી જાય, જ્યારે વિષ પાયેલું તીર શરીરની અંદર ભોંકાઈ જાય,.....ત્યારે સમજો કે તમે બિમાર છો.

પત્ર એકતાળીશમે

[૪૧]

પાપ ? શું કહ્યું ? પાપ કોને છે ? જે વસ્તુથી ઇન્સાનને દુનિયામાં ભાગવાનું ન હોય, જે એટલી બધી પ્રચલિત હોય કે સેંકડે સોએ સો ટકા તેમાં સપડાયેલા હોય, તેને ધુરી કેમ કહો ? જે પાણી પીવું ગુન્હો છે, આંખોથી જોવું ગુન્હો છે, કાનોથી સાંભળવું ગુન્હો છે, તો પછી બતાવો તે કયી વાત છે, જે ગુન્હો નથી, પાપ નથી, અપરાધ નથી ?

કોણ છે જે જૂઠું નથી ખોલતો, પોતાના સહચરોની જોડે અન્યાય નથી કરતો, ખીજની મિલકતો ઉપર બળાત્કારે કબ્જો નથી કરતો, જમીનના એક એક તસુ ખાતર પ્રાણુ નથી આપતો, એક એક કોડીના માટે બંધુઓથી નથી લડતો, એક એક કોળીયાના માટે ઝગઝગો નથી કરતો. કોણ છે એવા બાદશાહથી બિખારી સુધી, મસ્જિદના સૌથી બુલન્દ મિનારથી મંદિરના સૌથી મોટા ઘંટ સુધી.....અને એ આનાવાળી વેશ્યા સુધી ?

દુનિયામાં ન પાપ કોઈ વસ્તુ છે ન પુણ્ય; આખા માનવ-જીવનનો પાયો કેવળ એ વાતો ઉપર નિર્ભર છે: સશક્તતા અને

નિર્બળતા. સશક્તતા પુણ્ય છે અને નિર્બળતા પાપ છે! આ બે કાનૂન છે, બે ધર્મ છે, બે સિદ્ધાંત છે, ત્રાજવાનાં બે પદ્ધતિ છે. બસ! સશક્તતા અને નિર્બળતા, યુવાની અને વૃદ્ધાપો, આ બે શબ્દોમાં દુનિયાની સ્મસ્ત દિનચર્યાની તપસીલ ગુપ્ત છે.

સશક્ત કાયદા બનાવે છે, નિર્બળ શિક્ષા મેળવે છે, સશક્ત પોતાની વિખ્યાતિ અને તાકાતના મિનાર ચણે છે, નિર્બળ પોતાની ઘોરો ખોદે છે. જો સશક્ત શરાબ પીએ તો તે બિલ્કુલ હલાલ; જો નિર્બળ પીએ તો તે દરામ! જો સશક્ત ખૂન કરે તો તે ન્યાય અને ધનામને ચોગ્ય; અને નિર્બળ કાઠની કતલ કરે તો તેની સજા મોત! જો સશક્ત પ્રકૃતિના વિરુદ્ધ કૃત્ય કરે તો તે ક્ષમાને પાત્ર છે, અને જો નિર્બળ તેમ કરે તો તે શિક્ષાને લાયક! સ્ત્રીની જોડે સશક્ત જો વર્તન કરે તે ન્યાયી હરે; પરંતુ નિર્બળ એજ કરે તો સજાપાત્ર હરે.

સશક્ત પોતાના મહેલમાં બે હમ્મર સ્ત્રીઓ અને દાસીઓ ભરી લે છે તો તે બધી રાણીઓ છે, અને તે દરેક માટે પોતાના માલિકની તાબેદારી કરવી આવશ્યક છે, પરંતુ નિર્બળ, જો એકથી વધારે સ્ત્રીથી સંબંધ રાખે તો તે લાંપટ છે! રાક્ષસીમાં રાક્ષસી ખુનનો ખૂની, વિલાસી, શરાબી ખલીફા અને મહારાજાધિરાજ બની શકે છે, પણ તેમના ગુલામોને ઐયાસી અને શરાબ પીવાના અપરાધ બદલે એજ ખલીફા અને મહારાજાધિરાજની અદાલત દિવસ રાત સજા કરે છે! શિક્ષા, દંડ અને પુણ્યનો આધાર જરાય નેક અને બદકૃત્યો પર નથી, વાસ્તવમાં આધાર તો પક્ષકારોની સશક્તતા અને નિર્બળતા ઉપર છે..... પછી નાહક શા માટે સંસ્કાર, વિનય અને કર્મની કસોટીને આકાશી અંત પ્રભુ તરફની કહે છે?

તમે કહેશો કે આધુનિક વ્યવસ્થા વિના, માનવ સંસ્કૃતિ સ્થાપિત રહી શકતી નથી. હું કહું છું કે આધુનિક સંસ્કૃતિ વગર શું વિશ્વ આબાદ ન હતું ?

જ્યારે સમાજના દરેક વર્ગમાં, પ્રત્યેક બે માનવોની વચ્ચે પછી તે બાપ-દીકરો પણ હોય, સ્પર્ધા જરૂરી રહે અને એ સ્પર્ધાનો પાયો શારીરિક સશક્તતા, ચાલાકી, છળ અને કપટવૃત્તિ બની જાય તો, આ દુનિયા જહન્નમથી કેવી રીતે બચી લેખાય ?

અમે જો આ વિશ્વના નર્કમાં, હર્ષ અને શોકનું જીવન વ્યતીત કરી શકીએ છીએ, તો ફરી તે બીજા નર્કથી શા માટે ડરીએ, જેની ધમકીઓ મઝહબ આપે છે ? હું તો માનું છું કે પરલોકનું નર્ક કદાચ આ દુનીયાની જહન્નમથી બોધાતું કપટકર હશે. ત્યાં એમ તો નહીં હોય, કે એક જ માનવજાતિની જાંઘીમાં સશક્તનું રાજકારણ નિર્જાળને કચડી રહ્યું હશે !

આપણી દુનિયામાં બુદ્ધિમન તે કહેવાય છે, જેઓ ગુલામ બનાવવાની અને બીજાઓના હકકોપર બળાતકારે કબ્જો કરી લેવાની કળા જાણતા હોય છે ! સમાજરચના ધનાઢ્ય અને ચાલાક તેને કહે છે કે જે બાકીના તમામ વર્ગો પર શાસન કરી શકે, અને તેમનું રક્ત ચુસી ચુસીને પોતાની તાકાતમાં વૃદ્ધિ કરતો રહે !

શાસક અને શાસિત, મૂડીવાદી અને શ્રમજીવી, ધર્મગુરૂ અને સેવકઃ આ જૂદા જૂદા નામોના પરદામાં હકિકત એક જ છે જે ગુપ્ત છેઃ સશક્તતા અને નિર્જાતા, સાફ-નકાફ, પુણ્ય-પાપ, પવિત્ર-અપવિત્ર, ઉચ્ચ-નીચ, ધર્મિષ્ઠ-નાસ્તિક, માલિક-ગુલામ, આ બધા ૩૬ નામો સશક્તતા-નિર્જાતાની પારાશીશી રૂપ છે,

જો આજે તમે કમજોર થઈ જાવ અને હું સશક્ત બની

જાઉં તો, તમારું અસ્તિત્વ એક અક્ષમ્ય અપરાધ અને મારું પતિતાપણું એક પવિત્ર કાર્ય કરે, હું જે કંઈ છું, તેને સુકૃત્યે કહેવામાં આવે અને તમે જે કંઈ કરો છો, તેને પાપ અને અપરાધ સમજવામાં આવે. તમારા પ્રતિ ધૃષ્ટા અને તિરસ્કાર તેજ સકેતો કરવામાં આવે, જે અત્યારે મારા પ્રતિ કરવામાં આવે છે.તમારા સલામને કોઈ પણ ન જીલે, અને સભાઓમાં મારી ગાડી ખેંચવામાં આવે! મારા-તમારામાં કૃત્યનો ફરક લક્ષ્મીને પાત્ર નથી, પરંતુ સશક્તતા અને અશક્તતાનો તે ફરક છે, જેણે સ્ત્રીની ગરદન, પુરૂષના કદમોના હેઠળ મુકી દીધી છે!

શું ખુદાએ આ દુનિયાને ત્યારે ઉત્પન્ન કરી હતી ત્યારે તેણે અમારા જીવનની એજ વ્યવસ્થા નિયુક્ત કરી હતી, જે આજે છે? તમે મારી સ્પર્ધામાં સશક્ત છો-બળવાન છો, એ કારણે એમ કહેશો, કે વર્તમાન સમાજ-વ્યવસ્થા અને સંગઠન કુદરતી જ છે. અને હું નિર્બળ છું, એટલે મારે તમારો ચૂકાદો માનવો જ પડશે, પરંતુ યાદ રાખો કે હું સશક્તના મુકાબલામાં અશક્ત તો છું, પરંતુ હું ખંડખોર છું, તમે મારી માનવતાનો લેખાશ ઉતારીને, મને દિગમ્બર કરી શકો છો, તમે મને તમારા ધરની દાસી અને આપા બનાવી શકો છો, પરંતુ હમાન એક વસ્તુ છે, જેને કોઈ બળવાન-સશક્ત અશક્ત-નિર્બળ કનેથી છીનવી શકતો નથી. પ્રભુની લીલાનો એજ સૌથી બુલન્દ ખડક છે, જે દુઃખીઓનો સહારો છે.

પુરૂષે પોતાની શક્તિ અને કાવાદાવાથી, સ્ત્રીના અસ્તિત્વને નષ્ટ કરી દીધું, તેના કપાળ પર ગુલામીનું તિલક દોરી દીધું, પણ હજી લગી પુરૂષ તેના હમામને નષ્ટ કરી શક્યો નથી. હિન્દુસ્તાન અને વિસેષતઃ સમસ્ત એશિયામાં સ્ત્રી, એક વેળા પુરૂષના દંબ સામે એવો બચકર વિદ્રોહ કરનાર છે, જે તમારા

જર્જરિત સમાજના તરાપાને છિન્નચિન્ન કરી દેશે. અમે-તમે ઘણે બાગે તે વેળા દુનિયામાં જીવતાં ન હોઈશું, ન્યારે એ પ્રલય આવશે.

સ્ત્રીઓની કાંઈ વાત તમને નાપસંદ હોય તો તમે લોકો નિઃસંકાય કહી દો છો કે એ ગુન્હો છે, એ અપરાધ છે. પરંતુ અમે જો તમારા કાંઈ મુન્હા યા અપરાધના તરફ ઈશારા કરીએ છીએ તો, તમે અમારી આંખો ફેડવાને માટે કટિ-બદ્ધ થઈ જાઓ છો. અમે બજારમાં ખેસનારી સ્ત્રીઓ સૌથી વધારે દયાને પાત્ર છીએ અને સૌથી વધારે પિડિત છીએ. જો પ્રજાની ઇચ્છા હશે તો અમે જ બંડખોરોની પહેલી ફેજમાં ખડી થઈ, તમને કહી શું કે:

“પાછું આપો, ગત સદીઓમાં તમે જે કંઈ અમારી પાસેથી ખુચ્ખુચું છે તે અમને પાછું આપો. અમારા ચૂસેલા રક્તના એક એક ટિપાના હિસાબ આપો. અમારી અલોપ થયેલી મહત્વાકાંક્ષાઓ, તૂટેલી આશાઓ, જખ્મો દિલો, બગાડેલા નસીબોનું મૂલ્ય ચૂકવો! એક એક ઘા જે તમે કર્યા હતા તે બધા તાજા છે; એમાંથી પ્રત્યેક ઘાના બદલે તમારા આત્માને એક એક લાખ ચાબૂકના ફટકા મારવામાં આવશે.”

તે દિવસે તમારા અહંકારની કમ્મર તૂટશે, અને તે દિવસે ઇશ્વરના ન્યાયના ત્રાજવાનાં પલ્લાં સમાન થઈ જશે !

વૈરનું આ સ્વપ્ન મારી માફક હજારો દુઃખી અને પીડિત સ્ત્રીઓ જોઈ રહી છે. તમારો અત્યાચાર વધતો જશે, અને તેની જોડે બંડખોરોની સંખ્યા પણ વધતી જશે, તે ત્યાં સુધી કે એક દિવસે સશક્ત અને નિર્બળ પોત પોતાની જગ્યા ફેરબદલ કરી લેશે.

ધડ-પૂછ્યા વિનાની આ કલ્પના ઉપર આજ ધૃણાત્મક હાસ્ય કરો, હસ્યે જવ, હસી હસીને સીના કમળેર અસ્તિત્વને કુકરાવતા જવ. એજ હાસ્ય એક દિવસે, મોતનો ફાંસો ઘનીને, તમારા ગળાની રંગોને કચડી નાંખશે.

આ તે ઈશ્વરનો જવાબ છે જેનો ઉલ્લેખ તમે તમારા પત્રમાં મારા પાપો પરત્વે કર્યો હતો !

પત્ર બેતાલીસમે

[૪૨]

તૂટેલા મકાનમાં એક ડાસી રહેતી હતી. એક દિવસે તેને દુધપાક રાંધવાની ઈચ્છા જાગી. દુધ લેવા માટે તેણે પોતાના છોકરાને બળરે મોકલ્યો. છોકરો દૂધ લઈને આવી રહ્યો હતો કે રસ્તામાં એક કપાયેલો પતંગ નીચે પડતો દેખાયો.

સડક પર ઘણા છોકરા તે પતંગને લૂંટવા દોડ્યા; તે પણ દોડ્યો; દૂધનો પ્યાલો હાથમાંથી પડી, ભાંગી ગયો અને તેના કકડા જમીન પર પડેલા રહી ગયા.

થોડીવાર પછી એક ધનવાનનો પુત્ર પોતાની મોટર દોડાવતો એ સડક પરથી પસાર થયો. કાચના પ્યાલાની એક અણીદાર કણી મોટરના ટાયરમાં ધુસી ગઈ. ટાયર ફાટી જવાના કારણે કસ્ટોમાં થોડીવાર થોભવું પડ્યું.

તે મોટરનું ટાયર દુરસ્ત કરાવી રહ્યો હતો, ત્યાં સામેના મકાનની બારીમાં તેણે એક ખુબસુરત છોકરી જોઈ. જોતાં જ તે આશક્ત થઈ ગયો. થોડાક સમય લગી મજબૂર છોકરીના મા-બાપથી સંદેશાની આપ-લે થયા પછી, તે અમીર પુત્રનો સદર છોકરી જોડે નિકાહ થઈ ગયો.

આ સંબંધથી સાત બાળક અવતર્યા. એ સાત બાળકો-
માંથી પ્રત્યેક એક એક નવા ધરનો દીપક બન્યો. દુનિયામાં એક
નવો ખાનદાન પેદા થયો. એ ખાનદાનથી એક નવી બિરાહરી
પેદા થઇ, અને એક સૈકાના અંદર જ તે યુગલની ઓલાદે કેટલાક
કસ્યા આપાદ કરી લીધા !

હવે જો તે દિવસે સવારે પેલી ડોસીના હૃદયમાં દૂધપાક
ખાવાની ઈચ્છા ઉદ્ભવી ન હોત, અને દૂધપાક ખાવાના બદલે
તેણે ખીચડી ખાવાનો ઇરાદો કર્યો હોત તો, તે ન બજારથી
દૂધ મંગાવત, ન ધનવાનના પુત્રના ટાયરમાં પંકચર પડત, ન
તેનો નિકાલ કસ્યાની પેલી ઊંકરીથી થાત, ન સાત બાળકો
અવતરત, ન સાત નવાં ધર વસત, ન સાત કુટુંબો બનત !
ડોસીની જરાશી મહાત્વાકાંક્ષાએ દુનિયાની આબાદીમાં કેટલો
વધારો કરી દીધો !

ખાન સાહેબની પત્ની ધણી દુષ્ટ સ્વભાવની અને હઠીલી
હતી. ખાન સાહેબનો સ્વભાવ પણ નાબુક અને ત્વરાથી ઉગ્ર
બની જાય તેવો હતો. ધરમાં સવારની ચાહના સમયે દાસીથી
થોડુંક માખણ હેઠળ પડી ગયું. ખાન સાહેબની પત્નીએ આવે-
શમાં દાસીને બે તમાચા મારી દીધા. દાસીએ પોતાના પતિને
ફરિયાદ કરી, પતિ ખાન સાહેબને શિકાયત કરવા આવ્યો. ખાન
સાહેબ સવારની ચાલ વેળા માખણ ન મળવાના કારણે પહેલે-
થીજ રોષે ભરાયેલા હતા. તેમણે દાસીના ખાવિન્દને સખ્ત માર્યો.
પેલાની ખોપરી ફાટી ગઇ. ખાનસાહેબ ખૂનના અપરાધમાં ગિરફતાર
થઈ ગયા, અને સાત વર્ષના જીલખાનામાં મોકલી દેવાયા. પત્ની
આ આઘાતના કારણે મરી ગઇ, મિલકત કરજના કારણે લિલામ
થઇ ગઇ.....

આજે ન તો ખાનસાહેબને યાદ કરનારા કોઈ બાકી છે, ન તો તેમની પત્નીની કબર ઉપર દીપક પ્રકટાવનારા!..... અને વાત કેવળ એટલી જ હતી, કે સવારે થોડુંક માખણું હેઠળ પડી ગયું હતું! તે માખણું તે દિ' જમીન પર પડ્યું ન હોત તો કદાચ આ કુટુંબ આવી રીતે આ ધરતી-પટ ઉપરથી નાશુદ્ધ થયું ન હોત.

એક મુઠીભર ખાક, એક કીડી, એક મચ્છર, એક સળી થોડુંક જળ, વૃક્ષનું એક પાંદડું, પુષ્પનો એક કોટો, એક સુદૃઢ ઇંછા, એક જરીક શો વહેમ મોટાથી મોટા બનાવો અને બચકંરથી બચકંર પરિણામોનું નિમિત્ત બની શકે છે. માર્ગ પરના એક સાધારણ બનાવથી ઘણી વેળા બોફાનાક બનાવો, અને રક્તમિશ્રિત ઇન્કલાબો પેદા થાય છે, સહતનતો તોખાહ અર્ધ જાય છે, શાહી તખ્ત ધૂંટાઇ જાય છે!

ચકલી કોઈ વૃક્ષનું એક બીજ લઇને ઉડે છે. કોઈ જંગલ અને વેરાનમાં તે બીજ તેની ચાંચમાંથી નીકળી ધરતીપર પડે છે. વાયુનો એક સપાટો પેલા બીજ ઉપર એક મુઠીભર માટી નાંખી દે છે, વાદળમાંથી પાણીના ચંદ બિન્દુઓ પેલા બીજ ઉપર પડી જાય છે...પચાસ વર્ષ પશ્ચાત તે ઉજ્જડ પ્રદેશ સેંકડો માઇલો સુધી એક ગીચ જંગલ, જનવસો, પક્ષીઓ અને વિકરાળ પ્રાણીઓનું રહેઠાણ હોય છે. કોને ખબર છે કે આ વેરાનમાં પ્રથમ કેવી રીતે બીજ પડ્યું હતું? એ પ્રારંભ અને આ અંતનો તફાવતને જુઓ?

આરંભ અને અંતની આ પરંપરા કેટલી બધી બચપ્રદ અને કેટલી બધી રસિક છે! પછી વિચાર કરો કે અમારા પ્રત્યેક શ્વાસની જોડે, આ કારણો ઉત્પન્ન થાય છે-એવાં સુદૃઢ

કે જેની અમને ખબર પણ નથી પડતી, પરંતુ એકજ, દિવસમાં અથવા સો વર્ષમાં આ કારણોથી એવાં પરિણામો નિપજે છે, કે જેનાથી ઇતિહાસકારના ઇતિહાસના હજારો સફાએ ભરાઈ જાય છે. એ સફાનો ઉદ્ધવ એક નાનાશા પિન્દુને આભારી હોય છે ! ઇતિહાસકાર પણ નથી જાણતો, કે જે બનાવો તે લખી રહ્યો છે, તેનું મૂળ જરણ ક્યાં હતું ?

જરા વિચારો અમારું-તમારું જીવન, કેટલું બધું અંધકાર-યુક્ત, અમારા-તમારા વર્ચસ્વથી કેટલું પર અને બુદ્ધિ તથા જ્ઞાનથી કેટલું બધું બુલન્દતર છે !

મારા અને તમારા સંબંધો ઉપર નજર કરો. કેટલી મામુલી વાત હતી, કે તમે તે રાત્રે મહેફિલમાં આવ્યા, અને જગ્યાની તંગીના લીધે મારી નજદીક બેસી ગયા. જો તે રાત્રિએ જે ઓરડામાં મહેફિલ જમી હતી, તે ઓરડો એટલો બધો સાંકડો ન હોત, અને પછી મારાથી અને તમારાથી થોડાક ગુફતેગો થઈ ન હોત તો, ગત બે વર્ષમાં મારી-તમારી જીંદગીમાં જે બૂકંપ થતા રહ્યા છે તે કેમ થાત ? ખુદા જાણે હું ક્યાં હોત અને તમે ક્યાં હોત !

તે રાત્રે ન તમે મારી ઉપર આશ્રિત થવાનો ઇરાદો કરીને આવ્યા હતા, ન હું તે વેળા ચાહતારાઓની શોધમાં હતી. તમે પણ એવી હજારો મહેફિલો જોઈ હતી, અને હું પણ અનેક મહેફિલોમાં મારા રૂપની જાહેર-ખબર કરી ચુકી હતી.

જો કે હું આ દુનિયામાં તે વેળા નથી હતી, અને ધંધાની કલાથી સંપૂર્ણ રીતે ન હતી, તે છતાં તે થોડીક સ્પષ્ટોની મુલાકાત

પછી. પ્રકટ રીતે કાંઈ કારણ ન હતું, કે હું તમને યાદ રાખત. તે રાતની ટુંકી મુલાકાત પછી કેટલાક દિવસો પર્ણિત, હું મારા ધંધામાં તનમય રહી, અને ઘણે જાગે તમે ય તમારા એશમાં મસ્ત રહ્યા.

હું ખીજે દિવસે સવારે બહારે તેજ રાત્રે, મહેફિલ બરખાસ્ત થવા પૂર્વેજ બુલી ગઈ હતી કે તમે કાણ હતા.....પરંતુ તે ખીજ જે તે મહેફિલમાંથી કાંઈ પક્ષી લઈને ઉડી ગયું હતું, તે ક્યાંય સુધી એક ઉજળડ પ્રદેશમાં પડેલું રહ્યું. અને આપણે બન્ને તેના વિકાસ અને પ્રગતિથી અજાન રહ્યાં. પરંતુ ક્યાંક કોઈ માળી હતો, જે એ ખીજનું જતન કરતો રહ્યો. ખબર ન હતી, પરંતુ જીવનની ખેતીમાં તે ખીજ પોતાની જગ્યા પેદા કરતું રહ્યું.....આજે તેની ડાળો અરણ્યમાં ઝુલી રહી છે !

ન્યાં એક શ્વાસના માટે જગ્યા ન હતી, ત્યાં હવે વંટોળીયાં ચાલી રહ્યાં છે. કોને ખબર છે કે શું થનાર છે ? પ્રેમ અને સ્નેહનાં આ વાસો આબાદ થશે કે નિરાશાઓ અને લાચારી-ઓના તણખા પ્રજવક્ષિત થઈ થઈને એમને બાળી મૂકશે ?

કાણ બતાવી શકે છે, કે આ હરિયાળા વૃક્ષના છાંયડામાં ખેસીને અમે-તમે જીવનના દિવસો ગાળીશું, તેની લાંબી ડાળોમાં આપણે આપણા માટે કાંઈ રહેઠાણ બનાવીશું, અથવા કાંઈ દિવસે એક એવો વંટોળિયો આવશે, કે આ વૃક્ષ મૂળમાંથી ઉખડીને આપણા માથા પર પડશે અને તેના પાંદડાં આપણી કચડાયેલી લાસો પર એક લીલી ચાદર નાંખી દેશે ? કાંઈ શું નાણું ?

તમે તમારા પ્રેમની બંસી બગાડ્યે નાવ, હું મારા સૌંદર્યનું ગીત સંભળાવ્યે જ નહીં ! જે કોઈ આ જીવન-શેતરંજ પર પોતાનો ખેલ ખેલી રહ્યો છે, તે જેવી રીતે ધ્રુવજે તેવી રીતે, પોતાનાં મહોરાઓને ચલાવતો રહેશે !.....

પત્ર તેંતાલીશમે

[૪૩]

ઠીક જ થયું કે તમે ચાલ્યા ગયા. તમારે ચાલ્યા જ જવું જોઈતું હતું. એ પણ ઠીક કર્યું કે મને મળીને ન ગયા. મિત્રોને વિદાય આપતી વેળા હું ઘણી ભીરૂ પુરવાર થઈ છું. વાસ્તવમાં દરેક વાત, જે હૃદયમાં ઝલ્લાનિ ઉત્પન્ન કરે, તેનાથી હું કરીને નહાસ્યા કરું છું. મારી આ પ્રાકૃતિક નબળાઈ છે. જ્યારે આ પ્રકારનો કોઈ બનાવ આવનાર હોય છે ત્યારે મને આત્મિક વેદના થશે એ બંધે હું બનતાં લગી તેનાથી દૂર રહેવાની કોશિશ કરું છું, અને જો આવે કોઈ બનાવ બની જ જાય છે તો, ફરી તેના સ્મરણને મીટાવવાના નવા નવા ઉપાયો યોજી છું.

એ ઉપાયોમાં હું મને પોતાને એવી તન્મય કરી દઉં છું, કે કલ્પનામાંય એ બનાવની યાદ આવવાનો સંભવ ન રહે. મારી સ્મરણ-શક્તિના તમામ દ્વારોને વાસી દઉં છું, જાણે કોઈ એકલ-વાચી સ્ત્રી, ચોરોનો ખઢીકથી પોતાના ધરના દરવાજા રાત્રે બંધ કરી લેતી હોય ! આ દ્વાર-બંધી કરવા છતાંય કદિ ને કદિ, કોઈને કોઈ ચોર મારા ધરમાં કુદી જ આવે છે, અને આ સ્થિતિમાં મારો પ્રત્યેક શ્વાસ જાણે મૃત્યુની હીચકી હોય છે !

આ ખેંચતાણમાં હજારો રાત્રિઓ અને હજારો દિવસો પસાર થઈ ગયા. હું હજી લગી સજીવન છું. મારી ધર્મશાળામાં મુસાફરો આવે છે, થોભે છે અને ચાલ્યા જાય છે. ધણા એવા હોય છે, જે જઈને ફરી કદિ આવતા નથી. પરંતુ કેટલાક એવા ય હોય છે કે ફરી ફરી આવે છે, અને થોડાક એવા પણ હોય છે, જે આ ધર્મશાળાને પોતાનું ઘર બનાવી લેવા ચાહે છે..... તે પૈકીના એક તમે ય છો !

ખબર નથી, તમે જાણો છો કે નહિ કે હું તમારાથી ડરું છું. મને તમારું અસ્તિત્વ જોડનાક માલમ પડે છે. જ્યારે તમે મારી સમક્ષ હો છો, ત્યારે એક ચોર મારા દિલમાં પ્રવેશેલો હોય છે, હું મારા કદમોને સુરત પડી ગયેલા જોઈ છું, મારા દિલ અને દિમાગને આજાર જોઈ છું, અને જ્યારે તમે ચાલ્યા જાય છો ત્યારે ભયનો કાળો પરદો મારા હૃદય પરથી ઊંચકાઈ જાય છે.

મારી દશા વિચિત્ર છે. દરિયામાં રહેતાં ડરું છું, અને કિનારે જતાં ગભરાઈ છું, દરિયામાં મગરમચ્છ અને કિનારાપર વાઘ વડો ! કયી તરફ જઈ ? કયાં જઈ.....ઓ મારા પ્રભુ !

રાત્રે જ્યારે મારો ગ્રાહક, પોતાની વાસનાઓને સંતોષી સુઈ જાય છે, ત્યારે મારા નયનો ઓરડાના અધકારમાં પ્રકાશના એક નાનકડા અંશને શોધે છે, મારા કર્ણો યુવાનીના કાષ્ઠ વિસરાયેલા ગીતના પડલા સાંભળવા મથે છે, હું ઉંઘનારનાં નસ્કોરાનો અવાજ સાંભળું છું, અને તેનાથી અલગ મારી દુનિયામાં કદિ જીંદગી શોધું છું, તો કદિ મોત !

તે શ્વાસ રૂંધનારી હવા વચ્ચે અધકારમાં કેવળ ધડિયાલના ટકોરા મારા માથા ઉપર ગાળે છે કે: “સમાપ્ત, સમાપ્ત,

સમાપ્ત ! યુવાની સમાપ્ત, યુવાનીનો એક સમાપ્ત, આશાઓ સમાપ્ત, જીંદગી સમાપ્ત, બધું સમાપ્ત, બધું સમાપ્ત ! ”

પ્રાતઃકાળ થઈ જાય છે. મારું અપશુકનીયું મુખ સંતાડી, હું બીજા ઓરડામાં બાગી જઈ છું, જેથી મારી લૂંટાયેલી સુરત જોઈ પેલો દેવ રસહીન થઈ ન જાય, પછી હું થાકીને ઉંઘી જઈ છું, અને મને ખબર નથી કે પેલો દેવ ક્યારે જાગે છે અને પોતાના ઘેર સિધાવી જાય છે.

.....પરંતુ જ્યારે કદિ તમે મારી ધર્મશાળામાં રાતવાસા માટે આવી જવ છો તો, ઘડિયાલનો રણકાર કંઈક બદલાઈ જાય છે. તે “સમાપ્ત, સમાપ્ત” નથી કહેતો, “કાલ, કાલ, કાલ” કહે છે. મારા દિલમાં એ રણકાર એક બય પેદા કરે છે. કોઈ મારા કાનમાં કહે છે: “આ અંધારી રાતની સવારે શું થશે ? કાલે શું થનાર છે ? કાલે શું થનાર છે ?”

મારી ધર્મશાળાનો તે પ્રવાસી, જે રાતભર થોભીને સવારે ચાલ્યો જાય છે, તે મારા જીવનની કિતાબના સદાપર “સમાપ્ત” લખે છે. પરંતુ તમે.....તમે.....મને ડરાવો છો, મારા દિલમાં બય પેદા કરો છો, હું રાતભર કંપું છું, અને સવારે તમારા પડખામાંથી નીકળી નહાસી નથી શકતી ! તમે મારી જીંદગીના કોઈ પૃષ્ઠ પર “સમાપ્ત” નથી લખતા, આખી કિતાબનાં પૃષ્ઠો, વેરવિખેર દશામાં નાંખી જાવ છો. તમે ચાલ્યા જાવ છો અને હું એસીને વિખેરાયેલા એ પૃષ્ઠોને એકત્ર કર્યા કરું છું !

ઠીક થયું, તમે ચાલ્યા ગયા. મને કદિ કદિ પત્ર લખ્યા કરો. હું જવાબ વાળ્યા કરીશ.

પત્ર ચુમાલીસમે

[૪૪]

કોઈ મારા દરવાજા પર ટકોર મારી રહ્યું છે ! આ કોણ છે, જે મધરાતના અધિકારમાં મારા ઘરમાં આવવા આહે છે ? શા માટે આવવા ઇચ્છે છે ? શું આહે છે ? ક્યાંથી આવે છે ?..... કોણ છે ?.....કોણ છે ?

આવ ! આવ ! ખુશીથી આવ !

શયનમંદિરના એક ખુણામાંથી એક શરીર મારા પ્રતિ હળવે હળવે વધી રહ્યું હતું. હું બચબીત થઈને કંપવા લાગી; પરસેવામાં તર થઈ ગઈ. મારો ગ્રાહક, જેની ગોદમાં હું પડી હતી; તે ન કંઈ સાંભળી શકતો હતો, ન જોઈ શકતો હતો.....મારા કપોળ પરથી પ્રસ્વેદનાં બિન્દુ વહી રહ્યાં હતાં, અને તે માનવી મારી તરફ આવી રહ્યો હતો.....અરે ! તું કોણ છે ? અરે ! તું આંધળો છે, જોતો નથી.

હળવા, રસિલા અને ધીમા સ્વરે ઉત્તર મળ્યો:

“હું ફરિસ્તો છું, ફત્ત છું. આકાશથી ફેંકી દેવાયલો છું, મેં

ધશ્વર સાથે બંડ કર્યું છે. આકાશના પહેરગીરને આજ્ઞા આપવામાં આવી છે કે હું આકાશી સલતનતમાં કદમ મૂકવા ન પામું.”

“તને કેમ કાઢી મુકવામાં આવ્યો છે? તું અહીં શા માટે આવ્યો છે? મેં સવાલ કર્યો.

“જ્યારે હું ધશ્વરની અદાલતમાં રજૂ થયો, ત્યારે મારી જોડે બીજા ઘણા શીરસ્તાઓ પણ અપરાધી હતા. અમને બધાને રજૂ કરવામાં આવ્યા. અમે કહ્યું: ખુદા! અમે તારી ખુદમુખત્યારીને સહન કરી શકતા નથી. તું કોઈની સલાહ સાંભળતો નથી. જે તારી મરજીમાં આવે છે તે તું કર્યું જાય છે. કામ બગડે છે અને તું બગાડતો જ જાય છે. અમે તારી ખુદમુખત્યારીને દેખી શકતા નથી. અમને તારી હુકુમતામાં બાગીદાર બનાવ! જીહુજુરોએ, ખુશામબીયાઓએ ખુદાને કહ્યું: આ તારા બધા ફરિસ્તાઓ દ્રોહી થઈ ગયા છે. આકાશની હુકુમતમાં એ લોકો બાગીદાર બનવા ઇચ્છે છે. એ લોકોએ તારા વિરુદ્ધ કાવત્રુ રચ્યું છે.

આજ્ઞા થઈ કે આ બધાને કાઢી મુકો. તે દુનિયામાં મોકલી દો, જ્યાં સ્ત્રી હોય છે. આ બધા અજિન છે. એમના અજિનમાં કંઈક માટી પણ સન્નિલિત થવી જોઈએ.....લઈ જવ વિદ્રોહીઓને અને એમને કહો કે તમારા અસ્તિત્વમાં દુનિયાની માટી મેળવી દ્યો. કોઈ સ્ત્રીની પાસે જવ અને તે તમારા ખમીરને તે દુરસ્ત કરી દેશે.

“પછી શું થયું?” મેં ચકિત બનીને પ્રશ્ન કર્યો.

“પછી અમને આકાશથી ફેંકી દેવામાં આવ્યા. અમારી પાંખો ઊપેડી લેવામાં આવી. અમારો નૂરી લેઆશ અમારી કનેથી ખુંચવી લેવામાં આવ્યો. હવે અમે તે જાતિની શોધમાં છીએ, જેને સ્ત્રી કહેવામાં આવે છે.....શું તું સ્ત્રી છે?”

હળવા વાયુમાં ચિનારનાં પાંદડાં હાલવાથી જે અવાજ-
શબ્દ ઉત્પન્ન થાય છે, તેવો જ આ ફરિશ્તાનો હળવો અવાજ
હતો, તે મારા પ્રતિ વધતો આવતો હતો, અને એક જ સવાલ
કર્ષે જતો હતો : “ શું તું સ્ત્રી છે ? તું સ્ત્રી છે ? ”

હું બચના કારણે અવાક હતી. તેણે મારા ખભા પર
હાથ મૂકી દીધો. હું ધ્રુજવા લાગી.

ફરી તેણે કહ્યું : “ શું તું સ્ત્રી છે ? ” મેં બહીતાં બહીતાં
ઉત્તર દીધો : “ હા, હું સ્ત્રી છું. ”

“ મારા આત્મી (દેવતાઈ) અસ્તિત્વમાં કંઈક મારી
મેળવી દે. ઓ સ્ત્રી.....મેં ધન્યરથી દ્રોહ કર્યો છે. ” તેણે કહ્યું.

મેં મારા વાલના તૂટેલા તારો ઉપર આંગળી મૂકી એક
વિસરાયેલું ગીત છેડી દીધું. તેણે કહ્યું : “ ના, એ આકાશનો
રાગ છે, મને એની આવશ્યકતા નથી. હું એને સાંભળતાં સાંભ-
ળતાં થાકી ગયો છું.....મને તારી દુનિયાની એક રાગિની
સંભળાવી દે ! ”

મેં મારા વાલના સૌથી વધારે ભગ્ન બનેલા તાર ઉપર
મારી આંગળી મૂકી દીધી. ખિજાત પર ધુંટણીએ પડી તેણે
પોતાનું મસ્તક મારા ખોળામાં મૂકી દીધું.....તૂટેલા તારથી
એક રાગ ઉત્પન્ન થયો અને ખેલવા લાગ્યો ધીમે ધીમે, હળવો
હળવો.

ઝોરડાના વાયુમાં એક કંપ છવાઈ ગયો..... તે ડોલવા
લાગ્યો : “ હા, એ જ, હા એજ, હા હા એ જ, ” તે કહે
જતો હતો. “ વગાડ્યે જા, વગાડ્યે જા ! ઓ સ્ત્રી ! તારા તૂટેલા
તારને વગાડ્યે જા ! આકાશવાસીઓ માટે આ સંગીત શ્રેષ્ઠ

છે.....બહુ જ ઝેર છે.....સ્વર્ગના ગીત કરતાં ય વધારે
હેલ્યગમ.....તારા તૂટેલા તારનો અવાજ.....વગાડ્યે જા!"

મારા જીવમાંથી ભય નીકળી ગયો. હું મારા તૂટેલા તારના
સંગીતમાં તન્મય થઈ ગઈ. તે કદિ મારા ખોળામાં અને કદિ
શેતરંજ પર આળોટી રહ્યો હતો. તેના શરીરમાંથી એક
મદક સૌરભ દીઠી રહી હતી, જેવી સુગંધ મેં મારી વયમાં કદિ
અનુભવી ન હતી.

ક્યાં સુધી આવું બતાવરણ રહ્યું? ક્યાં સુધી હું વગાડતી
રહી અને તે આળોટતા રહ્યો? મને ખબર નથી.....એટલું
યાદ છે કે મહોલ્લાની મસ્જિદમાંથી સવરની બાંગ સંભળાઈ રહી
હતી ને શેતરંજ પર તરફડતા શરીરમાંથી એક જવાળા પ્રજ્વલિત
થઈ અને એ જવાળામાંથી એક શબ્દ સંભળાયો "ઓ સ્ત્રી, તું
મારી છે. હું ફરી આવીશ.".....

મારી આંખો બંધ થઈ ગઈ!

આજે સવારે રાતના આ વિચિત્ર તમાશાને મારા દિલમાં
યાદ કરી રહી હતી કે દુનિયામાં સ્ત્રી ઉપર શાસન કરવાનો દાવો
કરતો પુરુષ આકાંક્ષી દુનિયામાંથી હદપાર થયેલો બંડખોર ફરિસ્તો
તો નથી ને? શું આ દ્રોહીઓના વિદ્રોહનો ઇલાજ કેવળ સ્ત્રી જ
છે? અમે માત્ર એટલા જ માટે છીએ કે અમારી માટી તેમના
અગ્નિમાં મેળવવામાં આવે! ખીજું કોઈ કામ અમને સોંપવાનું
નથી? કોઈ ખીજું ફરજ અમારા ઉપર નાખવાની નથી? આકા-
શના દ્રોહીઓને અમારા ખોળામાં શા માટે ઉતારવામાં આવે છે?

પત્ર પીસ્તાલીશમે

[૪૫]

મારી સામે કેમ શિકાયત કરે! છોકે હું તમને ભૂલી ગઈ? હું તમને ભૂલી નથી, ન તો ભૂલી શકું છું. સ્ત્રી ભૂલતી નથી! સ્ત્રી ન્યાં સુધી વિસરી ન જાય કે પોતે સ્ત્રી છે, ત્યાં સુધી તે કશું પણ ભૂલતી નથી. તેના જીવનના બનાવોનું પ્રત્યેક ચિત્ર-આધુનું હોય કે ઘેરું, તેના હૃદય પર અકિત રહે છે!

ગામડીયાની પત્ની જે દિવસભર ગામના કાચા માર્ગ પરથી જાણુ એકત્ર કરે છે, દિવસભર ખેતરોમાં ઢોરો ચારે છે, બળ-દોને ગામના કુવા પર નહવાડે છે—

ગરીબ ધરની વિધવા અથવા સોહાગણુ, જે વારુણો માંજે છે, દંળણું દળે છે, રોટલા ધડે છે—

મુકલીસ અને નાદાર ડોસી, જે કપડાં સીવી અને લોટ દળી પોતાનું પેટ પાળે છે—

દાસી, જે મહિનાના પાંચ રૂપિયાના પત્રારે અમીરો અને લક્ષ્મીનંદનોના બાળકોની સેવા કરે છે—

શાકબાળ વેચનારી—

બાળકોને બાણાવનારી શિક્ષિકા—

મહોદ્ધાની બેગમ (શેઠાણી)—

વિદ્યા અને હુન્નર બાણનાર સન્નારી જે વર્તમાનપત્રો અને માસિકોમાં લેખો લખે છે—

પાશ્વિમાત્મ સંસ્કારોની સાવકી દિકરી, જે રંગીન પતંગી-યાની માફક બગીચાઓ અને ઉદ્યાનોમાં ઉડતી ફરે છે અને દીપ-કની માફક મહેફિલો અને સમારંભોમાં પુરૂષોની દૃષ્ટિને ચંચળતા અર્પે છે—

રાજકરણથી પરિચિત બાનુ-શ્રીમતી દેવી-જે ખાદી પહેરી સભાઓમાં બાપણો કરે છે—

રંગ મંચની નટીઓ, જે દરેક રાતે પ્રેક્ષકોની સમક્ષ પ્રકાર પ્રકારના નૃત્ય રજૂ કરે છે—

અને બરબજારમાં બેસીને શિયળ વેચનાર.....લયલા—

આ તમામને, જ્યાં સુધી પોતાનું સ્ત્રી હોવું યાદ રહે છે, ત્યાં સુધી જીંદગીના ઉંચા-નીચા માર્ગોનો, એક એક પથ્થર અને એક એક રજકણ સ્મરણમાં રહે છે !

સ્ત્રીનું જીવન એજ કારણે કડુ હોય છે, કે તે કોઈ વાત વિસરી જઈ શકતી નથી. પુરૂષ એટલા જ માટે સંતોષી અને બેપરવાહ હોય છે, કે તે રાતની વાત સવારે સરળતાથી બૂલી જાય છે.

રાતભર પુરૂષ પોતાના એકની ધમારત ચણે છે, અને સવારે એક ઠોકરથી તેની બીંતો પાડી મૂકી પોતાનો રસ્તો

પકડે છે! વાસ્તવમાં પુરુષ દેશાટન-પ્રેમી અને સ્ત્રી સ્વદેશ-પ્રેમી છે! પુરુષ દરેક સ્થળે પોતાનું ધર યનાવી લે છે, દરેક જગ્યાએ પોતાનું દિલ મનાવી લે છે, અને સ્ત્રી જે બીંતના ઓછાયામાં ખેસી જાય છે, ત્યાંથી ફરી ઉઠી શકતી નથી. ત્યાંથી જ તેને જનાળે ઉઠે છે..... અને જો ઉઠી જાય તો પણ ઉમરબર તે બીંતના ઓછાયાને િસરતી નથી. તે બગીચાઓમાં રહે છે, મહેક્કોમાં ભાગ લે છે, સમુદ્રના તોફાન જીએ છે, અરણ્યોમાંથી પસાર થાય છે અને પુત્ર-તેજ બીંતના ઓછાયાને શોધતી આવે છે...

સ્ત્રી અને પુરુષની પ્રકૃતિનો આ ગેંક ઘણો મોટો તફાવત છે. પુરુષ ઘણું ઓછું વિચારે છે, સમજવાની ઘણી ઓછી કોશિષ કરે છે, અને કદિ યાદ નથી નાખતો. તે પોતાની સત્તારૂઢ પ્રતિષ્ઠાના નશાની હાલતમાં, સ્ત્રીની પ્રકૃતિનો અભ્યાસ પણ બીન-જરૂરી સમજે છે. એશિયાના બે મોટા ધર્મોએ સ્ત્રીને, હંમેશા હંમેશના માટે પુરુષની ગુલામ બનાવી દીધી છે..... પછી આ માટે તે ગુલામોની સ્થિતિની તપાસમાં પોતાનો સમય બરબાદ કરે! ગુલામ અંતે ગુલામ જ બે.....

એલો પોતાના ગુરૂને સવાલ કરે છે, અને જવાબ મેળવે છે:

“ઓ ગુરૂ! અમે સ્ત્રીઓ જોડે શો વર્તાવ કરીએ?”

“તેમના પ્રતિ કદાપિ ન જો, આનંદા!”

“અને જો સંભાળ નાખ્યા છતાં, અમે તેમના તરફ જોવાથી મુક્ત રહી ન શકીએ તો?”

“તો આનંદા! તું તેમની જોડે વાત ન કર.”

“અને ઓ ગુરૂ! જો અમે તેમનાથી વાત પણ કરી લઈએ?”

“ તો પછી આનંદા ! તું તારી ચિન્તા ન કર ! ”

એક ખીજ ધર્મે તો એટલે સુધી બતાવી દીધું છે, કે “ ખુદાનો તિરસ્કાર છે સ્ત્રી જાતિ ઉપર ! એ સ્ત્રીઓ, તમે શેતાનના આવવાનો માર્ગ છે. તમે ખુદાની તસ્વીર (અર્થાત પુરૂષ)ને તબાહ કરી દે છે ! ”

છસ્લામે સ્ત્રીને કંઈક વધારે હકકો આપ્યા, પરંતુ તેય થોડાક કાળ પછી સલતનતના છસ્લામી તાજધારીઓએ જપ્ત કરી લીધા અને પ્રારંભની અર્ધ સદી પછી મુસલમાન સ્ત્રી પણ પુરૂષના અત્યાચારે ની ભોગ થઈ પડી.

હું તમામ ધર્મની આવી આજ્ઞાઓ એકત્ર કરવા માંગું છું, જેથી તમને દેખાડી શકું, કે ગત પાંચ હજાર વર્ષમાં ખુદાની સૃષ્ટિના અર્ધા ભાગને કેવી રીતે ખીજ અર્ધા ભાગે, પોતાની ગુલામ બનાવી, નષ્ટ કરી, ગણત્રીથી બહાર કરી દીધી. પુરૂષ પોતાને ખુદાની તસ્વીર અને સ્ત્રીને શેતાનના આવવાનો માર્ગ સમજે છે.

પત્ર છે'તાલીશમે

[૪૬]

માણસ જૂદા જૂદા ત્રણ પ્રકારના હોય છે, અને તેમના માનસની ત્રણ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકરની કેદિયતો હોય છે.

(૧) ' એમ થવું જોઈએ ' ના આદર્શ-આકાશમાં ભમનારૂં.

(૨) ' એમ જ થયા કરે છે ' ની પૃથ્વી ઉપર પગ જડી રાખનારૂં.

(૩) પૃથ્વી ઉપર પગ અને આકાશ પ્રત્યે આંખો રાખી અનન્ત પ્રગતિને ચાહનારૂં.

તે વ્યક્તિ વિશ્વની વિજ્યાકાંક્ષી વ્યક્તિ છે, જે પોતાના હૃદયની વાંચનાઓને ' એમ થવું જોઈએ ' ના પારણામાં ઉછેરે છે, તે પુખ્તવયે કદમ ઊપાડે છે, અને જે કામ કરે છે તે પૂર્વે નિશ્ચય કરી લે છે કે ' એમ થવું જોઈએ. ' વસ્તુઓથી તે વાદ-વિવાદ નથી કરતો, પરિસ્થિતિની તે પરવાહ નથી કરતો ! તે રક્ત વહેવડાવવાને પોતાની તલવાર મ્યાન બહાર કાઢે છે, અને કહે છે ' એમ થવું જોઈએ. ' તે દુનિયાની દોલત સંપાદન કરવા ચાહે છે, અને કહે છે કે ' એમ થવું જોઈએ !. '

તે વિદ્યા અને સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં માનવ-પુત્રો કનેથી શ્રદ્ધાની ખંડણીઓ વસૂલ કરે છે-એવી રીતે કે જાણે તે તેનો સંપૂર્ણ હક્ક છે! તે શાસન કરે છે. નવા સામ્રાજ્યો સ્થાપે છે, શાહી મુગટ ખીજાઓના મસ્તકેથી ઉતારી લઇ, પોતાના શિરે રાખી લ્યે છે, સિપૈહસાલારીની તલવાર પોતાની કમ્બરે બાંધી લ્યે છે. દેશો અને રાષ્ટ્રોની હસ્તીને પરાધીનતામાં જકડી નાંખે છે, અને જ્યારે વિશ્વ, તેના કાર્યોને આશ્ચર્ય અને શ્રદ્ધાપૂર્વક જોતું હોય છે, ત્યારે તે પોતાની પ્રશંસામાં રચાયેલાં કાવ્યો અને ગીતો, અતિમ દરજ્જાની બેપરવાહી સહિત, સાંભળે છે અને પોતાની પ્રત્યેક નવી સફળતાના અંતે કેવળ એટલું કહીને દ્રષ્ટિ ફેરવી લે છે કે ‘એમ થવું જોઇએ.’ પોતાના દાવાના નકારથી તેના કર્ણો અપરિચિત રહે છે! તે એક જળપ્રલયની માફક વહેતો ચાલ્યો જાય છે, પોતાની જોડે દરેક વસ્તુને વહેવડાવતો લઇ જાય છે, ધરતીનો પટ ચીરતો ચાલ્યો જાય છે.

પરંતુ જે પુરૂષ પ્રત્યેક વાતપર કહી દે છે કે “એમ જ થયા કરે છે” તે કોઇ ગામનું એક નાનું શું તળાવ છે, જેની અંદર તેજ થોડાક દેડકાં રહે છે, જે ચિરકાળથી રહેતા આવ્યાં છે; જેના કિનારે ગામના રોજ કેટલાક બળદો પાણી પીવાને આવે છે, જે નિત્ય આવ્યા કરે છે.....તેની અંદર કસ્યાની ગંદકી પડે છે, તોયે તે ખરાબ નથી માનતો; તેના પાણીમાં ગંદા પશુઓ આવીને ન્હાય છે તો, તે પરવાહ નથી કરતો અને દરેક બનાવ પછી “એમ જ થયા કરે છે” કહીને ખામોશ થઇ જાય છે. તે શિકાયત નથી કરતો, વાસ્તવમાં અનુભવતો જ નથી.

આવી વ્યક્તિ પોતાની અંદર કોઈ તનમનાટ નથી રાખતી; તેને ન સફળતા હર્ષિત કરે છે. નિષ્ફળતાનો ફરક જ તે સમજતો નથી. જેનું રક્ત રંગોમાં થીજી ગયું હોય, જે તલવાર ઉપાડવાનો જુસ્સો ધરાવતો ન હોય, તે ધાની લિજ્જત શું જાણે!

ધમ્માઓ તેને નથી સતાવતી, આશાઓ તેને વિવશ નથી કરતી, વિચારો અને કલ્પનાઓ તેની શાન્તિને ચ્છિન્ન નથી કરતાં;તે શ્વાસ લેતી એક કબર છે, અને કેવળ શ્વાસ લેવામાં જ તેની જીવંતીનું સાર્થક છે એમ તે માને છે! તે નીજના વિચારોમાં જ એવો સંતુષ્ટ રહે છે કે તેની નિંદ્રાને પ્રભાતની આશ્વા કદિ ખરાબ નથી કરતી અને તેની ઉપા કદિ તેના માટે કોઈ નવી ભેટ નથી લાવતી.

તેનું તળાવ તેની ખામોશ દુનિયા છે. સમુદ્ર તો તેની આરણ્ય અને કલ્પનાથીય બહાર છે! તેના તળાવનું તોફાન એટલું છે કે જો ગામનો કો'ક છોકરો કિનારે ઉભો થઇને, એક પથ્થર ફેંકી દે તો પાણીની સપાટી ઉપર નાનાં નાનાં થોડાંક વર્તુળો બની જાય!

પોતાના હૃદયની ગતિને, તે નિત્ય એમ કહીને ધીમી રાખે છે કે “એમ થયા જ કરે છે!”

પણ આ બન્નેથી વધારે સજીવ છતાં બિન્ન પ્રકાશની વ્યક્તિ તે છે, જેનો પ્રત્યેક શ્વાસ અનન્તની પ્રગતિને ઝંખે છે. આ બે શબ્દોમાં તે પોતાના જીવનની પૂરી ફિસ્સરી કહી નાંખે છે. તેની દરેક સવાર અને પ્રત્યેક સંધ્યાનો શિરો-લેખ આ બે જ શબ્દો હોય. તેની જીવન-કિતાબની પ્રત્યેક લીટી આ બે જ શબ્દોનું આખ્ય હોય! તે પડાવ નહીં ગોતે, પડાવની શાન્તિ અને આરામ નહીં શોધે, તે લગાતાર અને કદિ સમાપ્ત ન થનાર પ્રવાસ ધમ્મિ, ગતિ ધમ્મિ..... અંત અને સમાપ્તિ ન ધમ્મિ..... હમેશા ઉદય અને કાર્યની પરંપરા ધમ્મિ ! તેની જીવંતી એક સિદ્ધિસલાખધ સાદ હોય, સિદ્ધિસલાખધ ગતિ હોય, સિદ્ધિસલાખધ જોમ હોય !

તે નિત્ય તન્મય રહે; ધમારતો પાડે અને બનાવે, દરિયા

સુકાઇ જાય અને તેમાં તે પાણી ભરે; ખેતી સુકાતી રહે અને તે પાણી સીંચતો રહે. આશાઓ લોપ થતી રહે અને તે તેનો પાલવ ન મૂકે; ધરાદાઓ થાકતા રહે, અને તે તેને સહારો આપતો રહે..... પડતો જાય અને ઉઠતો જાય.....

જો કદીક તેની વાંચનાઓ સુસ્ત પણ થઈ જાય, તો, તેને જગવતો રહે.

તે કદિ એનથી ન ખેસે, નિષ્ફળ થઈનેય સફળતાઓ માંગતો રહે, ‘આજ’ પર સંતોષ ન કરે, અને ‘કાલ’ની શોધ કરતો રહે !

હું નખ-શિખ ‘અનંત પ્રગતિ’ના ત્રીજા વર્ગમાં છું અને તમે ધણે ભાગે “એમ થયા જ કરે છે” એ બીજા વર્ગમાં. હું સંપૂર્ણપણે ગતિ છું અને તમે પગથી માથા સુધી સદંતર જડતા !

‘કેવું સારું’ થાત જો તમે “એમ થયા જ કરે છે”ના વર્તુળમાં “એમ થવું જોઈએ”ના વર્તુળમાં ફેરબદલ થઈ જાત ? વાંચનાની તાકત તમારામાંય પેદા થાત; પછી મારી અને તમારી ઈચ્છા-શક્તિની સ્પર્ધા થાત, અને કોઈ રીતે એક દિવસે મારા તમારા કલહનો નિર્ણય, ફેંસલો થઈ જાત !

હમણું સુધી તમે વાંચનાની ઊર્મિ રાખો છો, પણ તે જુહી ઊર્મિ છે—તેના અંદર અશ્રુઓ છે, નિઃશ્વાસો છે, બે ચાર રૂદનો છે, દસ વીસ ફરિયાદો છે, અને બીજું કશું નથી.

પત્ર સુડતાલીસમે

[૪૭]

થિએટરના એક માલિક અને વ્યવસ્થાપક, જે મારા દર્શનના ઘણા તરસ્યા રહે છે અને ઘણી વાર મારા ગરીબ ઘર પર તથારિક્ લાવે છે તે કાલે શરાબની ધુનમાં ઉખડી પડતા હતા : મને આગ્રહ કરવા લાગ્યા કે હું તેમના થિએટરમાં મંચને શણગાર બનું. તેમણે પોતાની લથડાતી જીભે મારી દષ્ટિ સમક્ષ વિખ્યાતિ અને ગૌરવની બહુ ચિતાકર્ષક તસ્વીરો પેશ કરી..... પ્રતિ રાતે હજારો પ્રેક્ષકો મારી કંઠાથી પરિચિત થશે, હું તેમની દષ્ટિમાં સ્થાન પામીશ. જે શહેરમાં કંપની જશે, ત્યાં હું મારી પ્રખ્યાતિ અને કલાના સિક્કા જમાવી દઇશ. છ મહીનામાં સમસ્ત હિન્દ મારા નામથી ગુંજતું હશે, અને હું મધ્યર જાણે શું બની જઈશ. મારું રૂપ, મારું નૃત્ય, મારું સંગીત દુનિયામાં કલાની એક નવી કસોટી સ્થાપિત કરશે. કલા-મર્મજ્ઞો મારા નામને લખને દુનિયામાં ધ્રુમશે અને મારી પ્રશંસામાં કાબો વાંચશે. હું તારા માંથી ચંદ્ર બની જઈશ અને ચંદ્રમાંથી સૂર્ય બની જઈશ !.....

આ બધું અને કંઈક આનાથી પણ વિશેષ તેમણે કહ્યું ! મેં વિનંતિ કરી કે : “ હું મુન્હેગાર માટે આપની થીયેટરની

કલાની દુનિયા હવે શા ખપતી? સારા કે નરસો, મેં મારો પોતાનો એક મંચ મારા આ ધરમાં જ બનાવી લીધો છે, તે ઉપર પ્રાતઃકાળથી લઈ સંધ્યા સુધી, નવા નવા રૂપો લોકોને દેખાડતી રહું છું, અને મારા વ્યવસાયની સફળતાથી બહુ સંતુષ્ટ છું. ફરી શા માટે વિજળીની રોશનીમાં તમારા મંચ પર કટપુતલીની જેમ ગાઉં અને નાચું?... ..

“હું મારી રાગિની મૂકીને, તમારો રાગ શા માટે ગાઉં? મારા નૃત્યને તિલાંજલિ આપીને, તમારા બતાવેલા નાચ શા માટે નાચું? હું પોતે આ જન્મ નટી છું. અને મારી ‘આટ’ તમારી ‘આટ’થી ઓછી નથી.....કંઈક વિશેષ છે.

“મારા મસ્ત નયનો અને મારો મદભર્યો અભિનય, અત્યારે ય મારા માટે આજીવિકાના પુરતા સાધનરૂપ છે. ફરી મને બીજું શું જોઈએ? સૌંદર્યવાંચક પુરૂષોની પ્રશંસા અને સન્માનથી અત્યારે પણ હું વંચિત નથી; મારા ‘વિજયો’ હમણાં ય ઓછા મૂલ્યવાન નથી! તે પછી પાટીયાના તખ્તા પર હુમકતી ફરે તેો મારાથી વધારે મૂર્ખ કોણ હશે?

“તમારા વિખ્યાત અને નામીયા નાટકકારો જે જૂઠા, બેહુદા અને અર્થહીન નાટકો તમને લખી લખીને આપે છે, તેમના કરતાં વધારે સારા નાટકો હું લખી શકું છું. તમે મારાથી અભિનય ન કરાવો, નાટકો લખાવો. ખુદ મારી જીંદગીમાં એટલાં નાટકો ‘રેટર્ન’ થઈ ચૂક્યાં છે, અને તિલ્કા મચા કરે છે, કે તેમાંથી બે-ચાર પણ પણ લખવા બેસું તો તમારા જેવા “નાટક કુંપનીના મેનેજર અને માલિક”ની આંખો ઊઘડી જાય!

“વ્યાપાર એક સ્વતંત્ર વ્યવસાય છે. હું આગ્રહ જ રહેવા

આહું-હું. મારી આમદામીમાં એક વચ્ચગણાના આજુબાને ભાગીદાર કેમ બનાવું ?”

બાપડા બારે ખસીયાણા પડી ગયા, અને સરખાણ અટકાવ્ય કરીને ભાતને ઉડાવી દીધી.

તમે અનેક સ્ત્રીઓને મંચ પર અભિનય કરતી અને નૃત્ય કરતી જોઈ હશે. સાચેજ, સ્ત્રીની આખી જીંદગી ‘રેઈમન્ટ’ની જીંદગી છે. તમે કદિ વિચાર પશ્ય કર્યો છે કે આપણા સમાજમાં જન્મથી લઈ મૃત્યુ લગી સ્ત્રીને અભિનય કરવા માટે, કેવી રીતે વિવશ કરવામાં આવે છે? તે દરેક વેળા પોતાના મંચ પર ‘મલિક’ની ઇચ્છાનુસાર અભિનય કરતી રહે છે! પતિ અથવા બંધુ, તેને જો આલ ચલાવવા આહે છે, તેણી તે આલ આલે છે. આઝાદી, શુદ્ધ અને શુદ્ધિનો તો કોઈ પ્રશ્ન જ પેદા થતો નથી.

જ્યારે એક છોકરી ધરની ચાર સ્ત્રીઓમાં પોષણ મેળવી, યુવાનીના ઊંખરમાં પહોંચે છે, ત્યારે તે આપણા કુટુંબ અને કુટુંબ જોડે સંબંધ ધરાવતા દરેક સભ્યની દૃષ્ટિનું કેન્દ્ર બની જાય છે. તેનું હિંમત-એસવું, સુવું-જાગવું, બધું તે પ્રેક્ષકોની ઇચ્છા મુજબ હોય છે. તેના માટે જ્યારે એક પતિ શોધવામાં આવે છે (તેના માટે દરેક વસ્તુ શોધવામાં આવે છે, તે પોતાના માટે કોઈ વસ્તુ શોધી શકતી નથી) ત્યારે પશ્ય તેને પોતાના ધરથી નીકળીને, બીજા ધરમાં અભિનય કરવો પડે છે. સાસુ અને સસરા, નણંદ તથા દિયર-બધાં પ્રેક્ષકો હોય છે. તેમના રાજીબા ખાતર, તેનું મરવું અને તેનું જીવવું, બધું જોઈ શોધના માટે હોય છે.

અને જો તે હિન્દની આપણા શુભળ ‘શુશિલિત’ હોય છે, તો ફરી સ્ત્રીઓમાં, કોઈક સોમાં, જાગરોમાં અને કીડાંમણમાં,

તેને અભિનય કરવો પડે છે. તેનું ચિએટર વધારે વિશાળ થઇ જાય છે.

જ્યારે તેને માટે અભિનય કરવાનું મુશ્કેલ બની જાય છે, ત્યારે તે જીએ છે કે તેના પગમાં પુરૂષોના ધડેલા કાનૂનો અને પ્રતિબંધોની સાંકળ પડેલી છે, અને તેને તેનો દરેક કદમ પુરૂષની ધમ્મજા મુજબ ઉપાડવો પડે છે. તમે કહેશો કે સ્ત્રી એજ હાલતમાં ખુશ છે. હા બેશક, પોપટના બચ્ચાને તમે પાંજરામાં ગોંધી પાળશો, તમારા હાથથી ખવડાવશો, જેવું પસંદ કરશો તેવું જ બોલવાનું શિખવશો, પાંજરાનો દરવાજો બંધ રાખશો અને તે પોપટની બૂબ તરફ પણ તમારે આધીન હશે, તો ફરી તે પોપટ પાંજરાના દરવાજાની બહાર આવવાનું પણ નહીં જાણે; અને જો તમે તેને સ્વતંત્ર કરી દો તોય તમારા ઘરમાં જ ફરતો રહેશે. તેની પાંખોની શક્તિ નિર્મૂળ થઇ ચૂકી હશે. આ બધું છતાં જો તમે કહો કે એ પોપટ આઝાદ છે, અને ખૂલ્લી હવામાં જ્યાં જાય ત્યાં જાય તેથી જો તમારો અત્યાચાર નથી તો ખીજું શું છે ?

વાત એ છે કે સ્ત્રીઓને પુરૂષોએ એટલે સુધી હસ્તગત કરી લીધી છે, અને તેની પ્રકૃતિ પર ગત સૈદ્ધાંતોમાં હળવે હળવે એટલે સુધી વર્ચસ્વ મેળવી લીધું છે, કે હવે સ્ત્રી સ્વતંત્રતાનો વાસ્તવિક અર્થ પણ સમજી શકતી નથી. જે થોડી સ્ત્રીઓ હવે સ્વતંત્રતાની માંગણી કરે છે, તે પણ કેવળ જાહેર બેઠક અને જાહેર દરજ્જાને આઝાદી, સ્વતંત્રતા માને છે. પરંતુ આંતરિક સ્વાધીનતા, વિચારોની સ્વતંત્રતા, માનસની સ્વતંત્રતા એ જ ખરી સ્વતંત્રતા છે.

જ્યાં લગી સ્ત્રી, પુરૂષની સહાય વિના પોતે વિચારવા, પોતે સમજવા, પોતે પોતાના માનસથી બ્યવહારનો માર્ગ પેદા કરવા,

પોતાની બુદ્ધિ-શક્તિથી જીવનની મૂંઝો ઉકેલવા, અને પોતાના હૃદયના પ્રકાશમાં પોતાના ભાવિનો ફેંસલો કરવા પાત્ર ન હોય, ત્યાં લગી તે સ્વતંત્ર નથી. હમણું તો તે ઘોઠા ખાઇ રહી છે. પુરૂષ તેને ભાત ભાતની સાડીઓ પહેરાવીને હવા ખાવાનું શિખવે છે. દેશ-ભક્તિનાં એ જૂઠાં મીતો યાદ કરાવે છે, જેનો ખ્વનિ પુરૂષોના ઢોલ અને નગારાંમાંથી નીકળે છે. પુરૂષ તેને ‘સુશિક્ષિતા’ બનાવી સભાઓમાં લઇ જાય છે અને પોતાના જેવા જ અર્થાંહીન ભાષણો કરવાનું શિખવે છે, પોતાના સમાન જ રાષ્ટ્રવાદી અને તત્તિ સુધારક બનાવે છે.....અને બડાશ મારે છે કે અમે સ્ત્રીને ‘સ્વતંત્ર’ કરી રહ્યા છીએ, તેને જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં વિહરવાની, અને દુનિયાના દરેક કાર્યમાં ભાગ લેવાની આઝાદી બક્ષી રહ્યા છીએ !

આ બધા ખોટા સિક્કા છે, જે સ્ત્રીને આપવામાં આવે છે. તેને બધું કંઈ બનાવવામાં આવે છે, પરંતુ કેવળ સ્ત્રી જ બનવા દેવામાં આવતી નથી ! સુંદર સાડીઓ પહેરાવીને, મોટી મોટરોમાં, વિરાટ સભાઓ અને પરિષદોમાં, શાહી મહેલોના દરવાજામાં સ્ત્રીને આગળ વધારવામાં આવે છે, અને પુરૂષનો અહંકારી આત્મા તેને સંબોધે છે: આ બધી પ્રખ્યાતિ તારી પ્રખ્યાતિ છે.

પુરૂષ ! તારી પત્ની, તારી દીકરી, તારી બહેન: એ તારી જ કટપુતળીઓ છે; તેમને નચાવ્યે જ, તેમને બધું કંઈ આપ, પરંતુ હૃદયની સ્વતંત્રતા ન આપ. આ દરવાજા સિવાયના બીજા તમામ દરવાજા ઉધાડી દે. તેમને આઝાદ થઇ જવા દે, તે છતાંય એ ગુલામ જ રહેશે !

પુરૂષ પોતે સ્ત્રી-ઉદ્ધારનો ખ્વન લઇને ઉભો થાય છે, સેંકડો વર્તમાનપત્રો અને સામર્થિક સ્ત્રી-સમાજની સુધારણા

અને સર્વોદય માટે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે, હજારો વ્યાખ્યાનો કરવામાં આવે છે, હજારો ઠરાવો પસાર થાય છે, અને પુરૂષ પોતાના સાફ દિલની આ સાથેતી દુનિયાના સમક્ષ રજુ કર્યે જાય છે, અને કહે છે કે જુઓ, અમે સ્ત્રીઓને તેમના હકો આપી રહ્યા છીએ !

તે લાંબી જીભવાળા બાષણકર્તાઓ અને તે તેજસ્વી કલમવાળા સાહિત્યકારોના ઘરમાં જન્મને દષ્ટિ કરો તો તે લેખો, તે બાષણો અને ઠરાવોનો આછો સરખોય પડી જાયો. દષ્ટિએ નહિ પડે. વરૂં ઘરમાં આવતાં જ બકરીનો જામો ઉતારી નાંખે છે અને તેની વાસ્તવિકતા ખુલ્લી થઇ જાય છે.

પુરૂષ બરાબર જાણે છે કે ન્યાં સુધી સ્ત્રીના માનસ પર ગુલામીની મહોર લાગેલી છે અને તેના હૃદયમાં પોતે 'નિર્બળ જાતિ' હોવાના વિચારો ભરેલા છે, ત્યાં સુધી તે પુરૂષના કબજામાંથી બહાર નીકળી શકતી નથી. મારી ધણી બહેનો પરદાની બહાર આવી બાષણો કરવામાં પોતાની આઝાદી જુએ છે, પરંતુ હું કહું છું કે અમે અજાણ્યો ત્યાં સુધી પુરૂષની ગુલામ રહીશું, ન્યાં સુધી અમારા હૃદયને એની અસરથી આઝાદ કરી ન લઇએ, અને એના આધિપત્યનો સમૂળગો ઇન્કાર કરી ન દઈએ.....

જો પુરૂષોના ડોળ અને દંભને ઇન્કારી દેવાની શક્તિ અમારા હૃદયોમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય તો તેની જોડે કર્મની, આત્મા-રત્ની, વ્યવહારની બધીય તાકાત અમને સંપાદન થઇ જશે.

હું મારી હાલતને જોઉં છું : ન્યારે પ્રારંભ પ્રારંભમાં ઘરથી નીકળી અને બજારમાં આવી ત્યારે અમારા દિલમાં પુરૂષની વિશેષતાઓના વિચારો પ્રધાનપ્રદેહતાં લેજ અને અદનામ કરતો

હતો, તેજ મારા પર હસતો હતો, અને તેનો જ આભાર હું મારી ગરદન પર સમજતી હતી!

પુરૂષની તમામ બદકારીઓના પછી પણ હું તેને મારાથી ચડીયાતો સમજતી હતી, પરંતુ આ જીવનના અનુભવોએ મારા ચક્ષુઓ ઉઘાડી દીધાં, અને આજે હું અનુભવું છું કે મારી ગુન્હેગારી છતાં હું હમણાંય ઇન્સાન છું, અને પુરૂષ પણ છે. મારા પાપોનું વજન તેના પાપોના વજનથી ઘણું ઓછું છે. હું તેના મુકાબલામાં વધારે પવિત્ર હૃદય ધરાવું છું.

હું પાપી છું મક્કાર નથી..... તે મારાથી અધિક ગુન્હેગાર છે અને મુજ અને મક્કાર! માફ દિલ હમણાં પણ પ્રભુના ડરથી ધ્રુજી જાય છે, પરંતુ તેનું દિલ શેતાનના કબ્જામાં છે, અને દુનિયાની બદનામીના સિવાય તે બીજી કાંઈ વસ્તુથી ડરતો નથી! તેનું જે કર્મ લોકોમાં પ્રકટ થઈ જાય તેજ તેને મન પાપ છે!

પીડિતને અત્યાચારીના અત્યાચારનો અનુભવ થવા લાગે ત્યારથી સમજી લ્યો કે અત્યાચારીના વિનાશનો પ્રારંભ થઈ ચૂક્યો છે! હું જે કાંઈ વિચારી રહી છું, તેજ મારી ઘણી બહેનો પણ વિચારી રહી છે.

તમે કદાચ આક્ષેપ કરો-હંમેશા આક્ષેપ કર્યા કરો છો-કે તું વાતો તો ઘણી કરે છે, પરંતુ તે પુરૂષોની તો સેવા કર્યા કરે છે, જેને તું જાલિમ અને મક્કાર કહે છે પણ મારા સંબંધી તમારો આ ખ્યાલ દુરસ્ત નથી. હું જે કંઈ કરું છું તે મારો વ્યવસાય છે, પરંતુ મારા દિમાગમાં, સાથેજ, પુરૂષની દાંબિકતાની જરાય અસર બાકી નથી. હું મારા ચિએટરમાં કેવળ રોટી કમાવવાને માટે નાચું છું, પરંતુ તમારો જોનારો પુરૂષોને એટલી ઠોકરો માફ છું કે તેઓ પણ યાદ કરતા હશે.

જ્યારે ઉચ્ચ સામાજિક દરજ્જાના પુરૂષો મારા સૌંદર્યના દરબારમાં, આજીવનપૂર્વક દરખાસ્તો પેશ કરે છે ત્યારે દિલને વિચિત્ર સંતોષ થાય છે. હું તેમને ઝાટકું છું, અને હર્ષિત થાઉં છું.

જે દિવસે સૌંદર્યના હાટમાં મારો વ્યાપાર સમેટાઇ જશે તે દિવસે હું “મામા હજ્વા” (પયગમ્બર આદમનાં પત્ની)ની આઝાદ બેટી બની, મારા જીવનનો કેવળ એકજ આશય નિયુક્ત કરીશઃ પુરૂષની દાંખિકતાનો સર્વનાશ ! એજ આશયને પાર પાડવા મારી તમામ વય ખચી દૂટીશ !

આ વિચારો અંત આ ઈરાદાઓ સાથે જો હું તમારી પત્ની બની તમારા ઘેર આવું. તો શું તમે મને આ જેહાદ ચલાવવા દેશો ?

પત્ર અડતાલીસમે

[૪૮]

મુદતથી તમને કોઈ પત્ર નથી લખ્યો, કહો કે લખા ન શકી. વાયુ કોઈ બીજી તરફ જ વાઈ રહ્યો છે ! વિચાર છું થણું, કહું છું ઓછું !

તમારો ધારણા ખોટી નથી. મારી ઋણુઓ જલ્દી બદલાઈ રહી છે. આજ કાલ મારા ઉપર એક ક્રાન્તિકારી વિચાર સવાર છે. ખબર નથી આ કેવો ઇન્કિલાબ છે. કેમ કરો, ક્યાંથી, કેવી રીતે એ ઇન્કિલાબ પેદા થઈ રહ્યો છે ? કોઈક શક્તિ છે જેણે મારી લગામ હાથમાં લીધેલી છે; કોઈક દૂર દૂરથી સાદ પાડી મને બોલાવી રહ્યું છે; કોઈક છે જે મને સંકેત કરી રહ્યું છે; કોઈક વિસરાયેલા સંગીતમાંથી કોઈક મેલ-ધનૂબની સમીપ લહરિઓ પેદા થાય છે, અને મને સ્પર્શી જાય છે.

નવી વાત તો એ બની રહી છે કે મારી આથમી જઈ રહેલી યુવાની, જે મને કદી પ્યારી ન હતી, તેજ મને પ્યારી થતી જાય છે. ન્યારથી મેં સૌંદર્યની દુકાનમાં માંડી છે, ત્યારથી હું મારી યુવાની અને મારા સૌંદર્યને બંને હાથેથી ઘૂંટાવતી રહી

હું, અને ચલન કરતી રહું છું કે લૂંટનારની સંખ્યામાં વધારો થતો રહે.

પરંતુ ખુદા જાણે કે મને શું થઈ ગયું છે કે હવે સૌન્દર્યની મુડીમાંથી જે કંઈ શેષ રહી ગયું છે, તેને સુરક્ષિત રાખવાની ઇચ્છા હૃદયના કોઈક વેરાન ખુણામાં ઉદ્ભવી રહી છે. કોઈ મારા કાનમાં કહી રહ્યું છે : “લયલા ! જે કંઈ બાકી છે તેને સાચવ. કોઈ દાવેદાર આવનાર છે, જે તારી પાસેથી એ લૂંટાવેલી દોલતનો હિસાબ માંગશે. તેના માટે જે કંઈ બચી શકે તે બચાવી મૂક. ન્યારે તે આગન્ટુક તને કહેશે કે મારા માટે તારી પાસે શું છે? ત્યારે તૂંજ કહે, તૂં તારા લૂંટાઈ ગયેલા ધરમાંથી તેના માટે શું નજરાણું લાવશો? ન્યારે વિજયી વીર તારા નગરમાં પ્રવેશ કરશે, ત્યારે તારી કને તેના માટે કંઈ ખંડણી પણ હશે કે નહીં? તૂં મુકલિસ અને નાદાર બનીને તેના પાસે જશે?”.....

મારા બગીચાના લાખો ફૂલ હું વહેંચી ચૂકી. એક નાનકડી ક્યારીમાં થોડાંક પુષ્પો, જે બાકા રહી ગયાં છે તે હવે, હું મારા દિલમાં એ ઇચ્છા રાખું છું કે, તાજાં રહે, કરમાઈ ન જાય..... કદાચ આ મારી આવનારી વૃદ્ધાવસ્થાનો પ્રથમ સંકેત છે ! સોના મહોરો લૂંટાવી દીધા પછી બચી ગયેલા થોડાક પૈસાને છેડામાં મજબુત બાંધી રાખવાની ઇચ્છા ત્યારેજ જન્મીત થાય છે, ન્યારે દરવાજા પર નિર્ધનતા ટકારા મારે છે. ઘણો બાગે મારી કંઈક એવીજ દશા છે. ન્યાં સુધી દોલત વિપુલ હતી, હું લૂંટાવતી ગઈ.....લૂંટાવતીજ ગઈ.....હવે ન્યારે મારી પાસે કંઈજ નથી રહ્યું, ત્યારે.....ઓ.....ત્યારે... ..ઓ.....હું કંઈ કહી શકતી નથી, કંઈ સમજી શકતી નથી !

મારી કુવાની નહાસી રહી છે, હું તેને શમ માટે પાણી

ઝાલવા, પાછી લાવવા માંગું છું ? હું તેની પાછળ કેમ દોડી રહી છું ? શું આ યુવાનીની સમાપ્તિની કેફિયત નથી ? સામાન્ય રીતે માનવીઓમાં યુવાનીની સમાપ્તિ વખતે આવાજ વિચારો પેદા થાય છે.....સાચું કહું છું, કદાચ આ તે જ ધ્વનિ છે, જે મારા કાનોમાં આવી રહ્યો છે ! મારા વ્યાપારના વિકાસ માટે, જે વસ્તુ મેં મારી દુકાન :પર મૂકી હતી, તેને હવે કોઇ આગન્ટુકની સમક્ષ પ્રેમ-ભેટ બનાવીને રજૂ કરવા ચાહું છું, જેથી ન્યારે તે આવે, ત્યારે હું મારી અદના ભેટ, મારું સૌંદર્ય, મારી રાગિની, મારું ગીત, મારો આત્મા, મારી બધી પૂંજ એક થાળમાં મૂકી તેની આગળ પેશ કરું અને કહું : “ઓ સખા ! મુજ દીનની આ પ્રેમ-ભેટ છે.....એનો સ્વીકાર કર.....તું એવા સમયે આવ્યો, ન્યારે મારું આખું નગર લૂંટાઇ ગયું છે. હવે મારા ખજાનામાંથી જે કંઈ બાકી છે તે તારું છે એ સિવાય મારી કંને બીજું કશું નથી !”

.....હેરાન છું ઓ પ્રભુ ! તે કાણ હશે, ક્યારે આવશે, જેની પાસે હું આવી રીતે મારી ભેટ રજૂ કરીશ ? હું મારી ખુશખબરી પર પાણી છાંટી રહી છું...કોના માટે ?...કોના માટે ?.....

મૃત્યુના ઘંટમાંથી જીવનનો ધ્વનિ કેમ નીકળી રહ્યો છે !

પત્ર ઓગણપચાસમે

[૪૯]

મારા શબ્દો સંખ્યાની દૃષ્ટિએ ગ્રોછા થયા છે, પરંતુ ભાવાર્થ વધ્યો છે. તમે બદલાઈ રહ્યા છો, હું બદલાઈ રહી છું. શું આવી જ રીતે કોઈ દિવસે તમે મારી જગ્યાએ આવી જશો અને હું તમારા સ્થળે ?...અથવા આપણે બન્ને મધ્ય રેખાએ મળી જઈશું ?

તમે જે દિવસે સોગંદ લીધા હતા કે 'તારી સાથે હવે પછી વૈષયિક સંબંધ નહીં રાખું અને સાચો પ્રેમ કરીશ' તેજ દિવસે મેંય પ્રતિજ્ઞા કરી હતી, કે જે તમે તમારા સોગંદ ઉપર કાયમ રહ્યા તો હું પણ તમારા પ્રતિ થોડાક કદમ વધવાનો યત્ન કરીશ.....તમે વારંવાર પ્રશ્ન કરો છો કે તારા અભિપ્રાય મુજબ મારા સોગંદ અલગ સાબિત થયા કે નહીં ?...હું હમણાં કશું કહી શકતી નથી !

બસ એટલું કહી શકું છું કે જ્યારથી તમે વાસનાને મારા-તમારા સંબંધમાંથી કાઢી નાંખી ત્યારથી હું તમારી મિત્રતામાં એક નવી જ રસિકતા અનુભવું છું ! જ્યારથી પાપનું ચક્ર ખતમ થયું ત્યારથી પરદો પણ ખસવા લાગ્યો. હવે જે તમે મળો છો તે

હું તમારા અંદર તે દુર્ગંધ નથી જોતી, જે મને અગાઉ સુગંધિત બતાવતી હતી.

ભરતીના સમયે નદીનું પાણી ગંદું હોય છે, પરંતુ ભરતી પછી સ્વચ્છ થઈ જાય છે. હવે જ્યારે તમારી વાસનાની નદીમાં ભરતી ઉતરી ગઈ છે, ત્યારે કંઈક નિર્મળ પાણી આવવા લાગ્યું છે!...શું આ કોઈ જળ્પર કાન્તિના આગમનનું ચિહ્ન છે? મારી જીંદગીમાં કે તમારી જીંદગીમાં? અથવા બન્નેની જીંદગીમાં?

મારે તમારે સંબંધ પવિત્રતામાં ફેરવાઈ જાય, તો એમાંથી શો અર્થ નીપજશે? ધારી લ્યો કે તમે નવી શુદ્ધ પ્રેમની દુનિયામાં જવા લાગ્યા છો, તો શું મને તમારી જોડે કોઈકમાંથી એવી કાંઈક શો? શી બધું શું થશે?.....

હું એવી દશામાં છું, કે ન અમરતા મારા માટે છે, ન નાશ મારા માટે છે! એ બન્નેની મધ્યમાં લટકી રહી છું.

...ક્યાંક ઘણે દૂર મારા દિલના અંધકારમાં અમરતાની આ આકાંક્ષા યુગ્મતા દીપકની જેમ ટમટમી રહી છે.....અને બહાર વટોળીયા ધુધવી રહ્યા છે! મારા હૃદયની અંદર વસેલી 'સ્ત્રી', જે મૃત્યુની લગોલગ આવી પહોંચી છે, તે અત્યારેય રાત્રિની નિરવતામાં અને દિવસના એકાન્તમાં મને કહી રહી છે: “લયલા! તારા જીવનજળની મીઠાશ મરી ગઈ. તારું પાત્ર ખાલી કરી દે, તેમાં નવું જળ ભરી લે. તું સ્ત્રી છે.....તું સ્ત્રી છે! તું રમકડું નથી. તું પ્રેમ કરી શકે છે, તારાથી મુદ્દબ્ધત કરી શકાય છે.....તારો પાલવ પ્રકૃતિની બેટા વડે ભરી લે. તારા પ્રકટ પોશાકને તાર તાર કરીને જલાવી દે, અને તારા આત્માને મુદ્દબ્ધતના ઉંખર પર મૂકી દે.....તું સ્ત્રી છે, તું સ્ત્રી છે, તારો સહચર શોધ! તારી મન્જિલ શોધ.....”

.....અને તમારું...તમારું જ મને સ્મરણ થયા કરે છે.

પત્ર પચાસમે

[૫૦]

તમને શું લખું ? હું ઘણા મોટા કામમાં પડી છું. આવીને જોઈ
લ્યો ! મારી તુટેલી નૌકાનાં પાટીયાં જોડી રહી છું, ફાટી ગયેલો સદ
શીવી રહી છું, હલેસાંને સમારી રહી છું.

જાણે કોઈ ભયંકર તોફાન આવનાર છે ! કાણ સુકાની આવશે,
જે આ ભાંગેલી નૌકાને સંભાળશે ? વાયુ અંધ છે, વાતાવરણ નિઃશ-
બ્દ છે, ગતિમાન વાદળાં ચડી રહ્યાં છે, વીજળી ચમકી રહી છે.

સમુદ્રનાં મોજાં ધસતાં ધસતાં આવી રહ્યાં છે,..... કોઈ
મને અને મારી નૌકાને એ મોજાં તરફ હડસેલી રહ્યું છે, કોઈ
મને કહી રહ્યું છે, “તારી નૌકામાં બેસી જ ! દોરડાં કાપી નાંખ !
તારી નૌકાનો સુકાની આવી ગયો !”

હું પૂછું છું : “ક્યાં છે ? કોઈ બાબતથી આવી ગયો ? હું
કેમ દેખતી નથી ? સાચે જ તે આવી ગયો ? શું તે તોફાની
વાયુમાં વાદળાંના ખભા પર સવાર થઈને આવે છે ?”

પરંતુ કોઈ કહે જાય છે ; “તે આવી ગયો, આવી ગયો.”

કહેનાર માફ નથી સાંભળતો અને કહે જ જાય છે !

પત્ર એકાવનમો

[૫૧]

તમે મને શોધી કાઢી? ના, ના, હું તમારી સમક્ષ નહિ આવું. હું મરી જઈશ, હું ફના થઈ જઈશ, મારામાં શક્તિ નથી કે તમારી સમક્ષ આવું! મારી પાસેથી હટી જવ, મને છોડી દો, રંગીન પતંગીયાને બગીચામાં ઉડવા દો, હાથ લગાડશે તો તેનો રંગ ઉડી જશે!

પાણુ તે સાંભળતો જ નથી, નજીકને નજીક આવી જ રહ્યો છે !

મારી આંખોમાં ખીલકુલ ઉંઘ નથી. હું સૂર્યના ઉદયની વાટ જોઉં છું! મારી નૌકા તૈયાર છે. સમુદ્રનાં મોજાંઓના બાહુ ખૂદલા છે..... મારો નાવિક આવી ગયો, સૂકાની આવી ગયો!

મારા રક્તથી તારી ખેતીમાં હું પ્રાણુ સીંચીશ. હું અપવિત્ર તમને અપવિત્ર કરીશ, પરંતુ તે તમને અને મને કાયમી પવિત્રતા અર્પવા માટે. ધરતી ખોદવામાં આવે છે, કચરા અને કાદવના ઢગ કરવામાં આવે છે, લાકડીઓ કાપવામાં આવે છે, પથ્થર તોડવામાં આવે છે, ચુનો પીસવામાં આવે છે. આ બધી ક્રિયાઓ પછી મરિજદ તૈયાર થાય છે. એ ખરાબી પછી મહેરાબ અને વ્યાસ-

પીઠ પેદા થાય છે..... મારી મસ્જિદ તૈયાર છે. હું તેના અંદર કેવી રીતે કદમ મૂકું. હું નાપાક છું !

...આમ ને આમ રાત્રિભરના તોફાન પછી સવાર પ્રગટ્યું છે.

પાનખર પછી વૃક્ષો નવન થઇ ગયાં હતાં, હવે વસંત તેમના માટે નવો લેખાસ લખીને આવી રહી છે. એ લેખાસની જોડે જીન્ડ-ગીના નવા આનંદો આવે છે.....શું મારી પાનખરને પણ વસંત નવો સંદેશ આપી રહી છે ?

કાણું છે, જે મારા દિલમાં નવું ચેતન પૂરી રહ્યો છે ? કાણું છે ?

તમે છો ?તમે કહ્યું હતું: “તું મારાથી નહાસે છે, તો હું છુપાઈને તારા દિલમાં જગ્યા ખોળી કાઢીશ. તને મારા સાથે મુદ્દાબદ્ધ કરવાનું શિખવી દઈશ !

આજે મારો સખો આવી ગયો. હું તેની છું. હું તેના માટે છું. મારી જીન્ડગી તેની છે.....તે આવી ગયો, જેના અસ્તિત્વનો મારી જખાન ધન્કાર કરતી હતી, અને જેને માટે મારો આત્મા પોકારતો હતો !

તમે આવી ગયા !

પત્ર બાવનમે

[૫૨]

દુનિયાના ટીકાકારોએ મારા પત્રો ઉપર વિવેચના શરૂ કરી દીધી છે.

મારા જીવનની કથાનો એક અંશ પણ આ પૃષ્ઠોમાં મોજુદ નથી.

જીંદગી હતીજ ક્યાં, કે જીવનકથા હોય ? તે 'સ્ત્રી' જે મારા અંદર પચાશ વર્ષ સુધી ઉંઘતી રહી, તે હવે આંખો ચોળીને આળસ મરડી રહી છે ! ટીકાકારો આ પ્રથમ ઝણકારને આખી કથા સમજી રહ્યા છે ! ઉદયને લય સમજી રહ્યા છે.

ઝેરસમજ દુર કરવાને માટે લખું છું કે આ જે કાંઈ છે, મારી દાસ્તાનનો દિઆચો છે.

હવે હું જાગૃત દશાનું નિવેદન શરૂ કરું છું.....હવે હું જાગૃત થઈ રહી છું. સજીવન રહી તો 'સ્ત્રી'ની જીંદગીની હકીકત બ્યાન કરીશ.....વાંચનારા 'પુરૂષ' ગજરાઈને મારા પ્રારંભને અંત ન સમજે !

થોડા દિવસ મને આ નવી દુનિયામાં શ્વાસ લેવા હો, એના દાર મારા માટે ઉધડતા જાય છે...

અપરાધીઓ સાથે હિસાબ સાફ કરવાનો સમય ત્યારે આવશે, જ્યારે હું પત્ની અને મા બનીને વિદ્રોહનો ઝડો શુભંદ કરીશ. હમણું તો હું એક બળરૂં સ્ત્રી છું...બદનામ, પામર, ગરદન મારવાને લાયક !

શરિયતના નામે પુરૂષ સ્ત્રી પર કૂરતાબરી સત્તા ભોગવે છે; તેજ શરિયતનું નામ લઈને હું પુરુષના દંબના બધા પરદા ચીરી નાંખીશ. હું જાણું છું કે તે વખતે પુરૂષ કહેશે કે : “ લયલા ? તેજ લયલા ? જે કાલ સાંજ સુધી રૂપને વેચનારી હતી, અમારાથી જ પોતાની આજીવિકા મેળવતી હતી, તે હવે અમને મહેણાં-ટોણાં મારવા શિયળ અને પવિત્રતાની દેવી બની છે ! ”

તમે મોહું ચડાવીને મહેણાં મારશો, અને હું હસીને તમારા બદકર્મો ઉપરના પરદા ચીર્યે જઈશ.....

હું આ પૃષ્ઠે ઉપર “ સમાપ્ત ” નથી લખતી. આ તો એક મોટી કીતાબની પ્રસ્તાવના જ છે.

બળરૂં સ્ત્રીની બે વાતો સાંભળીને ખફા ન થશો !

હજારો પુત્રોની ખુશખોશી મધમધતું,
સર નાઈટથી માંડી સામાન્ય શ્રમ-
જીવી સુધી દરેક વર્ગમાં વપરાતું

[રજીસ્ટર્ડ]

વરલકર

પ્રાણી

વ ર લ ક ર ;

જીની હનુમાન ગલી, મુંબઈ ૨.

વીસમી સદીની નવીન શૈલ્ય સંગ્રહણી (ગજતી) માટે

અમૃતમય ઉપાય

પ્રતિષ્ઠિત અને વિદ્વાન વૈદ્ય દાક્તરોની દવા ખાઈ કંટાળેલા સંગ્રહણી (ગજતી), મુખધના ઝાડા, અતિસાર અને આંતરડાના ક્ષયથી પીડાતા નિરાશાજનક દર્દીને આશીર્વાદપત્ર યથા પરોક્ષી ઇત્યાદી વધુ વરસના અનુભવી રામબાણુ દવા માટે રૂબરૂ મળે. આ સવાલપત્ર મંગાવે. પત્ર વ્યવહાર નીચેના શીરનામે કરવો.

માણુ સાવાળા

માસ્તર કે. જે. પટેલ એન્ડ સન્સ સંગ્રહણીના ખાસ વૈદ્ય

૪૦. માસ્તર એન્ડ સન્સનું દવાખાનું

ઘણપુર, દાંડીગરાની પોળ, તંબુરાગરાની ખડકી, નં. ૨૨૭, અમદાવાદ

તા. ક : અમારું ખાણાનું બચ્ચાંઓને રૂબરૂ પુષ્ટ આનંદી

અને સુંદર બનાવે છે. ફિ. ૦-૨૨-૦ પો. બુક.

આ દવાએ અનેક પુરુષોના વિચર સંખ્યાધી વ્યાધિ નાબૂદ કરી હજારો સર્ટીફિકેટો મેળવ્યા છે.

મદન સંજીવન ગોળીઓ

શરીરમાં લોહી અને વીર્યને છલાછલ રાખવા માટે આ ગોળીઓ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે. ગમે તેવા કારણથી યુમાવેલી શારીરિક શક્તિ પાછી લાવે છે. ખાંસી, છાતીના દરદો અને શ્વેત તાવને નાબૂદ કરી ભૂખ સારી લગાડે છે. દસ્ત સાફ લાવી, શરીર નિરોગી બનાવી આયુષ્યની વૃદ્ધિ કરે છે. ગોળીની ડબ્બી ૧ના રૂ. ૨. તદ્દન મફત :- ભયંકર અને હઠીલા દરદોથી બચવું હોય તો અમારું 'વ્યાધિહર પ્રયાગ' નામનું પુસ્તક તદ્દન મફત મંગાવો.

વૈદ્ય રવિશંકર જટાશંકર દ્વિવેદી

મુ. ધોળકા. જી. અમદાવાદ.

શિવજી કામની સંસ્થાઓમાં સૌથી વધુ પ્રશંસા

છાયા ટેલરીંગ કોલેજની

થાય છે તેનું કારણ શું ?

તેનાં કારણો આ રહ્યાં

- ★ પ્રિન્સીપાલ સાહેબની સમૂર્ણ દેખરેખ નીચે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.
- ★ છાયા ટેલરીંગ કોલેજમાં કંચ, નીચ, ગરીબ, તવંચર વિના ભેદભાવ રાખ્યા સિવાય શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.
- ★ છાયા ટેલરીંગ કોલેજના સંચાલકોએ દરેક બાઇઓને ઘરખેડાં (પોસ્ટલ્લારા) શિક્ષણ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.
- ★ છાયા ટેલરીંગ કોલેજમાં શિક્ષણ મેળવી સેંકડો વિદ્યાર્થીઓએ દુકાનો કરી છે અને તે વિદ્યાર્થીઓ દર મહિને રૂ. ૫૦-૭૫ કમાય છે તેજ છાયા ટેલરીંગ કોલેજની પ્રશંસા ખતાવે છે.

તમે શિવજીકામ જાણો છો ?

ન જાણતા હોતો આજેજ દોઢ આનાની ટીકીટ બીડી માહિતી મેળવી વેળાસર દાખલ થાવ.

જગ્યા પુરાઇ જતાં પાછા ન ફરવું પડે તેની કાળજી રાખશો.

લખો : પ્રિન્સીપાલ,

છાયા ટેલરીંગ કોલેજ, વડોદરા.

ફક્ત રૂ. ૪૧)માં રૂઢિના વેપારમાં કમાવું હોય તો મળો

અમારે ત્યાં ફક્ત પાંચ ગાંસડીથી વેપાર કરી શકાય
છે અને તમોને સારામાં સારો ચાન્સ મલી શકશે.

રૂ. ૨૦૦) ડીપોઝીટ મુકનારને પચીસ ભેડની
લે વેચ કરાવામાં આવે છે. સીંગદાણાનો વેપાર
વ્યાજબી ડીપોઝીટથી કરી શકાશે. આ ચાલુ
લઠાઈના સંભેગોમાં ઘણી હેરફેરી થાય
છે માટે દરેક બજારમાં ટુંકી ગલીયો
લગાડી કામકાજ કરી આપીએ
છીએ.

તમારૂં દરેક વાચદાનું કામકાજ અમારી
મારફતે કરવાથી સારો લાભ ઉઠાવી શકશો.

ઓફીસ ટે. નં. ૩૨૧૧ :: ઘર ટે. નં. ૨૪૭૨

જશવંતલાલ એન્ડ કંપની

રતનપોળનાકે : ગાંધીરોડ,

રાજનગર કોટન હોટલ સામે, અમદાવાદ

હિંદુભાઈમાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ ડરેલી માટી-
માંથી બનાવેલો સસ્તો અને સારો માત્ર

* ફ્ફીંગ ટાઈલ્સ

* ફ્લોરીંગ ટાઈલ્સ

* જુદી જુદી જાતની ઈંટો

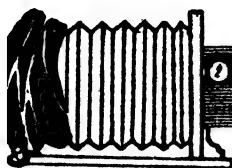
અને બીજી અનેક પ્રકારની વસ્તુઓ

જાતે આવીને જુઓ અગર
પ્રમાણપત્રો માંગી જાત્રી કરો.

ધી દીગવિજય.
ટાઈલ્સ એન્ડ કલે. વર્કસ.

જા મ ન ગ ર [કાઠિયાવાડ]

[આ કારખાનું હજુ તો તદ્દન નવું જ છે. છતાં પણ તાતા
કેમીકલ્સ, એસોસીએટ સીમેન્ટ, રેલ્વેઓમાં તથા અનેક
સ્ટેટોમાં અને પબ્લીકમાં તેના દરેક માબના બારોબાર વખાણ
થાય છે, તે તેની ઉત્તમ ક્વોલિટીનો પુરાવો છે.]

પ્રભાત પ્રોસેસ સ્ટુડીયો

વર્લ્ડ અન્ડ ડીઝાઇન બનાવનાર

ડાયાબીટીસ(મીઠી યોશાબ) પરમીયા અને પેશાબના
તમામ દર્દીની છેલ્લામાં છેલ્લી શાસ્ત્રીય શોધ.

ડાયાબીટીસ

મીઠી યોશાબના દર્દીઓ કંટાળેલાઓ માટે આ દવાની-
એક જ બાટલી વાપરવા ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ.

બાટલી ૧ ની કીમત રૂ. ૧-૧૨-૦ વી.પી.ખર્ચ જુદુ

” ૩ ની કીમત રૂ. ૫-૦-૦ વી.પી.ખર્ચ માફ

બનાવનાર - કાચવાલા લેબોરેટરી.

સોલ એજન્ટ - મુલ્લાં મહમદઅલી મુલ્લાં શેખઅલી બાંખેવાલા

જયુબીલો બાગ સામે. વડોદરા.

★ *Try our rates*

★ *Test our tailor*

★ *Visit does not cost*

anupam

BARODA

હિન્દની સર્વોત્તમ માલોનું આકર્ષક
વિવિધ કાપડ ખરીદવાનું

વડોદરામાં જાહેર મથક

એક વખત મુલાકાત લેવા
અમારો ખાસ ભલામણ છે

અનુપમ

પીપલાગેટ વડોદરા

કાયદાના અભ્યાસીઓ માટે

‘લૅ પબ્લીશર્સ’ અણતબ પ્રધર્સનાં પુસ્તકોજ મંગાવો, અને
એ વાંચવાથી તમારું જ્ઞાન કેટલું બહોળું બની નય છે તે જુઓ.

પીનલકોડ યાને ફ્રેજદારી કાયદો :

(ટીકાવાળો) બીજી આવૃત્તિ-સને ૧૯૩૬) કિં. રૂ. ૧૫ પોસ્ટેજ જુદું.

ક્રીમીનલ પ્રોસીજર કોડ :

ભાગ ૧લો તથા ૨જો કિં. રૂ. ૨૦; દરેક ભાગના રૂ. ૧૦

પુરાવાનો કાયદો :

(ટીકાવાળો) બીજી આવૃત્તિ સને ૧૯૨૮: (માત્ર ૨૫ પ્રતો શીલક છે) કિં. રૂ. ૧૦

હિન્દુ ધર્મશાસ્ત્ર :

(ટીકાવાળો) બીજી આવૃત્તિ : સને ૧૯૦૭, કિં. રૂ. ૮

મુસલમાની શરેહ :

બીજી આવૃત્તિ સને ૧૯૩૦; કિં. રૂ. ૫

ક્રીમીનલ પ્રોસીજર કોડ :

(ટીકા વગરનો) કિં. રૂ. ૪-૮-૦

કાઠિયાવાડ એજન્સીનો મુદતનો

કાયદો : કિંમત રૂપિઓ ૧

મળવાનું દેકાણું :—

રાજરત્ન મોહનલાલ એધવજી પરીખ

બી. એ., એલ. એલ. બી.

વડોદરા રાજ્ય ધારાસભા સભાસદ

એધવ ભુવન, અમરેલી (કાઠિયાવાડ)

૩૫ વર્ષનો

અનુભવ

પેશોતન એમ. દસ્તુરની કંપની

૩૦૯૧, ત્રણ દરવાજા પાસે, અમદાવાદ.

ચશ્માની આ પ્રખ્યાત દુકાને આંખો મફત તપાસી દરેક જાતના
ચશ્મા ખાસ ઘટાડેલા ભાવથી બનાવી આપવામાં આવે છે.

આંખના તમામ દરંદા માટે (LOTUS HONEY)

કમળ મધ

શીયાળાની સીઝન માટે ઉંચી જાતના કુલોમાંથી
ચુટેલું શુદ્ધ કાશ્મીરી કેશર તથા હિન્દના
દરેક વિભાગનું પૌષ્ટિક પહાડી મધ અને દરેક
સેન્ટરની શુદ્ધ સુતરાઉ ગરમ અને રેશમી ખાદી
તથા સ્વદેશી વસ્તુઓ અમારે ત્યાંથી મળશે.

હિન્દી વસ્તુ ભંડાર

ખાડીયા : અ મ દા વા દ

શ્રી પ્રસંગ મિત્રા અને સ્નેહિત્રીને
ભેટ આપવા ગેઘટી
ગોહડના દાગીના ખરીદો.

ગેઘટીગોહડ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ રતન પોળ,
અમદાવાદ.

● ઇમ્પીરીયલ સોડા ડ્રેક્ટરી ●

અસારવા રોડ, ટેલીફોન ૨૬૧૨, અમદાવાદ

સ્વાદિષ્ટ તથા સ્વચ્છ
સોડા, લેમન,
રાસ્પબરી
વિગેરે બનાવનારા

અમારી સ્પેશીયાલીટી

‘વિગર’
એક અમૃત પીણું

દરેક જાતનાં
ફ્રેફ્રીજરેટીંગ મશીન

જેવાં કે આઈક્રીમ, ફ્રેબીનેટ, બોટલ કુલર, વોટર કુલર તથા ઓર
કન્ડીશનિંગ (રૂમ ઠંડા કરવાની) ફ્રેબીનેટ વિં વેચનાર તથા
એક્સપર્ટ મીકેનિક હેબરેખ નીચે રીપેર કરનાર.

મ હે તા ની

જીની અને જાણીતી પ્રખ્યાત બનાવટો

મહેતાનું આઈડ્રોપ્સ

ગમે તેવાં આંખના દરદ જેવાં કે આંખનું ફૂખડું,
ખીલ, કુલ, છારી વિ. દરદ ઉપર ખૂબ અકસીર છે.

મહેતાનું રીંગવર્મ લોશન

આ દવા ગમે તેવી લાલ અમર કાળી દરાજ તથા
દરેક જાતના ખરજવા માટે ખીનહરીફ ઇલાજ છે.

ચુનીલાલ મયાચંદ મહેતા

[અશ્માવાલા]

ત્રણ હરવાળ, અ મ દા વા દ

આંખોનું તેજ વધારવા
તમામ રોગો દુર કરવા

સાચા મોતીનો સુરમો

નં. ૧૧ બીશન વાપરો.

મળવાનું ઠેકાણું : લાલા બીશનદયાલ ધરમદાસ
(સ્થાપના ૧૮૮૪) જુમ્મા મસ્જિદ સામે, અમદાવાદ

નાનાં બચ્ચાઓ :

જુવાન સ્ત્રી પુરુષો :

વૃદ્ધ બાઈ બહેનો :

● સૌને એક સરખાં પસંદ પડેલાં ●

● સુરતી બેકરી ●

ના બિસ્કીટ સર્વોત્તમ છે

શુભ પ્રસંગોમાં, મીઠાઈસમાં તેમજ પાર્ટીઓમાં

સુરતી બેકરીનાં જ બિસ્કીટ હંમેશાં વાપરો.

ફરેક જતની ટોશી તથા ચોકલેટ અને સુરતી બિસ્કીટના ઉપજા મળશે.

એક વખત શો ફમની મુલાકાત લો :—

માલિક : જી. આર. એન્ડ સન્સ

મહાજન ગલીના નાકે, વડોદરા.

ધ્યાન :—ખંડેરાવ મારફટ સામે, વડોદરા.

એમેચ્યોર

કલાત્મક પોઝ તેમજ શ્રુપ ફેશન
માટે, મોટર લાઇસન્સના ફેશન માટે,
નોંધી રાખો

ડ્રેસીંગ

પ્રીન્ટીંગ

એન્સાઇલિંગ

સ્વૉન સ્ટુડી ઓ

પી ધનજીભાઈ સોડા ફેક્ટરી સામે,
ભદ્ર, અમદાવાદ

૧૮૪૮ ઈ.સ.માં
રજીસ્ટર થયેલી

ગ્રેશમ

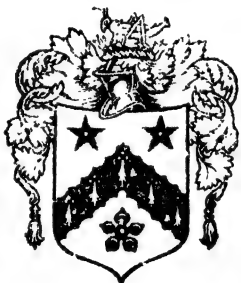
તમને કદી રખડાવશે
નહિ

કારાણ

ગ્રેશમે પોતાના વિમા
ઉતારાવનારાઓને રૂ. ૩૧.

૭૦૦,૦૦૦,૦૦૦

ચુકવી આપ્યા છે.

વધુ વિગત માટે લખો:—

ડી. એસ. સુરતી એન્ડ કું.

ગુજરાત, કાઠિયાવાડ, રજપુ-
તાના અને સેન્ટ્રલ ઇન્ડિયાના

ચીફ એજન્ટ,

ભદ્ર, અમદાવાદ.

૧૮૬૫માં હિંદમાં
સ્થપાયેલી

આટલું જરૂર જોજો
તમારી કમાણીની બચ-
તને કોઈવી માફનીમાં
રોકવા નિર્ણય કરો, તે
અગાઉ સદરહુ કંપની
તમારા વિશ્વાસને પાત્ર
છે કે કેમ તેની જરૂર
ખાતરી કરશો.

શાન્તિલાલ સી. દેસાઈ

ઉત્તર ગુજરાતના

ઓર્ગેનાઇઝર

૧૨૦૧, કાનજી દીવાનનો
ખાંચો, રાજમેતાની પોળ

કાળુપુર, અમદાવાદ.

સોના-ચાંદી-ઝવેરાતના દાગીના
ખરીદવાનું જીનામાં જીનું સ્થળ

શીવલાલ દયારામ
પંચાલ

દુકાનો

શીયોરોડ - રતનપોળ

અ મ દા વા દ

[દમારા સહી સીકાવાળા દાગીના પાછા આવે તુરત
અમે ગેરન્ટી મુજબ વૈસા પાછા આપીએ છીએ.]

દુનિયાનું એક અજાયબ રનો

૫ વીટામીન્સ

વીટામીન એ, બી, સી, ડી અને એફ તમારા
ચહેરાના ખીલ અને ડાઘ દુર કરી ચહેરાને ખુબસુરત
બનાવવા માટે તમો ફક્ત

૫૬યુ ૫૮ રનો

— હંમેશા વાપરો —

“૫૬યુ ૫૮” રનો તમારા ચહેરાની કુદરતી
ખુબસુરતીમાં અનેક ઘણો વધારો કરશે. ૫ વીટામીન્સ-
વાળું દુનિયાનું એક જ અને અજાયબ રનોનું નામ
હંમેશા તમારી ડાયરીમાં નોંધી રાખજો.

— દરેક જગ્યાએ મળશે —

બનાવનાર :

૫૬યુ ૫૮ પરફ્યુમરી વર્કસ

જયાબંધ માટે લખો, સોલ એજન્ટ,

સમસુદીન હાજી હસનઅલી

નજરબાગ સામે, વડોદરા.

નવા કાયદાના અમલ નીચે

સંપૂર્ણ સુરક્ષિત

સરકારમાં પૂરેપૂરી જામીનગીરી ડીપોઝીટ મૂકેલી છે.

દરેક તરેહનો અને દરેક ગજવાને પાયાય તેવી યોજનાઓ

એજન્સીની વધુ વિગતો અને

પોલીસીની શરતો માટે લખો:—

ધી પ્રાન્થ સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ :

ધી વિનસ એસ્યુરન્સ કું. લી.

[દીલ્હી]

સુન્દરનિવાસ, ગાંધીરોડ : અમદાવાદ

રેશમી, ગરમ,

સુતરાઉ કાપડ

સાથે

ચિતરંજન સિલાઈ

ચિતરંજન

એન્ડ કંપની

ગાંધીરોડ.....અમદાવાદ.

વેચી શકો તેવી પોલીસી

એકજ પોલીસીમાં ←
સઘળા લાભ

કોઈ પણ નીપજેલ કુદરતી મૃત્યુ
.....રૂ. ૧૦૦૦

કોઈ પણ અકસ્માતથી નીપજેલ મૃત્યુ
.....રૂ. ૨૦૦૦

અમુક અકસ્માતથી નીપજેલ મૃત્યુ
.....રૂ. ૩૦૦૦

અનુપમ આકર્ષક
સ્કીમો

એજન્ટો એગ્રીનાઇઝરો
અને થીફ એજન્ટો માટે
લાભદાયક શરતો થી
ઉત્તમ શરતો
વધુ વિગત માટે લખો :

● ખીજી વિશિષ્ટતા ●

છંદગીના વિમાની અને રોકાણ
પોલીસી ભરાયેલા પ્રીમીયમ
ઉપર ૩૩%ના ચક્રવૃદ્ધિ વ્યા-
જની ગેરંટી આપે છે.

ધી નોર્થન ઇન્ડીયા

ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લીમીટેડ

૮, એપ્રાટ રોડ, લાહોર.

ચીફ એજન્ટસ : વીરમ એન્ડ કું. મુંબઈ.

ટેકસ્ટાઇલ કેમીકલ્સ

સર દેસાઈ
પ્રધર્સ
લી મી ટે ડ
કારખાનું :: બાલીમોરા

હિન્દભરનું
અખેડ
સ્વદેશી કારખાનું

કાપડના ઉદ્યોગને
જરૂરી એવાં પરદેશી-
ની હરિકાષ્ઠમાં સફળ
નીવડેલાં, ખર્ચમાં
કિફાયતી, અને પરિ-
ણામથી સતોષતા,

ટેકસ્ટાઇલ કેમીકલ્સ

હિન્દભરના પ્રથમ પંક્તિના ઉદ્યોગપતિઓ વખોંથી વાપરે છે.

★ એસ. પી. ૭૦૧

વેટીંગ આઉટ પ્રોડક્ટ

સીરી રેઓન આર. ડી.

આર્ટ સીલ્ક સાઇઝીંગ માટે

સોલ રેપ્રીઝન્ટેટીવ

ભગુભાઈ એમ. શાહ

ઝવેરીવાડ :: અમદાવાદ

ટેલીફોન નં. ૨૩૬૦

રીલીફ રોડથી કંટાળેલાઓ માટે

રૂા. ૩૫૦૦થી ૪૦૦૦ સુધીના જમીન
સાથેના સ્વતંત્ર બંગલા આપવાની સુંદર
તક અમોએ હાથ ધરી છે.

પ્લોટ ધણા જ ઓછા છે અને
તાકીદે ભરાઈ જવા સંભવ છે માટે
તાકીદે નામ નોંધાવી મેમ્બર બનો.

વધુ વિગત માટે મળો [૪ થી ૬]

કાન્તિલાલ કાઝી

મેસર્સ કાઝી બ્રધર્સ.

પાંચ કુવા—અમદાવાદ.

તા ક :—હાલમાં જેઓ ઉપરની રકમ આપી શકે તેમ ના
હોય તેઓને માટે પણ બીજી સ્કીમ તૈયાર છે.

મેસર્સ મનજી નથુભાઈની કું.,
(કાઠીયાવાડ) લી.

: એજન્ટસ :

ખરમા શેલ ઓઇલ સ્ટોરેજ એન્ડ
ડીસ્ટ્રીબ્યુટીંગ કું., ઓલ ઇન્ડીયા લીમીટેડ
હૅડ ઓફિસ : મુંબઈ

કેરોસીન, પેટ્રોલ, ક્રુડ ઓઇલ, મોટર
ઓઇલ, ઇન્ડસ્ટ્રીયલ ઓઇલ, મેલેરીઅમ,
આસ્ફાલ્ટ વિગેરે માટે લખો કે મળો :-

મનજી નથુભાઈની કું. (કાઠીયાવાડ) લી.

રાજકોટ (કાઠીયાવાડ)

કાઠીયાવાડમાં: મહુવા, ભાવનગર, વેરાવળ, પોરબંદર,
જામનગર, વઢવાણ, જુનાગઢ, માંગરોળ, વાંકાનેર,
ખોટાદ, વીરમગામ, વિગેરે સ્થળે ઉપરની ચીજો
વેચનારી અમારી શાખાઓ છે અને કાઠીયાવાડમાં
ઠેરઠેર ડીલર્સ છે.

ધી સેન્ટ્રલ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા લીમીટેડ

સત્તાધારી થાપણ...	... રૂ. ૩,૫૦,૦૦,૦૦૦
ઉધરાવેલી થાપણ...	... રૂ. ૩,૩૬,૨૬,૪૦૦
પગાર થયેલી થાપણ...	... રૂ. ૧,૬૮,૧૩,૨૦૦
રીઝર્વ અને બીજા ફંડો...	... રૂ. ૧,૧૨,૩૭,૦૦૦
ડીપોઝીટો (૩૧-૧૨-૪૦)	... રૂ. ૩૨,૪૮,૮૭,૦૦૦

ફિરકટરો :-

સર એચ. પી. મોહી કે. બી. ઇ. ચેરમેન
ધી રાષ્ટ્ર બોન. નવાબ
સર અક્બર હકીમી નામ્દ પી. સી.
અરદેશર બી. દુબાસ, એસ્કવાયર.
હરિદાસ માધવદાસ, એસ્કવાયર.
દીનશા ડી. રોમર, એસ્કવાયર.
વીઠલદાસ કાનજી, એસ્કવાયર.
નુરમહમદ એમ. ચીનાઇ, એસ્કવાયર.
બાપુજી દાદાભાઈ લામ, એસ્કવાયર.
ધરમશી મુળરાજ ખટાઈ, એસ્કવાયર.
સર અરદેશર દલાલ, નામ્દ.

હિન્દુસ્તાનના
મુખ્ય સ્થળોએ
અમારી શાખા-
ઓ અને
ઓફીસો ખોલ-
વામાં આવી છે.

વડી ઓફિસ :- એસ્પ્લેનેડ રોડ, કોટ, મુંબઈ.

★ દરેક જાતનું બેન્કીંગનું કામકામ કરવામાં
આવે છે. ચાર્ટર્ડ માટે મળેા યા લખો. ★
એ. જી. અમીન
શાખા : અમદાવાદ

એચ. સી. કેપ્ટન
જનરલ મેનેજર.

વર્ષોથી વ્યાપારી બજારમાં પ્રખ્યાતિ પામેલા

રૂ, શેર, મો. પાટણકર
ચાંદી, સોનું

તેમજ

બીયાં બજારના
દરરોજની વધવટોના

માસીક તેમજ અઠવાડીક રીપોર્ટ
દરદરેશમાં જાણીતા વ્યાપારીઓ
દ્વારા અને ગ્રાહકો કાયમ
મંગાવી અને વેપાર કરતા રહી
સારો નફો મેળવતા રહે છે.

અમારી રૂબે

૦ અમારી મારફતે
૦ અમારા રીપોર્ટ
રૂ. ૭૫ની નાનકડી
ડીફરન્સ ડીપોઝીટમાં
રૂ. ૧૦ ગ્રાંસડીનો
વેપાર શરૂ કરી નફો મેળવો.

ફોન:-
૨૫૧૭
૩૨૫૮

૩ બજારના રીપોર્ટ

માસીક ૨૦-૪-૦
અઠવાડીક ૫-૪-૦
(વી. પી. પોસ્ટેજ સાથે)

ફો. નં.
૨૬૧૨

મીલ શેરો અને સ્ટીલ શેરો

માસીક ૨૫-૪-૦
અઠવાડીક ૫-૪-૦
(વી. પી. ખર્ચ પોસ્ટેજ સાથે)
તા. ક. ગ્રાહકોના મંગવા
મુજબ મીલ શેર અને સ્ટીલ
શેરોના રીપોર્ટ મોકલી આપ-
વામાં આવશે.
વધુ માટે લખો યા મળો:-

મો. પાટણકર

૦ કોટન કેન્ટર
૦ બાંધીશાહ.
નટવરનિવાસ, અમદાવાદ.

તારનું સરનામું “બજારંગ”

પો. બો. નં. ૧૦૦.

એ. બી. સી. ની બસો

એટલે

★ આરામ ★ ઝડપ

★ સગવડ

★ સહીસલામતી

એ. બી. સી. ની બસો એ

અમદાવાદમાં મુસાફરીનું શ્રેષ્ઠ સાધન છે.

રૂટ નં. ૧ અ બદર-સ્ટેશન રીઝીશન થઈને

જ બદર-રાયપુર

રૂટ નં. ૮ કૃષ્ણ સોસાયટીથી બદર અને

બદરથી સ્ટેશન આસ્ટોડીયા થઈને

રૂટ નં. ૧૫ અ સરસપુરથી મણિનગર

રેલ્વે સ્ટેશન થઈને

જ ઠાણપુર પુલથી સરસપુર

માધુબાઈ મીલ થઈને

● એ. બી. સી. ની બસોમાં ઉતાડો પ્રત્યે

તેમના માણસોનો વર્તીવ એકદમ વિવેકબોધો

રહે એવી ખાસ કાળજી રાખવામાં આવે છે.

જો ઇ એ છી એ

ઓરગેનાઈઝર્સ તથા એજન્ટ્સ

ઇંગ્લીશ વિમાનું સાફ કામ કરી

શકનારનેજ પસંદગી આપવામાં આવશે.

જો

યા

મળે

ધી

ઇસ્ટર્ન ફેડરલ યુનીયન

ઇન્ચુરન્સ કંપની લીમીટેડ

(હિન્દુસ્તાનમાં સ્થપાયેલી)

:: જ્ઞાન ::

લાલ દરવાજા

અમદાવાદ

બાલરક્ષક

વચનનીક

૨૦ ૪૨૨

બાળકોના

તમામ જાતના દર્દો માટે

અકસીર છે

બાલરક્ષક

૩૧

દરેક દવાગૃહમાં

ગાંધી કેમિકલ વર્ક્સ.

૩૫, ૩૫/૧

(અ.મ.ક.)

નાણુંની સલામતી

આજના વિગ્રહના સમયમાં નાણુંની સલામતી એ વિમાનું મોટામાં મોટું આકર્ષણ છે; કારણ વિગ્રહની અસર વેપારના દરેક ક્ષેત્રમાં થાય છે પણ વિશેષ એવી કોઈ પણ જાતની ખીનસલામતીથી મુક્ત છે માટે તમારો વિશેષ 'સેન્ટીનલ'માં ઉતારાવી સાચું સંરક્ષણ મેળવો. વિમાની વિવિધ યોજનાઓ માટે પૂછો :—

ધી સેન્ટીનલ એસ્યોરન્સ કંપની લી.,

હેડ ઓફીસ :—
કોટ, મું બ ઈ

પ્રાન્ચ ઓફીસ :—
રીડરોડ, અમદાવાદ

દરેક સ્થળે લાગવગવાળા અને
ઉત્સાહી એજન્ટો નોંધાયે છે.

ધી આંધ્ર ઇન્સ્યુરન્સ કું. લી.

ના હંદગીના ખાતાની અદિતીય પ્રગતિ

વર્ષ	નવું કામકાજ	પ્રીમીયમની આવક	લાઇફ ફંડ
૧૯૨૭ રૂ. ૬,૩૨,૫૦૦	રૂ. ૫૪,૩૩૦	રૂ. ૨૬,૦૦૦	
૧૯૩૦ રૂ. ૧૩,૭૩,૫૦૦	રૂ. ૧,૬૩,૦૦૦	રૂ. ૨,૧૫,૦૦૦	
૧૯૩૩ રૂ. ૧૬,૪૨,૦૦૦	રૂ. ૨,૬૮,૦૦૦	રૂ. ૭,૧૬,૦૦૦	
૧૯૩૫ રૂ. ૨૭,૧૦,૦૦૦	રૂ. ૪,૬૦,૬૦૦	રૂ. ૧૧,૫૭,૦૦૦	
૧૯૩૬ રૂ. ૩૪,૨૬,૦૦૦	રૂ. ૮,૦૬,૦૦૦	રૂ. ૨૬,૩૦,૦૦૦	

: કપેશીયલ એજન્ટ :

નાનાલાલ મોહનલાલ ત્રીવેદી
મહેતા પોળ વડોદરા
બી. નાગરદાસ એન્ટ કું.
મામાઠોઠા રોડ લાલનગર

વિમા અગર એજન્સી
માટે મળેા ના લખો :

ચીફ એજન્ટ

સર પ્રીરોજલાલ મહેતા રોડ,
બેલ બીલ્ડીંગ...મુંબઈ

શાખાઓ તેમજ એજન્ટસ હિન્દુસ્તાનના સર્વ મુખ્ય મથકોમાં.

હીરા, કલામય બેટા, ઝવેરાત, સોના-રૂપાના દાગીના, એવી
કાંઈ વસ્તુ જોઈતી હોય તો અમારા શો રૂમોની મુલાકાત લ્યો.

નરોત્તમદાસ ભાઉ ઝવેરી

લેખીંગ્ટન રોડ, શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ,

મું બ ઈ

